

Arhitektura za lepo starost • Architecture for an Enjoyable Old Age

ab

Slika na naslovnici: Maja Cvelbar_ Idejna zasnova Centra starejših na podeželju: primer Šentjernej, atrij oz. dvorišče bivalne skupnosti_ magistrsko delo
Mentorja: prof. Mihael Dešman, asist. Vlatka Ljubanović
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo 2021

Arhitektura za lepo starost •
Architecture for an Enjoyable Old Age

glavni in odgovorni urednik / *Editor in Chief* Miha Dešman
tehnična urednica / *Technical Editor* Kristina Dešman
slovenski jezikovni pregled / *Slovene proof reading* Marjeta Vozlič
prevod v angleščino / *English Translation* Sašo Podobnik
grafično oblikovanje in AD / *Graphic design and AD* Nena Gabrovec

uredniški odbor / *Editorial Board* Andrej Hrausky,
Jurij Kobe, Janez Koželj, Uroš Lobnik
prelom / *Typesetting* Nena Gabrovec
tisk / *Print* MatFormat, Ljubljana
naklada / *Copies* 500
cena / *Price* 20 EUR
letna naročnina / *Annual subscription* 30 EUR
naslov redakcije / *Editorial office*
AB, Židovska steza 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
tel.: +386 1 2516 010, fax.: +386 1 4217 975
e-mail: info@ab-magazine.com
www.ab-magazine.com

Stališča, izražena v člankih posameznih avtorjev, ne izražajo nujno
stališč uredništva.

klasifikacija / *classification* mag. Doris Dekleva - Smrekar, CTK UL
revija je indeksirana: Cobiss, ICONDA

Mestna občina
Ljubljana

Vsebina / *Content*

- 04 *Miha Dešman*
Uvodnik / *Leader*
Arhitektura za lepo starost / *Architecture for an Enjoyable Old Age*

DOSTOJNA STAROST

- 08 *Biserka Marolt Meden*
Razmišljanje o prostorskih, programskih in bivanjskih modelih,
sobivanju generacij in medgeneracijskem sožitju je nujno

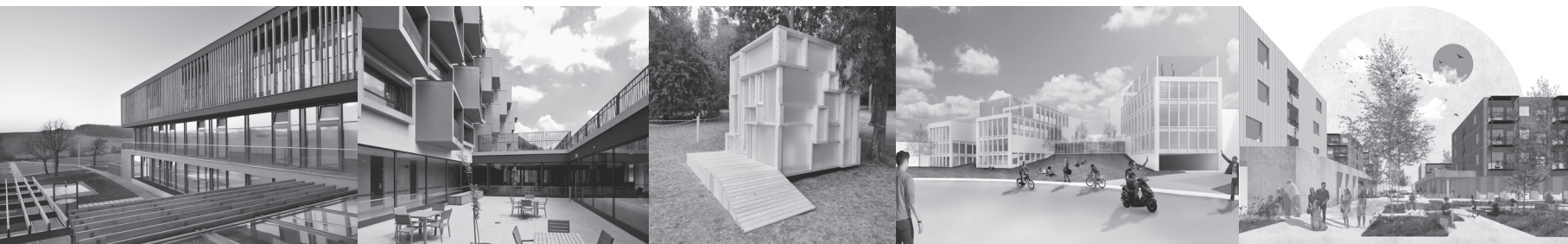
- 11 *Mojca Dobnikar*
PSS – Projekt skupnega staranja

PREGLED

- 12 *Uroš Lobnik*
So-bivanje s starejšimi
- 14 *Vanja Skalicky Klemenčič, Vesna Žegarac Leskovar*
Domovi za starejše v Sloveniji. Pandemija covid-19 kot
spodbuda k ponovnemu razmisleku o arhitekturi in njenem
vplivu na kakovost bivanja

PREDLOGI ZA LEPO STAROST

- 19 *Robert Potokar*
Arhitekturna zasnova okolja za starostnike.
Domovi za starejše arhitekturnega biroja Ravnika Potokar
- 26 *Marjan Zupanc*
Oskrbovana stanovanja na Šegovi ulici, Novo mesto

- 30** *Ana Belčič*
Prilagoditev tipskih enodružinski hiš v sobivanjske skupnosti starih ljudi

ALTERNATIVE ZA LEPO STAROST

- 38** *Polona Filipič, Lea Ograjšek*
Staranje prebivalstva je vsedružbeni problem
- 39** *Lea Ograjšek*
Dom za vse življenje - Idejna zasnova večgeneracijske soseske v Ljubljani
- 45** *Tadej Urh*
Lepa starost je starost v skupnosti.
Ne pozabi me. Idejna zasnova skupnosti za osebe z demenco na primeru prenove vasi Pristava pri Štjaku
- 51** *Maja Cvelbar*
Idejna zasnova Centra starejših na podeželju - primer Šentjernej
- 56** *Tadej Božak*
Celovita prenova kmečke domačije v Veržaju za skupnost sobivanja starejših z manjšim lokalnim središčem
- 60** *Seminar Dešman*
Pilotno medgeneracijsko naselje Škofljica
- 64** *Seminar Fikfak 2021*
Medkulturno povezovanje
- 71** *Seminar Fikfak 2021*
Europe Readr - umetniška instalacija v Izoli

VIZIJE SO 16

- 74** *Meta Kutin*
Mesto 65+, Staranje med umikom in urbanostjo

TEORIJA

- 86** Otto Wagner - Umetniška praksa
prevod Aleš Košar

IN MEMORIAM

- 94** Peter Žargi 1949–2021

Arhitektura za lepo starost / *Architecture for an Enjoyable Old Age*

Miha Dešman

Če odmislim strog režim in nenehno navzočnost bolezni in smrti, je dom upokojencev precej podoben neskončni šoli v naravi ali poletnemu taboru. Navsezadnje se da tudi tu ušpičiti marsikatero neumnost. Ravno tako se da ponoči tihotapiti po sobah in nič hudega slutečim zaspancem risati po obrazih, uprizarjati wife swap in žurati. Drugi vam skuhajo, operejo, pospravijo in preoblečejo posteljo. Nobenih skrbi nimate, le goro vrstnikov okrog sebe ...

Sama si kot idealno starost predstavljam življenje v podeželski skupnosti, na prenovljeni domačiji z dvoriščem in vrtom. Sobe so primerne za posameznike ali pare, tam sta tudi skupna kuhinja in prostor za druženje. Pranje in pospravljanje zagotavlja pogodbeno podjetje. Če se nam ne ljubi kuhati, si naročimo na dom hrano iz restavracije. Dneve preživljamo večinoma delovno, navsezadnje smo se vse življenje preživljali z umskim delom, zato to počnemo še naprej. Pišemo, prevajamo, študiramo. Včasih nas obišče mladina, ki jo mentoriramo, tu in tam pripravimo predavanja, ki se jih udeležujejo študenti in drugi zainteresirani, ohranjamo pa tudi bogate in pestre partnerske odnose. Le dobro družbo je treba dati nakup, zbrati denar in se takoj lotiti dela. Jaz nočem v Dom počitka, ampak v Dom užitka!¹

Medtem ko število prebivalstva na globalnem jugu in vzhodu narašča, se Evropa sooča z njegovim upadanjem in staranjem. Slovenija ni izjema – ne le, da delež starejše populacije najhitreje narašča, starostniki so tudi socialno najbolj ogrožena skupina, kar jasno kaže tudi dogajanje v domovih za upokojence v času epidemije koronavirusa. Problemi, povezani s staranjem prebivalstva, segajo na zdravstveno, socialno in stanovanjsko področje, a so v smislu ozaveščenosti in politike pogosto odrinjeni na družbeni rob. Starejši ljudje se poleg zdravstvenih težav soočajo z osamljenostjo, težavami pri vzdrževanju (velikokrat prevelikih) stanovanj in hiš ter z bivanjem v neprilagojenih prostorih. Evropski trendi so naravnani k čim daljšemu samostojnemu bivanju starejših v lastnih stanovanjih, v okoljih, ki jih dobro poznajo. Razvijajo se bivanjski modeli in storitve, kot so oskrbovana in varovana stanovanja, sobivajnske skupnosti, oskrba na domu, dnevni centri, medgeneracijska središča ipd. V Sloveniji žal premalo. Na drugi strani populacije so mladi, ki se soočajo z drugačnimi, a ravno tako življenjskimi problemi: prekarizacijo zaposlitev in nedostopnostjo stanovanj ter pozno osamosvojitvijo. A vendar posplošena delitev populacije na generacije, na »stare in mlade«, postavlja pod vprašaj temeljna načela skupnosti in solidarnosti, ki so bistvena za vzdržan razvoj družbe. Kako torej lahko arhitektke in arhitekti naslovimo probleme starajoče se družbe? Kako lahko pri tem presežemo stereotipne generacijske delitve ter razmišljamo o novih prostorih skupnosti?

Že desetletja se arhitektke in arhitekti ukvarjamo s tipologijami življenja v starosti. Rezultati teh raziskav so nedvomno pomembni in nekateri so tudi uveljavljeni v zakonodaji in vsakdanjem življenju. Sprejeti so normativi, ki naslavljajo potrebe invalidov in starejših, tako pri gradnji domov za stare kot stanovanj, skrbi za dostopnost javnih stavb in urejanja starostnikom prijaznih mest. A ti uspehi prikrivajo dejanske probleme in naloge: potrebna je bližina in izmenjava z ljudmi drugih starostnih skupin, vsakdanja normalnost. Predvsem pri spremembi odnosa do starosti in starostnikov se odpirajo možnosti za nove integrativne in skupne načine življenja. Uveljavljene institucionalne oblike, kot so predvsem domovi upokojencev oz. domovi za stare, so in bodo bivalno okolje za zgolj majhen odstotek starejših, velika večina se nas stara in se bo starala doma. Ko se tega zavemo, se odpro številna vprašanja in problemi, pa tudi priložnosti.

Ni potrebno veliko analiz, da vidimo, da je sedanja slika bivanja starejših družbeno neracionalna in neprijazna do njih samih. Starejši največkrat živijo sami in osamljeni, v prevelikih in neprilagojenih hišah ali stanovanjih. Edina alternativa je življenje skupaj z otroki in njihovimi družinami ali pa dom za stare. Kakršne koli drugačne oblike so tako redke, da jih v Sloveniji lahko prešteješ na prste ene roke. Modernistični princip, utemeljen v začetku 20. stoletja, je zasledoval delitev funkcij in specializacijo. Stavbe so bile zasnovane in zgrajene za natančno določen namen. Ta logika je pri domovih za stare še vedno prevladujoča. Glavni principi so eksistenčni minimum, medicinski tretma in izolacija. Domovi so bili in so še vedno grajeni brez povezave z lokalno skupnostjo, vasjo ali mestno četrtjo.

Veliko vprašanje je, ali je res edini odgovor vse večja prilagojenost in namenska gradnja stavb za starejše, pa tudi, ali si bomo pri sedanjih demografskih trendih sploh lahko privoščili tak koncept. Vsekakor je potrebna strategija integracije in samoorganizacije, ko skrb ni v celoti prenesena na državo niti ni posameznik prepuščen sam sebi, ko je odgovornost celostna in vgrajena v vse plasti družbe in vsa življenjska obdobja.

1 Pavla Horáková, *Teorija čudnosti*, Sanje, 2021, prev. Anjuša Belehar

V 21. stoletju se, kar se tiče urbanosti ter načinov bivanja mladih, ponekod hitro, drugod pa mukoma in postopno uveljavljajo nove paradigme, kot so co-living, co-housing, live – work in tako naprej. Če pa natančno premislimo, lahko hitro ugotovimo, da so se te in podobne oblike že zdavnaj uveljavile pri starejših generacijah. Co-living je na neki način preizkušan v domovih za stare, co-housing poznajo starejši kot varovana stanovanja in tudi live – work je način, ki je starejšim vsaj enako blizu kot vsem drugim.

Včasih so te oblike rezultat politike, ki se zavzema za vključujočnost, solidarnost in ekonomijo delitve. Bolj pogosto pa so vzroki drugje: gre za posledico ekonomskih potreb in zmožnosti ali pa za rešitev, s katero se mlajše generacije otresejo neposredne skrbi za starejše svojce. Stari so velikokrat obravnavani kot biznis, zlasti pri koncesionarnih domov za stare, ki z varčevanjem na stroških večajo svoj dobiček. Ekonomska logika je pri pomanjkanju »postelj v domovih« neizprosna.

Deklarirana politika je deinstitutionalizacija, kar je seveda v redu. A kaj, ko ni aktivnih instrumentov, ki bi spodbujali različne modele in oblike, kot so alternativni prostorski, programski in bivanjski modeli, sobivanje generacij, zadružno bivanje in številne specifične situacije, v katerih žive posamezniki in ki se jih ne da zvesti na skupni imenovalac. Pri razvijanju in implementaciji teh načinov bi morali poleg načela družbene in ekonomske vzdržnosti uveljavljati različne, vsakemu posamezniku prilagojene razvojne modele z zmožnostjo zajemanja različnih življenjskih stilov. Pri tem je zelo pomembna tudi arhitekturna zasnova, tako v smislu umeščanja kolektivnih formacij v mesta in vasi kot pri oblikovanju dostojnih stanovanj in drugih prostorov, ki jih uporabljajo starejši.

Ne gre le za dnevne nakupe in obisk zdravnika, pomembna je tudi miza v kavarni, kjer se srečaš s prijatelji in znanci, pa kulturna ponudba, stiki z različnimi ljudmi, živalmi ... Idealno je, če gre za vzdržne modele, ki delujejo na principu samoregulacije. Tako, da se tudi neizbežne spremembe v fizičnih zmožnostih posameznika kompenzirajo z medsebojno pomočjo in bivanjem v skupnosti.

V arhitekturnem smislu je ključna strategija prenova. Prenova hiš in stanovanj, pa tudi prenova sosesk, vaških jeder, mestnih predelov in tako naprej, v povezane in smiselne celote, ki bodo omogočale sobivanje, kompleksno, človeka vredno življenje za ljudi vseh starosti. Pri tem se lahko zgledujemo po tradicionalnih modelih družbene organizacije in skrbi, kot je npr. kmetija in vaška skupnost, hkrati pa razvijamo nove inovativne modele. V temelju vsakega projekta mora biti spoštovanje in upoštevanje različnosti ter različne kooperativne oblike. Lahko gre za pametna mesta in stavbe, za eko in bio ter samooskrbne skupnosti in tako naprej. Vsem udeleženi, zlasti starejšim, mora biti zagotovljeno sodelovanje (participacija) v vseh fazah načrtovanja in gradnje njihovega bivalnega okolja, tako pri določanju pravil organizacijsko in ekonomsko vzdržne skupnosti kot tudi pri snovanju arhitekturnih rešitev. Le tako bo presežen *top down* pristop, ki po navadi zgreši realne potrebe.

Številni filmi, kot je npr. slovenski *Sanremo* (2020)², z empatijo obravnavajo odnos med čustvi, staranjem in boleznijo. Film raziskuje nenavadno ozračje doma za starejše, ki niha med poetičnostjo in nekim višjim spoznanjem, povezanim s starostjo in otroškostjo. Filmov, pa tudi knjig ter drugih literarnih in umetniških del na to temo je seveda neskončno. Številni opozarjajo na kruto zapuščenost, ki jo v zadnjih letih življenja doživljajo številni starejši. Predvsem pa naslavljajo stereotipe in predsodke, o katerih je v Sobotni prilogi časopisa Delo pred skoraj desetimi leti natančno razmišljala pedagoginja in andragoginja dr. Dušana Findeisen:

Pogost stereotip, ki ga podpira sama država s svojo politiko (tudi evropska politika je v tem pogledu trd oreh), je, da je star človek nujno odvisen, šibak, potreben zaščite; po tem stereotipu se ravna socialno varstvo in socialnovarstvena politika, kar je prav, če ne gre za stereotipen pogled, ki izključuje vse druge starejše, ki niso v tem stanju ...

Če hočemo premestiti stereotipe o starejših, jim moramo prisluhniti, jih slišati in biti z njimi v dialogu. V vsakem posamičnem primeru, zlasti danes, ko ljudje živimo zelo različno in nepredvidljivo, kar je značilnost postmoderne časa. Tudi starejši ljudje živijo zelo različno, so različno prehodili življenjsko pot, imajo različno znanje, različno kulturo. Ni jih mogoče stereotipno pometati v isti koš in jih prekriati s pregrinjalom zaznanih skupinskih značilnosti.³

Ta trditev velja seveda tudi za arhitekturo, ki se zavzema za lepo starost.

2 *Sanremo*, celovečeren film scenarista in režiserja Miroslava Mandića, govori o Brunu in Duši, ki živita v domu starejših občanov.

Občasno se srečujeta, skupaj preživljata čas, a vedno sproti pozabljata, da se poznata. Kljub temu sta vesela vsakega novega srečanja.

3 <https://old.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/stereotipi-so-za-to-da-nam-ni-treba-nenehno-razmisljati-s-svojo-glavo.html>

Discounting the strict regime and the constant presence of illness and death, a retirement home is a lot like an endless school camp or summer camp. After all, there's a wealth of mischief to get into in this place, too. You can just as easily sneak into rooms, draw on the faces of unsuspecting heavy sleepers, do a bit of wife-swapping, and party. Others do your cooking, washing and cleaning, and make your bed. You don't have a thing to worry about, just a ton of peers all around you.

When I'm old, my ideal is living in a countryside community, on a renovated homestead with a yard and a garden. The rooms are suitable for individuals or couples, there is also a kitchen and a socialising space. Washing and cleaning are contracted out. If we don't feel like cooking, we order in. We spend our days mostly working - after all, we earned our way through life with mental labour, so we carry on. We write, translate, study. Sometimes, we get young visitors whom we're mentoring, occasionally we prepare lectures attended by students and others interested parties, and we also maintain rich and diverse relationships with our partners. All it takes is some good company, pooling the money, and getting down to business. I don't want to go to an old folks' home - I want to go to a fun folks' home!¹

While the population is rising in the global South and East, Europe is facing a demographic decline and an ageing trend. Slovenia is no exception - not only is its senior population rising the fastest, the elderly are also the most socially disadvantaged group, which is clearly demonstrated also by the experience of retirement homes during the coronavirus pandemic. Problems related to the ageing of the population affect the fields of health, social affairs, and housing, but in terms of awareness and policy, they're often attached distinctly low importance in the society. Beside health problems, the elderly face loneliness, difficulty maintaining their (often oversized) flats and houses, and living in unsuitable spaces. European trends favour the elderly independently living in their own homes and in familiar environments for as long as possible. Habitation models and services such as assisted living and sheltered housing are being developed, as well as co-housing communities, home care, day centres, intergenerational centres, etc. - insufficiently so, as far as Slovenia is concerned. On the other end of the population, there are young people, who face different, but also serious life problems: precarious work, as well as unattainable housing and delayed independence.

Yet the generalised segmenting of the population into generations, into "the young and the old", stands to undermine the fundamental principles of the community and of solidarity, which are central to a sustainable development of a society. How can architects address the problems of an ageing society? How can we transcend the stereotypical generational divisions and think new community spaces?

For decades, we as architects have been involved with the typologies of elderly living. The results of this research are certainly important and some have found their way into legislation as well as everyday life. Norms addressing the needs of the disabled and the elderly have been adopted both for the development of retirement homes as well as for flats, for greater accessibility of public buildings, and for elderly-friendly city layouts. But these achievements draw attention away from the actual problems and tasks: what is needed is proximity, exchanges with people of different age groups, everyday normality. Particularly the changes in attitudes towards age and the elderly are opening up possibilities for new integrative and shared ways of living. The established institutional forms, chiefly among them retirement homes or old-age homes, have been and will continue to be the living environment only for a small percentage of the elderly. The vast majority of us grow old at home, and will also do so in the future. This realisation gives rise to many questions and problems, but also to opportunities.

It doesn't take too many analyses to see that the current state of affairs of elderly living lacks social rationality and is unsympathetic to them. Most often, the elderly live alone, lonely, in oversized and unsuitable houses or units. Living with their children and their families or the retirement home is the only alternative. All other forms of living are so rare they can be counted on the fingers of one hand. The Modernist principle, established in the beginning of the 20th century, pursued the division of functions and specialisation. Buildings were designed and built for a highly specific purpose. This logic is still prevalent with retirement homes. The main principles focus on the minimum subsistence level, medical treatment, and isolation. Retirement homes were and continue to be built without a connection to the local community, village, or city quarter.

The big question is whether the ever-increasing adaptation and purpose-built development for the elderly is the only answer, as well as whether the current demographic trends are even able to support such a concept. The strategy of integration and self-organising, where the care is not wholly transferred to the domain of the State yet the individual is not left to their own devices, is certainly in order - a strategy where the responsibility is comprehensive and embedded in every social stratum and in every life stage.

1 Pavla Horáková, *Teorie podivnosti (A Theory of Strangeness)*, 2018

As regards urbanity of young people and their ways of living, the 21st century has ushered in - in some places quickly, in others gradually and with difficulty - new paradigms such as co-living, co-housing, live-work, etc. But a careful reflection quickly allows us to realise that these and similar forms have taken root with older generations a long time ago. In a way, co-living is being tried out in retirement homes, co-housing is known to the elderly as sheltered housing, and even live-work is a way of living with which the elderly are at least as familiar as everybody else.

Occasionally, these forms are a product of a policy striving for inclusiveness, solidarity and a sharing economy. But more commonly, the causes lie elsewhere: they are a consequence of economic needs and capacities, or they are a solution allowing the younger generation to shed the responsibility of caring for their elderly relatives directly. The elderly are often regarded as a business, especially with retirement home operators, who economise on the costs for the benefit of their bottom line. And with limited admissions due to excess demand, the quest for profit trumps all.

De-institutionalisation is the official policy, which is all well and good. But there is a dire lack of active instruments fostering different models and forms such as alternative spatial, programme and living models, co-living of multiple generations, co-operative living, and the numerous specific situations in which individuals live and which may not be reduced to a common denominator. In developing and implementing these ways, various individually-tailored development models allowing for different living styles should be applied alongside the principles of social and economic sustainability. Architectural design is of great importance in this regard, both in terms of siting collective formations in cities and villages, and in terms of designing decent housing and other spaces used by the elderly.

This is not just about routine shopping and going to the doctor's, it is also important for there to be a table in a café to meet friends and acquaintances, cultural offerings, coming into contact with different people and animals, etc. It is ideal if these models are sustainable and operating on the principle of self-regulation so that the inevitable changes in the physical capabilities of an individual may be compensated for with mutual help and living in a community.

In the architectural sense, refurbishment is the key strategy. The refurbishment of houses and units, but also the refurbishment of neighbourhoods, village cores, city quarters, etc., in order for a connected and sensible whole to emerge each time at the other end, allowing for coexistence, a complex life worth living for people of all ages. To achieve this, we can follow the example of traditional models of social organisation and care, such as a farmstead or village community, and at the same time develop new innovative models. Each project must be rooted in respect and consideration of diversity, as well as in various co-operative forms. These can be represented by smart cities and buildings, by eco- and bio-approaches, subsistence communities etc. All those taking part, but especially the elderly, must be granted participation in all phases of planning and construction of their living environment, in setting the rules of a sustainable community in terms of organisation and economy, as well as in designing architectural solutions. This is the only way to advance beyond the top-down approach, which typically fails to address actual needs.

Numerous films, such as Slovenia's *Sanremo* (2020)², approach the relationship between emotions, ageing, and illness with empathy. The film explores the curious atmosphere of a retirement home, which oscillates between poetics and a kind of transcendent understanding related to old age and being a child. Of course, there is no shortage of films, as well as books and other literary and artistic works which deal with this theme. Many point the finger at the cruelty of loneliness, which many elderly experience in the final years of their lives. But in particular, they address stereotypes and prejudice articulated very clearly by pedagogy and andragogy expert Dr Dušana Findeisen in the Saturday supplement of newspaper Delo almost ten years ago:

A common stereotype, upheld by the State and its policies (European policies are a nut no less difficult to crack in this regard), is that an old person is necessarily dependent, weak, wanting protection; this stereotype is the guideline for welfare systems and welfare policies, which is fine as long as this is not a stereotypical view which excludes all other elderly to whom this does not apply.

If we wish to beat stereotypes about the elderly, we must listen to them, hear them, and maintain a dialogue with them. We need to do this in each individual case, particularly nowadays when people live in very different and unpredictable ways, which is typical for the Postmodern period. The elderly, too, live very differently, they have walked different paths through life, they know different things, have a different culture. There is no one stereotypical size to fit them all, and if it seems as if there is, it's because we chose to only focus at the common traits of the group.³

Naturally, this statement also holds true for architecture striving for an enjoyable old age.

2 *Sanremo*, a feature film written and directed by Miroslav Mandić, tells the story of Bruno and Duša who live in a retirement home.

Occasionally, they meet and spend time together but they keep forgetting that they know each other at all. In spite of this, they enjoy each new encounter.

3 <https://old.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/stereotipi-so-za-to-da-nam-ni-treba-nenehno-razmisljati-s-svojo-glavo.html> (Slovene only)

Razmišljanje o prostorskih, programskih in bivanjskih modelih, sobivanju generacij in medgeneracijskem sožitju je nujno

Biserka Marolt Meden, predsednica Srebrne niti – Združenja za dostojno starost

Srebrna nit si prizadeva deliti razmišljanja, navedena v naslovu, z vsemi, ki so jim blizu vrednote socialne države, solidarnosti (tudi medgeneracijske), spoštovanja posameznika in zagotavljanja dostojne starosti.

Društvo Srebrna nit – Združenje za dostojno starost je prostovoljno, samostojno, nepridobitno združenje fizičnih oseb, ki se povezujejo s ciljem izboljševanja kakovosti življenja starejših na vseh ravneh in v vseh okoljih. Stremi k povezovanju vseh generacij za dostojno starost. Konkretno in sistemsko deluje v sodelovanju s starejšimi, njihovimi bližnjimi, stroko in odločevalci. Aktivno zagovarja pravice starejših. Obsoja vsakršno diskriminacijo in nasilje vseh vrst nad starejšimi.

Na državni ravni društvo Srebrna nit zagovarja nujno potrebne sistemske rešitve, tudi v skladu z evropskimi smernicami, predvsem na področju zdravstva, socialnega varstva in dolgotrajne oskrbe. Na individualni ravni je društvo na voljo javnosti: svetuje posameznikom v stiski, javno opozarja na dobre in slabe prakse pri skrbi za starejše.

Demografsko stanje, socialna politika in dolgotrajna oskrba

Slovenija postaja staraajoča se družba. Demografski trendi so tu in morali bi narediti več, da bi se jim celoten družbeni sistem bolj prilagajal in omogočal dostojno življenje vsem. Kar 20 odstotkov prebivalcev je danes starejših od 65 let – 5 odstotkov je starejših od 80 let in vsako leto se ta delež povečuje. Delež starejših od 80 let se bo s 5 odstotkov v letu 2016 do leta 2050 povečal na 11,4 odstotka. Podobno kot so pred 130 leti začeli uvajati pokojninski in zdravstveni sistem, sodoben način življenja narekuje vzpostavitev sistema dolgotrajne oskrbe (v nad. DO). K zagotavljanju storitev DO svojim prebivalcem so se države politično zavezale tudi na evropski ravni. Leta 2017 so namreč DO opredelile kot eno izmed 20 pravic v okviru evropskega stebra socialnih pravic.

Dolgotrajne oskrbe ne zahteva le starajoča se prebivalstvo in ni namenjena le starejšim; to novo obliko socialne zaščite v vedno večji meri potrebujejo ljudje vseh starostnih skupin. Terjajo jo številni z nevrološkimi boleznimi, preboleli po kapi, ljudje z rakavimi obolenji in posledicami raznih poškodb med delovno aktivnim prebivalstvom in celo med mladimi.

Slovenija je edina evropska država, ki nima sistemsko urejenega področja DO. Nimamo niti enotne opredelitve, kaj DO je. V Srebrni niti se zavzemamo za solidarni, javni sistem DO s stabilnim virom financiranja z vzpostavitvijo novega stebra socialnega zavarovanja, dopolnjenim z ustreznim deležem proračunskih sredstev. Predolgo – skoraj dvajset let – traja sprejemanje zakona o dolgotrajni oskrbi. Na račun sprejemanja tega zakona smo zanemarili številne druge aktivnosti, vezane na skrb za starejše, zato so razmere zdaj res kritične.

V Sloveniji revščina in socialna izključenost ogrožata vedno več prebivalstva, še posebej starejše.

V Srebrni niti ocenjujemo, da ima Slovenija od nastanka samostojne države dalje zgrešeno socialno politiko na področju skrbi za starejše.

Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010, ki je temeljila na usmeritvah lizbonske strategije, Strategije razvoja Slovenije in politike EU, je v ospredje postavila privatizacijo in umiranje socialne države (minister za delo, družino in socialne zadeve Janez Drobnič, Nova Slovenija, in predsednik vlade Janez Janša). Med drugim so zapisali:

- »... hitrejši razvoj tržno usmerjenih storitev tudi na področju »socialnih« storitev ...«;
- »deregulacija, decentralizacija, debirokratizacija države, usmeritev v vzpostavitev sistemov, ko bo država oblikovala cilje, politiko in regulativo, izvedbo pa bo vedno bolj prepuščala podjetniški javno-zasebni mreži organizacij, ki uporabljajo javne in zasebne vire financiranja«.

Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020 (sprejeta aprila 2013, minister za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti Andrej Vizjak, SDS, predsednik vlade Janez Janša).

Enaka usmeritev: »Širitev mreže izvajalcev socialnovarstvenih storitev in programov bo potekala predvsem z razvojem javno-zasebnega partnerstva oziroma podeljevanjem koncesij.«

V Srebrni niti ne pristajamo na to, da v državi ekonomski liberalizem uničuje socialno državo. Zdravstvena, finančna in socialna ogroženost starejših in neustrezno ukrepanje države predstavljajo tudi veliko breme za širše družine. Kar vodi v izgorelost mlajše generacije in poveča možnost nasilja nad starejšimi, ki je že zdaj vedno bolj prisotno tudi v Sloveniji.

Povprečne pokojnine so sramotno nizke. Čakalne vrste v domovih starejših nesprijemljive. Cene oskrbe v domovih, zlasti tistih s koncesijo, previsoke. Bivalni standardi marsikje neustrezni. Iz bolnišnic odpuščajo v domačo oskrbo ali v domove starejših paciente, ki potrebujejo zdravstveno nego in rehabilitacijo, a ju ne dobijo ...

Sodobne bivalne oblike za starejše niso samo domovi starejših in prilagojena stanovanja. Rešitve morajo biti individualne, fleksibilne oblike bivanja, ki temeljijo na željah in potrebah ljudi. Prepočasi se razvijajo bivanjski modeli in storitve, kot so oskrbovana stanovanja, sobivanjske skupnosti, oskrba na domu, dnevni centri, medgeneracijska središča ipd.

V tujini imamo številne dobre prakse. Tudi v Sloveniji je bilo porabljenega kar nekaj denarja za »raziskavo« želja starejših, a konkretnih učinkov teh raziskav ni in le potrjuje se tisto, kar že dolgo vemo.

Evropski trendi in tudi želje starejših v Sloveniji so naravnani k čim daljšemu samostojnemu bivanju v lastnih stanovanjih, v okoljih, ki jih dobro poznajo.

Starejši doma

Starejši potrebujemo integrirane socialno-zdravstvene storitve na domu, možnosti prilagoditev (tudi arhitekturnih) domačega okolja, da nam ne bo treba prehitro v institucije, in potrebujemo tudi primerne bivalne pogoje v institucijah.

Včasih smo gradili velike večstanovanjske hiše, da bi mladi ostali doma, a v prevelikih hišah zdaj ostajajo starejši, ki nimajo možnosti vzdrževanja teh nepremičnin. Navezanost na lastni dom ali hišo pa je tako velika, da se ne odločajo za prodajo in preselitev v primernejšo bivalno enoto.

Različne pobude o sobivanju v teh zasebnih pre/velikih hišah se ustavijo ob stroških prenove, ki bi omogočale bivanje tudi osebam na invalidskih vozičkih (dvigala, prilagojena vrata, kopalnice, sanitarije) in ustavijo se tudi, ko bi morda država prispevala k stroškom obnove ali pa s pomočjo evropskih sredstev. Vedno je odgovor, da ni mogoče, torej, naj se uredi to področje.

Izjemno pomembno pa je razmišljanje, kako iskati bodoče stanovalce teh (so)bi-vanjskih skupnosti, kajti niso pomembni samo streha nad glavo in delitev stroškov ter posameznih opravil, ampak tudi skupni interesi, sožitje, polno življenje. Velik problem so starejši, ki bivajo v večstanovanjskih objektih, v blokih, ki nimajo dvigal. Nešteto je bilo pobud, da za te namene država priskrbi posebna sredstva, saj so stroški vgradnje dvigal za starejše z nizkimi pokojninami previsoki in težko je doseči soglasje o investiciji pri vseh stanovalcih.

Nismo zasledili živahnega trga menjav stanovanj, ker očitno tudi za to področje, ki bi rešilo marsikateri problem, ni dovolj spodbud.

Starejši na domu nimajo celovite ustrezne pomoči – samo neformalno oskrbo s strani sorodnikov, saj ustrezne institucije niti ne vedo, kaj potrebujejo ...

Pomoč na domu je omejena na 80 ur na mesec in še ta je kljub sofinanciranju občin za marsikoga predraga in si je ne more privoščiti.

Starejši predvsem nimamo možnosti izbire, ko potrebujemo pomoč. V Sloveniji imamo žal premalo ponudbe, prilagojene starejšim.

Predlog Zakona o dolgotrajni oskrbi uvaja nove storitve za krepitev in ohranjanje samostojnosti ter storitve e-oskrbe, ki bi omogočale daljše bivanje v domačem okolju.

Starejši v socialno-varstvenih zavodih

Zadnji javni dom starejših je bil zgrajen leta 2005.

Leta 2009 je bilo v javni mreži 55 javnih domov za starejše (12.895 mest) in 32 izvajalcev s koncesijo (3.710 mest) ter 5 posebnih zavodov za odrasle in dodatno še kombinirane enote pri splošnih zavodih, kjer je bilo 2.318 mest.

Leta 2019 je bilo v javni mreži 54 javnih domov za starejše (13.243 mest) in 43 izvajalcev s koncesijo (5.406 mest), za odrasle s posebnimi potrebami pa se je število v desetih letih povečalo za 168 mest. Kljub podelitvi koncesij enajstim izvajalcem institucionalnega varstva starejših tudi v letu 2022, ko naj bi ti začeli z delovanjem, ne bomo dosegli 4,8-odstotne ciljne pokritosti prebivalstva, starega 65 let in več, kot to predvideva Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva, ki je veljala do leta 2021. Za doseganje zastavljene ciljne pokritosti bo primanjkovalo najmanj 1260 mest. Aktualna vlada se je odločila, da bo problem rešila tako, da je v predlog nove resolucije, ki naj bi veljala do leta 2030, zapisala, da je ciljna vrednost 4,5-odstotna pokritost prebivalstva v institucijah.

Bivalni standard v starejših domovih za starejše ni dober. Trenutno je še vedno 615 triposteljnih, 314 štiriposteljnih in 35 petposteljnih sob, v posebnih zavodih za odrasle pa še 20 triposteljnih in šest štiriposteljnih sob (skupno 990 sob).

Ker je te sobe v skladu s Pravilnikom o minimalnih tehničnih zahtevah za izvajalce socialnovarstvenih storitev treba preurediti v največ dvoposteljne, bo to zmanjšalo razpoložljive zmogljivosti in nas še dodatno oddaljilo od zastavljene ciljne pokritosti.

V domovih starejših je veliko skupnih sanitarij in premalo večjih prostorov za različne dejavnosti. Ni dovolj prostora za različne cone, ki jih zahtevajo epidemije in sedanja priporočila MZ. Problem je tudi prezračevanje, povezano z nevarnostjo okužb s covid-19.

Oskrbovana stanovanja za starejše

Največji lastnik oskrbovanih stanovanj je Nepremičninski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja, večji lastniki so Stanovanjski sklad ter območni in občinski stanovanjski skladi, nekaj je zasebnih investitorjev.

Oskrbovana stanovanja (pred leti se je uporabljal izraz varovana) so arhitekturno prilagojena za starejše ljudi z lastnim gospodinjstvom. V njih lahko stanovalci dobijo pomoč določene ustanove 24 ur dnevno. Namenjena so starejšim od 65 let, ki jim zdravstvene razmere dopuščajo samostojno bivanje. Sklad je lastnik 360 oskrbovanih najemnih stanovanj (stanje na dan 1. 1. 2021) v 16 krajih po vsej Sloveniji, in sicer v Brežicah, Celju, Izoli, Kopru, Kranju, Krškem, Litiji, Ljubljani, Ljutomeru, Logatcu, Mariboru, Murski Soboti, Novi Gorici, Škofljici, Trebnjem in Trzinu. Velika so od 27 do 72 kvadratnih metrov in so primerna za bivanje ene ali dveh oseb.

Trenutno so vsa njihova oskrbovana stanovanja zasedena, največje povpraševanje pa opažajo v mestnih občinah in na Obali, kjer je na prosto stanovanje ponekod treba čakati tudi dve leti in več.

V delu pa so trije novi projekti v Mariboru, na Bledu in v Radljah ob Dravi. Do konca leta 2022 naj bi tako skupno pridobili več kot 180 novih, za starejše prilagojenih stanovanj in do leta 2025 skupaj 400 stanovanj.

Stanovanjski sklad ima v lasti skupno 61 oskrbovanih stanovanj v Tolminu, Kobariду in Velenju, nad katerimi imajo razpolagalno pravico občine in javni skladi, ti pa na podlagi razpisa izberejo najemnika, ki zadostuje pogojem. Vsa so trenutno oddana oziroma so v postopku menjave najemnika. Sicer pa na lokaciji Novo Brdo v Ljubljani in pod Pekrsko gorco v Mariboru poteka gradnja javnih najemnih stanovanj in oskrbovanih stanovanj za starejše. 25 novih stanovanj bo v Ljubljani dokončanih predvidoma do konca leta 2021, v letu 2022 pa predvidoma še 60 v Mariboru. Načrtujejo tudi izgradnjo 28 oskrbovanih stanovanj na lokaciji Breg ob Savi v Kranju, kjer je načrtovano leto izgradnje 2024, leta 2027 pa še 30 oskrbovanih stanovanj na lokaciji Podbreznik v Novem mestu in 60 oskrbovanih stanovanj na lokaciji Novo Pobrežje v Mariboru. Dodatno so z javnim pozivom za nakup stanovanj pridobili 27 oskrbovanih stanovanj v Slovenj Gradcu, ki bodo predvidoma na voljo konec leta 2021, v postopku nakupa so še stanovanja v Krškem, Celju in Šmarju pri Jelšah. Vsa bodo predvidoma vseljiva v prihodnjih dveh letih, načrtujejo pa tudi nove projekte.

Javni stanovanjski sklad Mestne občine Ljubljana ima v lasti skupno 82 oskrbovanih stanovanj – 60 v Trnovem, 12 v Murglah in 10 v Dravljah. Vsa stanovanja so zasedena; prosilcem, ki so uvrščeni na prednostno listo, se stanovanje dodeli takoj, ko je prosto in vseljivo, na dodelitev stanovanja pa jih trenutno čaka 33.

V Mestni občini Maribor so oskrbovana stanovanja ob Domu starejših občanov Tezno in na Studencih, nasproti občinskega doma za starejše Dom pod gorco. Na prvi lokaciji je zasedenih vseh 66 stanovanj, konec leta 2020 pa je bilo na listi čakajočih 164 prosilcev. Na Studencih ob Domu pod gorco je 33 oskrbovanih stanovanj in vsa so zasedena, čakalna doba za najem je okvirno tri leta.

V Mariboru je sicer predvidena gradnja oskrbovanih stanovanj na treh lokacijah: 36 stanovanj na Studencih ob Domu pod gorco, 60 stanovanj na Studencih pod

Pekrsko gorco in 60 stanovanj na Pobrežju, pri čemer sta investitorja Nepremičninski sklad in Stanovanjski sklad.

V Mestni občini Novo mesto tudi načrtujejo izgradnjo oskrbovanih stanovanj, saj opažajo, da so potrebe čedalje večje. Konec leta 2020 so podpisali pogodbo s Stanovanjskim skladom, da bodo na območjih Podbreznika in Brod-Drage v prihodnjih letih gradili 500 stanovanj, med njimi tudi oskrbovana. Načrtujejo stanovanja v Bršljinu, kjer že nastaja novo stanovanjsko naselje 25 hiš, najbližje realizaciji pa je trenutno lokacija na Šegovi ulici, kjer se pripravlja dokumentacija za pridobitev gradbenega dovoljenja za novogradnjo približno 35 oskrbovanih stanovanj. Investitor je Nepremičninski sklad, ki je tudi lastnik parcel.

V Mestni občini Koper je 30 oskrbovanih stanovanj. Prostih ni, v čakalni vrsti je trenutno okoli 99 prosilcev, letno pa se povprečno sprostita eno ali dve stanovanji. V prihodnjih dveh letih sicer nameravajo v Mestni občini Koper zgraditi še najmanj 30 dodatnih oskrbovanih stanovanj.

V Mestni občini Kranj je trenutno prav tako 30 najemnih varovanih stanovanj, in sicer v bližini Doma upokojencev Kranj na Planini – vsa so zasedena. Načrtujejo pa gradnjo novih in programe za starejše. Po eni strani nameravajo dograjevati in širiti mrežo institucionalnega varstva z novim domom za starejše, z novim dnevnim centrom, oskrbovanimi stanovanji, bivalnimi skupnostmi in kriznimi namestitvami za starejše, po drugi strani pa bo poudarek na programih, ki imajo organizirane storitve v domačem okolju: pomoč na domu, varovanje na daljavo oziroma e-oskrba, skupine za samopomoč, medgeneracijski center s svojimi programi, javna dela in doplačevanje namestitvev v institucionalnem varstvu. Oskrbovana stanovanja bodo vsaj na dveh lokacijah: v novi večstanovanjski soseski Kranjska iskrica, katere gradnja je predvidena v letu 2022, načrtujejo najmanj 60 oskrbovanih stanovanj, v nekdanjem samskem domu v Stražišču pa predvidoma 30.

Najemna stanovanja za starejše

Namenska najemna stanovanja so namenjena reševanju stanovanjskih vprašanj starejših. Nepremičninski sklad je lastnik 2.763 namenskih najemnih stanovanj. Stanovanja so v 116 krajih in 555 stanovanjskih ter stanovanjsko-poslovnih objektih po vsej Sloveniji (stanje na dan 1. 1. 2021). V strukturi stanovanj prevladujejo garsonjere in enosobna stanovanja, povprečna površina stanovanja je 37 m².

Na dan 26. 8. 2021 so v celotni Sloveniji prosta 4 – štiri, najemna stanovanja po eno v Murski Soboti, na Muti, v Semiču in v Poljčanah. Tri so v stavbah brez dvigala v tretjem ali drugem nadstropju in eno je v kleti.

Namesto zaključka

Vsi bomo morali proaktivno delovati v smeri preventive, zgodnjega odkrivanja ranljivosti ter oblikovanja starejšim prijaznega okolja. Zaželeno je okrepiti storitve oskrbe na domu ter druge alternativne oblike bivanja v institucijah.

Dokler se bo skrb za starejše delila med dve ministrstvi, ne bomo uspešni pri zagotavljanju dostojnega življenja vseh starejših. Zato v Srebrni niti zahtevamo samostojno ministrstvo za starejše z ustreznim proračunom.

Za izboljšanje stanja takoj pa pričakujemo podporo gradnji javnih sodobnih namestitvev (manjši domovi za starejše, oskrbovana stanovanja, stanovanjske skupnosti), spremembi kadrovskih normativov za socialno oskrbo in zdravstveno nego in primerljivo financiranje zdravstvene nege hudo bolnih v domovih starejših s financiranjem v negovalnih bolnišnicah.

Starejši hočemo sodelovati pri odločitvah, ki vplivajo na naša življenja in ne želimo, da drugi odločajo o nas mimo nas.

Starejši si ne želimo zadnjih dni preživeti v zabojnikih, v kontejnerjih, ki jim rečejo mobilne enote, ali v rdečih conah v telovadnicah ipd.!

Na področju skrbi za starejše mora glavno vlogo odigrati solidarna socialna država. Zasebni domovi naj zapolnijo sive lise, a njihovi dobički naj dodatno ne siromašijo državljanov Slovenije.

Zahtevamo, da se čim prej vzpostavi institut varuha starejših, ki bo na voljo vsem starejšim in bo aktiven predvsem na terenu.

Zahtevamo ničelno toleranco do vsakršne diskriminacije na podlagi starosti na vseh področjih življenja.

Srebrna nit je podala več konkretnih kratkoročnih ukrepov in tudi systemske, ki bi lahko prinesle dolgotrajne rešitve in izboljšanje kakovosti življenja starejših, a tudi boljše medgeneracijsko sožitje.

Glede na dolge čakalne vrste za sprejem v dom starejših (upoštevati je treba prošnje v lokalnem okolju in želje po namestitvah v enoposteljnih sobah in na varovanih oddelkih), čakalne vrste za najemna in oskrbovana stanovanja ter vse težave pri zagotavljanju pomoči na domu, menimo, da je treba razvijati in krepiti kapacitete na vseh prej naštetih področjih in pri tem upoštevati strokovne smernice vseh relevantnih strok, vsekakor tudi arhitektov.

Starejši časa in potrpljenja nimamo več.

Viri

<http://www.srebrna-nit.si/>
<https://www.gov.si/>
<http://www.pisrs.si/Pis.web/>
<https://www.irssv.si/>
<https://www.szslo.si/>
<https://www.ssz-slo.si/>
<https://www.deos.si/>
<https://www.ns-piz.si/si/oskrbovana-najemna-stanovanja/predstavitev/>
<https://www.jssmol.si/najem/dodeljevanje-stanovanj/namenska-oskrbovana-stanovanja>
<https://varnastarost.si/oskrbovana-stanovanja/>
<https://4d.rtvsllo.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-izobrazevalni-program>
<https://cekin.si/>
<http://www.inst-antonatrstjenjaka.si/institut/>
<http://www.zagovornik.si/>
<https://www.varuh-rs.si/>

PSS – Projekt skupnega staranja

Mojca Dobnikar

Na srečanjih številnih prijateljskih skupin iz generacij, rojenih v desetletjih po drugi svetovni vojni, so že nekaj let pogosta tema ideje o skupnem staranju. Na prvi pogled se zdi takšna ideja preprosta, privlačna, in če imaš dovolj sredstev, tudi razmeroma lahko uresničljiva. Razmisleki gredo nekako takole: Nekoč se vsi postaramo in bolj ali manj redno potrebujemo kakšno obliko pomoči. Mar ne bi bilo dobro, da se nekako organiziramo in skupaj poskrbimo, da bo tudi naše zadnje življenjsko obdobje čim bolj prijetno – ali vsaj čim manj neprijetno? Potem želje poletijo v nebo – imeli bi vse to, kar imamo zdaj, in seveda še vse tisto, kar bo potrebno, ko se bo naša mobilnost zmanjšala, ko nas bodo doletele težave z zdravjem, ko bodo naša čutila pešala in opešala ...

V enem od takšnih krogov je nastala anketa o konkretnjših predstavah o skupnem staranju. Anketa je obsegala vprašanja o zaželeni lokaciji, strukturi stanovančev_k, zunanji in notranji arhitekturni ureditvi, lastništvu in pravni obliki, financiranju in upravljanju, zaposlitvah glede na pomoč, ki bi bila predvidoma potrebna, ter povezovanju z »zunanjim« svetom.

Izpolnilo jo je sedem oseb, polovica vseh, ki so se udeležile prvega sestanka o projektu z delovnim naslovom Projekt skupnega staranja, sestanka pa se je udeležila polovica povabljenih. Osip od neobveznih pogovorov o ideji do (prav tako še neobveznih) predlogov o skupnem bivanju je torej več kot očiten.

Skupina, ki se je odzvala vabilu na sestanek, ni reprezentativna. Močno prevladujejo ženske, vse imajo visoko družboslovno ali humanistično izobrazbo, polovica jih je lastnica ali solastnica nepremičnine, vse so v obdobju pred upokojitvijo ali krajši čas že upokojene, večinoma imajo redne dohodke, čeprav manj kot polovica nad državnim povprečjem.

Vprašanja v anketi so bila formulirana zgolj kot izhodišče za razmislek (npr. Lokacija – urbana, ruralna ...? Katera infrastruktura je pomembna?). Odgovori niso bili nikakor omejeni in so se tudi dejansko precej razlikovali – od izbire kakšne od možnosti, ponujene v vprašanju, do navajanja lastnih idej in predstav anketiranke.

Želje, ideje, predlogi

Skoraj vse anketiranke bi (še naprej) živele v urbanem okolju. Poudarjajo pomen dostopnosti zlasti javnega prevoza in zdravstvenih ustanov, pa tudi trgovine in kulturnih ustanov. Precej netipično za Slovenijo sta le dve zapisali, da bi bilo dobro imeti možnost vrta. Razen ene bi si vse želele živeti v generacijsko mešani skupnosti, dve pa sta opozorili, da bi mešanje generacij moralo biti osmišljeno po načelu vzajemnosti in sobivanja.

Glede arhitekture objekta oz. objektov so imele anketiranke veliko predlogov. Velikost stanovanj naj bi segala od garsonjer, raje enosobnih stanovanj, do dvosobnih, vsa naj bi seveda imela lastno stranišče in kopalnico. Objekti bi bili lahko večetažni, a tako kot stanovanja dostopni za gibalno ovirane (dvigala, široki hodniki, stanovanja brez pragov in dovolj prostorna za invalidski voziček, z enostavnim izhodom na teraso, balkon ali dvorišče, višinsko prilagojene kuhinje, kopalnice z vsemi oprijemali ipd.). Ena od anketirank je napisala: »Ni treba da je razkošno, mora pa biti tako, da omogoča tudi individualno ureditev.« Naselje naj bi imelo rekreacijske površine, prostor za druženje oziroma dnevno sobo s knjižnico ter skupno kuhinjo in jedilnico. Med posameznimi predlogi so bili še: enostanovanjski objekti z izhodom na dvorišče oz. vrt; samostojen prostor za prenočevanje sorodnikov in prijateljev, ki bi želele s stanovalkami_ci preživeti več dni; delavnica za razna ročna in mehanska dela; savna in/ali bazen; opremljenost dnevne sobe s španskimi stenami, televizorjem (tudi za gluhe in naglušne), radiem in računalniki; ambulantna; garaže. Ena od anketirank je poleg konkretnih predlogov še napisala:

»Skupni prostori pomenijo zame uveljavljanje načel solidarnosti, medsebojne pomoči, uresničevanja skupnega interesa in samoupravljanja.«

Po mnenju anketirank bi bila potrebna pomoč v gospodinjstvu, pri čiščenju in raznih hišnih opravilih, na vrtu oz. zunanjih površinah, pri urejanju administrativnih in računovodskih zadev. Več jih je predlagalo zaposlitev medicinske sestre in fizioterapevtke, nekaj pa jih je opozorilo, da za marsikatero opravilo ni potrebna zaposlitev, ampak je mogoče najeti zunanji servis (npr. računovodstvo).

Odgovore na vprašanje o povezovanju z okoljem oz. »zunanjim« svetom bi lahko razdelila na dvoje: tri anketiranke niso imele konkretnega odgovora, štiri pa precej: od sodelovanja s šolami (družabništvo, opravljanje praktičnega pouka oz. prakse) do sodelovanja z društvi v raznih projektih, delavnicah itd.

Glede financiranja so bila mnenja enotna – potrebna bi bila kombinacija lastnih in javnih sredstev, pri čemer je ena od anketirank stično ugotovila: »Najbolj realno je lastno, razen če se bo v prihodnosti spremenil odnos države do starejših.« Večina bi raje imela možnost najema, sploh če bi obstajala možnost dolgotrajnejšega najemnega razmerja.

Odgovori na vprašanje o pravni obliki projekta so bili najbolj skopi, zajeli pa so večino možnosti v okviru obstoječe zakonodaje. Podobno so bili precej skromni odgovori na vprašanje o upravljanju projekta. Večina se sicer nagiba k samoupravljanju udeležencev, a polovica bi raje kombinirala odločanje udeležencev z zunanjim upravljanjem.

Dileme

Poglaviti dilemi, ki ju anketiranke v odgovorih niso izrazile, ju je pa več sodelujočih v pogovorih in na prvem sestanku, sta povezani z zasebnostjo in varnostjo zasebne lastnine. Stanovati na isti lokaciji ne pomeni bivati v skupnosti, je zapisala ena od anketirank, v pogovorih pa jih je veliko izrazilo skrb, da v takšni skupnosti ne bi mogle ohraniti zasebnosti. Pomislek pravzaprav kaže na šibek vpogled sodelujočih o tem, kako (pozno) starostno življenjsko obdobje vse prepogosto poteka: bodisi doma v osamljenosti in čakanju na obiske bodisi v precej razsebljenem domu za starejše, kjer si največkrat deliš sobo z nekom, ki ga/je prej sploh nisi poznal in ni nujno, da imata sploh kakšno skupno točko razen potrebe po bolj ali manj zahtevni negi in oskrbi. Obstoječi domovi za starejše, naj bodo še tako »napredni« in naj poskušajo biti še tako »prijazni do starostnikov«, zaradi standardov oskrbe niti približno ne nudijo vsega tistega, kar človek potrebuje, naj bo star ali mlad, temveč so omejeni na skrb za prehranjevanje, higieno in zdravje ter boljše ali slabše približke družabnega življenja. Strah pred izgubo zasebnosti bi torej moral biti ravno dodatna spodbuda za organiziranje skupnega staranja, kjer lahko sodelujoči vplivajo že na »zasedbo« in pozneje tudi na urejanje življenja v takšni skupnosti. Še večja spodbuda pa bi moralo biti dejstvo, da veliko starejših zaradi zmanjšane mobilnosti in drugih razlogov živi osamljeno.

Dilema v zvezi z varnostjo zasebne lastnine najverjetneje izhaja iz dejstva, da ima večina sodelujočih otroke. Če živiš v svojem objektu – naj bo v hiši ali stanovanju – je povsem jasno, da ga bodo po tvoji smrti dedovali tvoji otroci (ali drugo bližnje sorodstvo). Če del svojih sredstev vložiš v skupno lastnino, se stvari zapletejo. Dilema seveda ni zanemarljiva in bi terjala dober predhodni sporazum na jasnih pravnih podlagah. Predvsem pa bi od sodelujočih v takšnem ali podobnem projektu terjala psihološki premik od (neo)liberalne mantre o človeku, ki mora sam poskrbeti zase in pri tem na druge gledati kot na potencialno grožnjo – kajti *homo homini lupus est* – k bolj kolektivistični naravnosti in zaupanju v to, da smo ljudje sposobni oblikovati življenje v skupnosti v dobro vseh. Navsezadnje znajo v skupnosti še kako kvalitetno živeti tudi volkovi.

So-bivanje s starejšimi

Uroš Lobnik

O kot Odgovornost družbe za večgeneracijsko bivalno okolje

Večina starostnikov se v nekem trenutku znajde v situaciji, ko življenje doma ni več varno in ni več udobno. Takrat so prisiljeni sprejeti težko odločitev za preurejanje doma ali za preselitev v primernejše bivališče in na lokacijo, ki jim bo bistveno izboljšala življenje. Odgovorost družbe je, da olajša oziroma pomaga pri odločanju s čim širšo ponudbo, ki jo prilagaja posamezniku in njegovim specifičnim potrebam: preurejanje domačega doma, pomoč na domu, preselitev oz. iskanje stanovanja za starejše ljudi.

Večina starejših si želi zaživeti tako, da jih vzdrževanje hiše ali stanovanja finančno in psihično ne obremenjuje, torej v stanovanje, ki ga je manj zahtevno vzdrževati. Ob sprejemanju odločitev si želijo imeti na izbiri tudi širok nabor možnosti na izjemno raznolikih lokacijah (od mestnega središča, življenja na robu naselja ali v suburbiji oziroma na podeželju). Nekateri raje živijo bližje družini ali prijateljem, nekateri želijo imeti čim lažji dostop do javnega potniškega prometa, do zdravstvenih in drugih javnih servisov, ali do površin, kjer lahko čim bolj kakovostno preživljajo svoj prosti čas. Večina se ne želi preseliti, dokler to ni neizogibno potrebno, in želi ostati v okolju, v katerem je preživela večino svojega življenja. V tem pogledu postane pomembno, da je bivanjski prostor zasnovan kot vseživljenjsko bivalno okolje, ki ponuja lokacije in objekte, katerih tipologija in arhitektura omogočajo čim bolj primerno in postopno prilagajanje njihovim spreminjajočim se potrebam.

Starejši ljudje se borijo izključenosti iz socialnega okolja, po drugi strani pa si želijo zagotoviti izolacijo v neki specifični obliki (npr. prosto stoječa hišica z vrtom, bungalov...). S potrebo po oskrbi narašča potreba po izolaciji, prav tako pa tudi želja po čim daljšem obdobju neodvisnosti – v tem pogledu si večina starejših želi živeti v skupnosti z okoljem, ki jim omogoča, da čim dlje ohranijo svojo neodvisnost, ob njihovim potrebam prilagojeni oskrbi in podpori, ki je voljo v kraju ali čim bližje kraju bivanja.

Medtem ko menjava, nakup ali najem nepremičnine, ki je prilagojena potrebam starostnikov, predstavlja eno od prvih, selitev v dom z oskrbo pa zadnjo možnost izbire bivanja (obe sta v Sloveniji zelo omejeni), lahko družba pomaga pri reševanju stanovanjske problematike starejših z razvojem številnih drugih, alternativnih rešitev bivanja, ki so prilagojene stopnji in vrsti potreb po oskrbi. Večina alternativnih oblik bivanjskih možnosti za starejše vključuje potrebe po oskrbi, ki je povezana s telesnimi ali duševnimi zdravstvenimi težavami, te pa so pogosto sorodne s potrebami mlajših odraslih invalidov, ki si želijo zagotoviti čim višjo stopnjo neodvisnosti.

Uvajanje novih oblik bivanja v skupnosti – z ustreznimi socialno in davčno politiko lahko nedvomno poveča interese investitorjev za razvoj in gradnjo novih oblik bivanja v skupnosti – in s tem tudi socialni angažma arhitektov, vendar nujno potrebujemo kakovostne vzorčne primere (ni dovolj, da se nanje naslonimo le s primerih dobre pakse iz tujine).

S kot Storitve nastanitve z oskrbo

»Storitve nastanitve z oskrbo izvajajo domovi za starejše, posebni socialni zavodi, varstveno-delovni centri, zavodi za usposabljanje in zasebniki s koncesijo. V prihodnje si bomo pri teh storitvah prizadevali za modernizacijo, predvsem z izvajanjem storitev v manjših enotah po sodobnih konceptih (na primer obravnava v okviru gospodinjstskih skupin, bivalne enote), razvojem oddelkov za posebne skupine starejših (osebe z demenco, osebe s poškodbo glave, osebe z različnimi vrstami invalidnosti) ipd. Del institucionalnih kapacitet bo treba prenesti v skupnostne oblike in hkrati s tem razviti tudi nove (alternativne) oblike bivanja v lokalnem okolju. Ob orisu stanja v slovenskih domovih za starejše se poraja več vprašanj glede lociranja, njihove arhitekturne zasnove in bivanjske kakovosti.« (Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020)

Praksa dokazuje, da je posodabljanje nastanitve z oskrbo v Sloveniji izredno slabo reševano. Ob hitrem staranju prebivalstva postaja očitno, da se bo še naprej zviševal fond praznih in za starejše manj oziroma povsem neprimernih stanovanj, na nepremičninskem trgu pa ni ustrezne ponudbe. Ob pomanjkljivi ponudbi je seveda zelo težko zagotoviti možnosti sprotne reševanja potreb, kaj šele, da starostniki ostanejo v svojem bivalnem okolju.

Problema širitve ponudbe bivanja z oskrbo ne predstavlja le manko na nepremičninskem trgu, temveč je problematično tudi stanje obstoječega lastniškega stanovanjskega fonda – prevelike enodružinske hiše, stanovanja v višjih etažah v objektih brez dvigal, potreba po prilagajanju stanovanj s posegih v konstrukcijo objektov – kar pomeni, da je reševanje prilagoditve obstoječih stavb potrebam starostnikov investicijsko izredno zahtevno. Slednje pomeni, da je treba ob iskanju rešitev, kako preurejati prevelika stanovanja, vzpodbuditi razvoj novih oblik in načinov nastanitve z oskrbo, ki bo temeljil na solidarnosti in samopomoči družbe – kar predstavlja v desetletju porasta individualizacije družbe izjemno velik izziv. Družbeni pomen arhitektovega dela se je v slovenski družbi neopazno hitro skrčil zgolj na reševanje arhitekturnega oblikovanja, kar za kvalitetno načrtovanje storitev za oskrbo ter vseživljenjskega bivalnega okolja ni ustrezno. Arhitekti v Sloveniji že desetletja niso bili pozvani k razvoju inovativnih zasnov večgeneracijskih hiš in stanovanj, ki bi zagotavljali fleksibilnosti stanovanjskega tlora kot tudi možnost faznega preurejanja stanovanj specifičnim potrebam starostnikov. Tudi pri politiki načrtovanja enodružinskih hiš bo treba čim prej uvesti spremembe – namesto da arhitekti načrtujejo energijsko varčne hiše za eno generacijo, se bo treba zavzeti in promovirati potrebo po načrtovanju in izgrajevanju večgeneracijskih stanovanjskih enot v čim bolj raznovrstnih stavbnih tipologijah.

Pot do sprememb bo izjemno težka, ker je vprašanje politike in načrtovanja bivanja starostnikov tudi globalno gledano izjemno zahtevno. Letošnji beneški arhitekturni bienale z nosilno temo »How Will We Live Together« ni ponudil ne tematskega sklopa in ne fokusa, ki bi ob poudarjeni skrbi za razvoj novega javnega

prostora in skrbi za okolje osvetlil potrebo po kakovostnem načrtovanju bivanja starejših s poudarjeno skrbjo za čim bolj kvalitetno integracijo starejših občanov v njihovih bivanjskih okoljih. Tudi s strani nacionalnih paviljonov ni moč zaznati interesa za posodabljanje in razvoj novih načinov bivanja starejše – in to v primeru pandemičnega bienala, ki se je iz lanskega leta prestavil v letošnje in ko je zaradi pandemije daleč največ žrtev med starejšimi. Ob poudarjanju potrebe po vključevanju raznolikih socialnih skupin v participatorno načrtovanje je skoraj nerazumljivo, da na bienalu skoraj ne najdemo primerov dobre prakse participatornega sodelovanja s starejšimi. Videti je, kot da se arhitekti izjemno prizadevno ukvarjajo s specializiranimi temami, ki bazirajo na razvoju novih tipologij javnih odprtih prostorov, novih materialov, ekologiji, zeleni arhitekturi ob vključevanju participatornega načrtovanja. Ali bienale kaže na trend izključevanja arhitektov pri reševanju vprašanj bivanja in na globalni prenos družbene vloge arhitekta – generalista na specializiranega oblikovalca?

U kot umeščanje domov za starejše v urbano strukturo

Praksa umeščanja in izgrajevanja domov za starejše v urbano strukturo je v Sloveniji že desetletja nespremenjena in odvisna predvsem od parcialnega reševanja, zato je že dalj časa izredno specifična ter vidno odmaknjena od primerov dobre prakse drugod po Evropi. Domovi za starejše se večinoma gradijo na lokacijah po obrobju naselij ali zunaj njih (na samem), največkrat brez celovitega načrtovalskega pristopa s šepajočim in zastarelim razvojem sistema oskrbe.

Dokler izgradnja domov za starejše ne postane širši javni interes, si arhitekti ne bodo uspeli povrniti ali zagotoviti vidnejše vloge v procesih odločanja, kje, kate-re in kakšne prostore starejši ljudje sploh potrebujejo. Vprašanje pa je, ali si tega sploh želijo. Brez javnega interesa za celovit načrtovalski pristop, ki presega vprašanje zasnove samih stavb in izkazuje potrebo po vključevanju arhitektov v celostno načrtovanje, arhitekti pri načrtovanju domov za starejše ne bodo mogli preseči obstoječih normativno prostorskih in gradbenotehničnih vprašanj, kot tudi ne sodelovati pri širitvi specializiranih znanj in z njihovim razumevanjem ter generalističnim povezovanjem ponuditi inovativnih rešitev, ki bi presegle današnje prakse.

Manko reševanja in počasnost pri posodabljanju državne zakonodaje na področju celostne oskrbe imata izjemen vpliv na nizko razvito javno zavest, ki vzpodbuja usmerjanje občine pri zavzemanju za gradnjo domov s čim višjo arhitekturno kvaliteto in na urbano čim bolj primernih lokacijah. Država v zadnjih petnajstih letih ni zgradila niti enega novega doma za starejše, obstoječe zmogljivosti slovenskih domov za starejše pa že desetletja ne zadoščajo potrebam in povpraševanju (v Sloveniji je trenutno 10 tisoč prosilcev za prosta mesta v domovih). Ob tem, ko se število vlog iz leta v leto povečuje, se ob visokem primanjkljaju nastanitve, ki bi ga z današnjim tempom novogradnje in prenove domov »pokrili« šele v prihodnjih dvajsetih letih, se družba ne ukvarja z vprašanjem kvalitete, ne kvan-titete, temveč le s krpanjem potreb.

Večina domov za starostnike je srednje velikih (od 150 do 300 varovancev), slaba polovica je manjših, toda tudi večina teh glede na izbrane lokacije in arhitekturne zasnove nasprotuje morfologiji in funkcionalnemu ustroju naselij – gradnja domov za starostnike se prav tako slabo navezuje na obstoječo javno infrastrukturo, kar pomeni, da je brez težnje po sinergijskih učinkih, ki bi jih bilo smiselno vzpostavljati v dobrobit vseh. Ne smemo pozabiti na izjemen potencial slovenskega podežja in slovenske suburbije, ki sta v prvih letih po osamosvojitvi države kazala znake, da bosta postala izjemno priljubljen prostor za evropske upoko-jence (evropska »Florida« – slednje so v devetdesetih letih nakazovali trendi nakupo-vanja nepremičnin v podrazvitih okoljih (npr. krajinski park Goričko, Kozjansko...), v bližini termalnih kompleksov ter na slovenski obali, vendar se je trend kmalu zaustavil in preusmeril).

Razlogov za izgrajevanje »mastodontov« na robovih ali zunaj naselij in vasi so izjemno preprosti – občine skušajo odgovoriti na čim več potreb z eno samo rešitvijo. Pri tem smo hkrati priče interesa investitorjev, ki gradijo pri nas, za čim večji dobiček – v takšni situaciji seveda ni priložnosti za bolj kompleksne prostor-ske posege s kvalitetno in odgovorno arhitekturo. Slednje je tudi ključni razlog, da z izgrajevanjem domov za starejše le izjemoma pride do nadgradnje urbanega prostora (praviloma gre za srečno naključje) s težnjo po vzpostavljanu vseživljenjskega bivalnega okolja. Večina investicij temelji na izkoriščanju maksimalnih ka-pacitet – v arhitekturno oblikovnem smislu domovi zato niso prostorske domi-nante, temveč prostorski ekscesi, ki na daleč kažejo, kako družba skrbi za starejše (prehitro reševanje problematike večletnega primanjkljaja kapacitet).

Zagovarjanje načrtovanja in izgrajevanja manjših domov z razpršeno integrirano strukturo, ki se je sposobna prilagajati raznolikim funkcionalnim in prostorskim potrebam oskrbe, je v dani situaciji nuja, vendar je njena realizacija za zdaj obso-jena na neuspeh. Z nizko razvito stopnjo skrbi za starostnike in šibko ekonomijo so omejene praktično vse možnosti za razvoj, uvajanje in testiranje novih pro-storskih rešitev. Ob zavedanju, da primanjkuje oskrbnega in strokovno usposob-ljenega osebja na vseh področjih, bi bilo smiselno, da država podpre procese vključevanje arhitektov v domeni celostnega načrtovanja in razvoja družbe ter da obdrži politiko javnega arhitekturnega natečaja. Vseživljenjskega bivalnega oko-lja na plečih posameznika drugače ne bo mogoče vzpostavljati.

Domovi za starejše v Sloveniji

Pandemija covid-19 kot spodbuda k ponovnemu razmisleku o arhitekturi in njenem vplivu na kakovost bivanja

doc. dr. Vanja Skalicky Klemenčič, prof. dr. Vesna Žegarac Leskovar

Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo

Povzetek

Veliko starostnikov po vsem svetu biva v domovih za starejše. V Sloveniji živi v teh ustanovah skoraj 5 odstotkov prebivalstva starejšega od 65 let. V času pandemije covid-19 se je starejše prebivalstvo izkazalo za najranljivejšo družbeno skupino. Domovi za starejše so predstavljali eno najbolj kritičnih oblik bivanja, kar je razvidno iz nesorazmernega števila okužb in smrti med stanovalci domov in drugo populacijo po vsem svetu, tudi v Sloveniji. Med izrednimi razmerami je bilo treba upoštevati številne varnostne protokole za preprečevanje širjenja okužbe, ki so sicer varovali telesno zdravje stanovalcev domov za starejše, vendar pa so negativno vplivali na njihovo mentalno zdravje, predvsem zaradi izolacije in socialnega distanciranja. V tem kontekstu je treba razmisliti o tem, kako lahko arhitekturna zasnova vpliva na blaženje širjenja okužb in hkrati starejšim omogoča dostojno socialno vključujoče bivanje. S tem se odpira širša problematika, ki je povezana s potrebo po raziskavi kakovosti slovenskih domov za starejše ter iskanju arhitekturnih rešitev in predlogov, ki bi lahko prispevali k izboljšanju bivanjskih razmer obstoječih domov in podali smernice za celovit pristop k načrtovanju novih ustanov za dolgotrajno oskrbo starejših.

Ključne besede

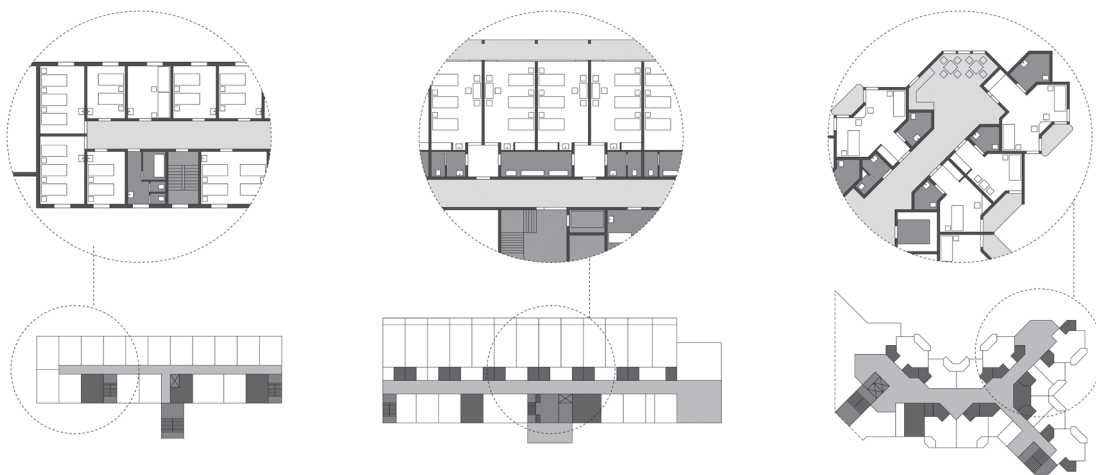
dolgotrajna oskrba starejših, domovi za starejše, arhitekturna zasnova, kakovost bivanja, pandemija covid-19

V zadnjih desetletjih smo priča pojavu starajoče se družbe. Delež starejših od 65 let je leta 2020 presegel 20 odstotkov celotnega prebivalstva EU, medtem ko napovedi za prihodnja desetletja predvidevajo dodatno rast; delež starejših bo do leta 2050 dosegel 29,5 odstotka (Population structure and ageing, 2021). V času pandemije covid-19 so se starejši izkazali kot najbolj ranljiv segment družbe. Podatki iz dvajsetih evropskih držav kažejo, da je delež starejših od 70 let predstavljal več kot 80 odstotkov smrti, povezanih s covidom-19 (Hoffmann in Wolf, 2020). Podobno so podatki o umrljivosti v Sloveniji pokazali, da so prebivalci, starejši od 65 let, predstavljali največji delež umrlih v obsegu aktivno okuženega prebivalstva. Vzrok za visoko smrtnost je med drugim povezan s pridruženimi boleznimi starostnikov, ki povečujejo tveganje za hujši potek bolezni. Vsekakor pa na zdravje in v tem primeru tudi na možnost preprečevanja okužb med demografsko skupino starejših močno vpliva tudi njihovo bivalno okolje. Veliko starejših po vsem svetu živi v ustanovah za dolgotrajno oskrbo, med katere spadajo tudi domovi za starejše. V času pandemije covid-19 so domovi za starejše predstavljali eno izmed najbolj kritičnih oblik bivanja, saj stanovalci niso imeli možnosti, da bi začasno zapustili dom in se preselili v varnejše okolje, kakor je bilo mogoče v drugih oblikah skupinskega bivanja, npr. v študentskih domovih. Zato je v primerjavi s preostalim prebivalstvom prišlo do nesorazmerno visokega deleža okužb in smrti med stanovalci. Skrb vzbujajoč je podatek Nacionalnega inštituta za javno zdravje (NIJZ) o smrtnosti; leta 2020 je bilo med 2891 umrliimi za posledicami bolezni covid-19 kar 58 odstotkov stanovalcev domov za starejše. Tveganje za okužbo stanovalcev je bilo mogoče poleg pridruženih bolezni pripisati različnim vzrokom, predvsem pomanjkljivostim in težavam pri izvedbi organizacijskih ukrepov. Med slednjimi je bilo tudi preprečevanje stikov med stanovalci in omejevanje gibanja na lastno sobo, kar je sicer prispevalo k zmanjšanju tveganja okužbe, vendar pa je poslabšalo fizično in duševno zdravje stanovalcev. Ob tem se odpira vprašanje, ali arhitektura slovenskih domov za starejše sploh nudi možnost varnega, zdravega in socialno vključenega bivanja. Izkušnje s pandemijo covid-19 opozarjajo na nujnost premisleka o zasnovi domov z namenom ustvarjanja varnejših in bolj povezljivih bivanjskih okolij.

Zgodovinski razvoj domov za starejše v Sloveniji

Določene oblike ustanov za starejše so se v slovenskem prostoru začele pojavljati šele proti drugi polovici 20. stoletja. Pred tem so na območju Evrope že v poznem

srednjem veku, v Sloveniji pa šele v 19. stoletju, obstajale ustanove, kot so sirotišnice in hiralnice, kjer so živeli samski in obubožani starejši ljudje (Imperl, 2012). Število banovinskih, okrožnih in občinskih hiralnic, za katere so bile značilne izjemno slabe bivanjske razmere, je v Sloveniji naraščalo vse do druge svetovne vojne. Po koncu vojne se je v Sloveniji začela uveljavljati institucionalna oskrba, ki je reševala problem starejših ljudi z nizkim življenjskim standardom in nerešenim stanovanjskim vprašanjem. Stanovalci t. i. domov za starejše, ki jih lahko štejem za naslednike sirotišnic in hiralnic, so bivali v natrpanih večposteljnih sobah in bili aktivno vključeni v različna domska opravila. Pomembno je izpostaviti, da večina tedanjih domov ni bila grajena namensko. Kot navajata avtorici Hlebec in Mali (2013), lahko nadaljnji zgodovinski razvoj domov za starejše po letu 1965 ponazorimo s tremi modeli. V obdobju med 1965 in 1990 je bil značilen t. i. socialno-gerontološki model, ko je socialna gerontologija izrazito vplivala na življenje v domovih. V 60. letih 20. stoletja se je izrazito znižalo število razpoložljivih mest, saj so v domove za starejše naselili vojne sirote in invalide. Starejše so posledično nameščali v gradove, samostane, dvorce in graščine, ki so se nahajali zunaj domačega okolja in mestnih središč. Razmere v teh stavbah so bile popolnoma neprilagojene bivalnim potrebam starostnikov, dodatno slabost pa je zaradi lokacije predstavljala izločenost stanovalcev iz aktualnega družbenega dogajanja. Šele v 80. letih se je število domov povečalo. S postopnim zaposlovanjem zdravstvenih in socialnih delavcev je v domovih prihajalo tudi do večjega osredotočanja na medsebojne odnose in počutje stanovalcev. V obdobju 1991–2000 se je uveljavil bolnišnični model domov za starejše. V okviru tega modela je bila funkcija posameznih profilov zaposlenih vse jasnejša. V primerjavi s predhodnim modelom je bilo za bolnišnični model značilno slabšanje medsebojnega sodelovanja in povezanosti med osebjem in stanovalci. Odnosi so postajali vse bolj formalizirani. Šele po letu 2000 je prišlo do prehoda v socialni model, za katerega je značilno prepoznavanje zelo heterogenih potreb stanovalcev. Pojavljati se začnejo stanovalci z demenco, pri katerih se pokažejo pomanjkljivosti pristopa z izključno medicinsko oskrbo (Mali, 2008). Vse bolj prihaja do izraza potreba po individualizirani obravnavi posameznika, ki omogoča enakovredno sodelovanje zdravstva in socialnega varstva, kar nakazuje tudi na začetek procesov deinstitucionalizacije. V tem obdobju so se pojavili prvi zasebni domovi in institucionalne zmogljivosti so se postopno povečale, s čimer je bilo zagotovljeno institucionalno varstvo za 5 odstotkov prebivalcev, starejših od 65 let, kar se je ohranilo vse do danes.

Sl. 1: Koncepti domov prve, druge in tretje generacije (od leve proti desni). Vir: Korošec, 2018.

Modeli arhitekturnih zasnov domov za starejše v Evropi

Z vidika arhitekturnega koncepta so se domovi za starejše v Evropi načrtovali po vzoru različnih modelov, med katerimi je dobro poznan model štirih generacij, ki jih je opredelil nemški arhitekt H. P. Winter (Winter in Imperl, 2010). V svoji kariери se je Winter posvečal predvsem bivanju in ideji o dostojnem staranju starejše generacije. Vse štiri generacije v svoji knjigi podrobneje povzame psiholog Imperl (2012), ki je bil med drugim direktor centra za socialno delo in namestnik ministra za družino in socialno varstvo. Prepoznaven je kot vodilni strokovnjak na področju razvoja oskrbe in nege onemoglih starih ljudi v Sloveniji. Do leta 1960 je prevladovala prva generacija domov (Slika 1) s pogosto prenatrpanimi skupinskimi spalnicami, kjer je stanovalcu pripadalo približno 13 m² površine celotnega doma. Zaradi slabih ekonomskih razmer in skromne tehnične opreme so bile zagotovljene le preproste oblike oskrbe in nege. V 60. in 70. letih 20. stoletja so se uveljavili domovi druge generacije (Slika 1) ali medicinski model. Sledili so zgledu bolnišnic, v katerih so bili stanovalci obravnavani kot bolniki, potrebni bolnišnične obravnave, in je bila organizacija oskrbe stereotipna po oddelkih. Še vedno so prevladovala večposteljne sobe, vedno več pa je bilo dvoposteljnih sob z umivalnikom. Šele v 70. letih je prišlo do bolj individualiziranega koncepta zasnove sanitarij. Skupinske sanitarije so nadomestile posamezne sobe ali pari sob s pripadajočimi sanitarijami. V tem modelu so bili umeščeni dodatni funkcionalni in terapevtski prostori, ki so bili ločeni od skupnih prostorov in prostorov za bivanje, s čimer se je pripadajoča površina celotnega doma na stanovalca povečala na 28 m². Za obdobje med 1980 do 2000 je bilo značilno aktiviranje stanovalcev z dejavnostmi, kot je delovna terapija. Oblikovala se je tretja generacija domov (Slika 1), v katerih življenje in oskrba nista več potekala po oddelkih, temveč v stanovaljskih skupinah. Bivanje v eno- in dvoposteljnih sobah z lastnimi sanitarijami je zagotavljalo večjo zasebnost. Skupni prostori so postali osrednji prostor za izvajanje dejavnosti in aktivacijo stanovalcev. V domovih je prvič zaznati poudarek na prostorskem urejanju bivalnega okolja. (Slika 1).

Po zgledu Francije in Nizozemske se konec 20. stoletja v Nemčiji razvije koncept domov četrte generacije. Ta koncept je bil razvit najprej za potrebe stanovalcev z demenco. S tem modelom je arhitekturna stroka prispevala h korenitemu kakovostnemu premiku pri načrtovanju domov za starejše. Zasnovani so po zgledu družinskega življenja, kjer se vsakdanje gospodinske in družabne dejavnosti izvajajo v majhnih gospodinskih skupinah v osrednjem prostoru, ki je lahko družinska kuhinja. Osrednji prostor je obdan s pretežno enopostelnimi sobami, ki postanejo za stanovalce sinonim za lastno stanovanje in jim dajejo občutek lastništva in nadzora nad svojim življenjem. Koncept humane oskrbe in nege stanovalcev se ravna po načelu spodbujanja njihove samostojnosti in aktivnega in kakovostnega življenja ter stremi k načelu normalnosti, torej k ustvarjanju vsakdanjih situacij, ki kar najbolj spominjajo na bivanje v domačem okolju (Imperl, 2012). Po letu 2012 je nemška ustanova Kuratorium Deutsche Altershilfe (KDA), katere poslanstvo je izboljšati kakovost življenja starejših in v kateri je arhitekt Winter deloval dobrih 35 let, razvila koncept domov pete generacije. Če je prehod iz tretje v četrto generacijo domov vključeval popolno preobrazbo arhitekturnega koncepta, pa arhitektura domov pete generacije ne doživi tako izrazitih

sprememb površine in nabora prostorov. V primerjavi z domovi četrte generacije ta koncept še bolj poudarja zasebnost in možnost umika. Vse sobe so enoposteljne. Poleg kopalnice imajo tudi zasebno mini kuhinjo, ambient pa je mogoče dopolniti s kosom pohištva iz domačega okolja. Sobe imajo tudi vhodna vrata za obiskovalce z zvoncem in poštnim nabiralnikom, kar daje stanovalcem občutek posedovanja lastnega stanovanja in s tem visoke stopnje zasebnosti (Winter idr., 2002). (Sliki 2, 3).

Že model tretje generacije se je začel odmikati od medicinskega modela druge generacije domov, modela četrte in pete generacije pa sta z oblikovanjem gospodinskih skupin postavila v ospredje človeka kot socialno bitje, kar je predstavljalo odmik od modela ustanove k stanovaljskemu modelu. Stroka je svetovala oblikovanje manjših gospodinskih skupin s šestimi do osmimi stanovalci in referenčno osebo oz. gospodinjjo, ki skrbi za stanovalce. Iz ekonomskih razlogov se je število stanovalcev v skupini kmalu povečalo na 10 do 12 (Winter in Imperl, 2010). Nadaljnega razvoja modelov institucionalne oskrbe v Evropi ni opaziti. Izjema so oblike medgeneracijskih modelov, ki pod isto streho združujejo bivanje različnih generacij, npr. študentov in starostnikov. Sicer pa so trendi dolgotrajne oskrbe v Evropi, predvsem v skandinavskih državah, že več kot desetletje usmerjeni v deinstitucionalizacijo in zagotavljanje dostojnega in kakovostnega bivanja na domu.

Sl. 2, 3: Koncepti domov četrte in pete generacije (od leve proti desni). Vir: Korošec, 2018.

4

Sl. 4: Center starejših Trnovo v Ljubljani kot zgled celovitega načrtovanja, ki kljub zahtevam po visoki kapaciteti stanovalcev, postavlja v ospredje kakovost bivanja in počutje tako posameznika kot skupine.

5

Sl. 5, 6: Večgeneracijsko stanovanjsko okolje v Skandinaviji s skrbno oblikovanim odprtim prostorom in zelenimi površinami in mešano rabo, ki omogoča visokokakovostno bivanje in vsakodnevno aktivno vpetost starostnikov.

6

Stanje domov za starejše v Sloveniji

V okviru formalne institucionalne oskrbe je v Sloveniji trenutno 97 javnih in zasebnih domov za starejše s skupno kapaciteto 19.729 postelj, kar ustreza približno 4,50 odstotka populacije, starejše od 65 let (Pregled kapacitet institucionalnega varstva starejših in posebnih skupin odraslih, 2021). Nekatere domove tvori več enot. Za Slovenijo je značilna tudi precej neenakomerna prostorska razpršenost domov, med katerimi ločimo majhne domove s kapaciteto do 150 mest, srednje s kapaciteto med 151 in 300 mesti ter velike s kapaciteto, večjo od 300 mest (Breznik, 2019). V raziskavi (Žegarac Leskovar in Skalicky Klemenčič, 2021) smo ugotovili, da polovico vseh domov predstavljajo domovi srednje velikosti, 4 odstotke je velikih domov in 46 odstotkov je majhnih. Opozoriti je treba, da je kapaciteta majhnih domov s 150 razpoložljivimi mesti še vedno zelo visoka in ne izpolnjuje usmeritev, podanih s koncepti modelov četrte in pete generacije, ki zagovarjajo bivanje v manjših gospodinjstvih skupnostih. Ob tem je v slovenskih domovih prepoznaven tudi nizek delež enoposteljnih sob, ki omogočajo zasebnost stanovalcev, in znaša le 45 odstotkov. V strukturi sob domov za starejše je 47 odstotkov dvoposteljnih sob, 5 odstotkov triposteljnih, manj kot 3 odstotke štiriposteljnih, 0,3 odstotka petposteljnih in le 0,1 odstotka apartmajev. Tudi z vidika arhitekturne zasnove so domovi v Sloveniji precej zastareli. Veliko domov in socialnih ustanov ni bilo grajenih namensko in se še zmeraj nahajajo v povsem neprimernih stavbnih tipologijah. Večina domov ustreza konceptu modela druge in tretje generacije, kar nekaj je domov četrte generacije, medtem ko domov pete generacije skorajda ni. Večina domov četrte generacije je zasnovana nekoliko drugače od izvirnega koncepta. Kljub temu da se pojavljajo mehurčki gospodinjstvih skupin, je v domovih zasnovana dodatna osrednja kuhinja z jedilnico, kar stroškovno postavlja tak model pod vprašaj. Prav tako je opaziti, da je število stanovalcev v posamezni gospodinjstvi enoti pogosto višje od 12, s čimer se slabi dojemanje skupine kot majhne zaokrožene gospodinske skupnosti.

Arhitekt Winter, ki je sodeloval pri različnih projektih dolgotrajne oskrbe starejših v Sloveniji, je že v intervjuju leta 2010 (Winter in Imperl, 2010) izpostavil nujno potrebo po raziskavi primernosti arhitekturnih zasnov domov za starejše. Sprožil je vprašanje, ki je tudi predmet pogostih razprav v arhitekturni stroki, in sicer, ali je domove v Sloveniji sploh mogoče modernizirati, jih preurediti za drugo dejavnost ali jih je bolje podreti. Zlasti v času pandemije covida-19 se je dodatno izkazalo, da veliko slovenskih domov nima ustreznih arhitekturnih rešitev, ki bi stanovalcem v izrednih razmerah omogočale zdravo, varno in socialno vključujoče bivanje. V nadaljnjih raziskavah je treba podrobneje preveriti, katere so ključne arhitekturne pomanjkljivosti za doseganje bivanjske kakovosti v normalnih razmerah in pripravljenost domov za izredne razmere. (Slika 4).

Kakovost in vzori

Kakovost domov za starejše predstavlja kompleksno in večdimenzionalno domeno, ki jo na splošno opredeljujeta izraza kakovost oskrbe in kakovost bivanja starostnikov. V skladu s to opredelitvijo »kakovost oskrbe« zajema klinične rezultate ter se osredotoča na kakovost in varnost oskrbe, medtem ko »kakovost bivanja« zajema dobro počutje stanovalcev ter njihove možnosti izbire, avtonomije, zasebnosti ter pomembnih družbenih in telesnih dejavnosti. Zgodovinsko gledano je imelo prizadevanje za kakovost oskrbe v domovih za starejše prednost pred prizadevanjem za kakovost bivanja (Kjos in Havig, 2015).

Višanje deleža starejšega prebivalstva v številnih zahodnoevropskih državah je ustvarilo večje povpraševanje po visokokakovostnih zdravstvenih in socialnih storitvah. Te vključujejo oskrbo v domovih za starejše, ki nudijo funkcionalno podporo in oskrbo za osebe, ki potrebujejo pomoč pri vsakodnevnih dejavnostih in imajo pogosto kompleksne zdravstvene potrebe. Poseben izziv pri urejanju kakovosti zdravstvene oskrbe je zagotovitev in spodbujanje t. i. »mehkih« storitev, v katerih so individualne izkušnje prebivalcev pomembna dimenzija kakovosti (Spangler idr., 2019). Skandinavske dežele imajo visok indeks kakovosti bivanja oz. dobrega počutja prebivalcev. Sodobna skandinavska praksa trajnostnega urbanega razvoja se že desetletja nepretrgoma razvija in nadgrajuje svoje pozitivne izkušnje predvsem na področju načrtovanja kakovostnih bivalnih okolij, kar vključuje tudi bivanje starostnikov (Sliki 5, 6).

Že v 50. letih 20. stoletja so zaradi zgoraj navedenih dejstev slovenski in drugi arhitekti obiskovali skandinavske dežele in domov prinašali znanja in izkušnje, ki so vplivale na njihovo delo na različnih področjih, od oblikovanja do arhitekture in urbanizma. Vodilno vlogo med arhitekti, ki so prevzemali skandinavske principe na področju stanovanjske gradnje v mariborskem prostoru, ima arhitekt in urbanist Ljubo Humek, eden prvih, ki je že med letoma 1951 in 1952 z Unescovo štipendijo pet mesecev potoval po Švedskem, Finskem in po Švici. Povsem nov pristop pri reševanju urbanističnih vprašanj po švedskih vzorih je uporabil pri urbanistični zasnovi stanovanjskega okolja ob Gosposvetski cesti v Mariboru (1954), z novimi in raznolikimi stanovanjskimi tipologijami ter objekti z javnim programom (zdravstveni dom, trgovina, vrtec), umeščenimi v zelenje. Stanovanjsko okolje tako še danes nudi enega kakovostnejših mestnih prostorov za bivanje za vse starostne skupine, tudi za starejše. Med arhitekti, ki so tudi prevzemali skandinavske principe načrtovanja in gradnje, sta Marta in France Ivanšek. Njuno delovanje je temeljilo zlasti na izboljšanju bivanjskega okolja za vsakogar in na področju stanovanjske gradnje. S stanovanjskim vprašanjem sta se ukvarjala izjemno celovito skozi različne pristope, od raziskovanja, urbanističnega in arhitekturnega urejanja naselij, oblikovanja notranje opreme do stanovanjske vzgoje (Malešič, 2008). Stanovanjska problematika je tako postala glavni predmet njunega delovanja. Njun cilj, ki je bil ustvarjanje udobnih in prijetnih domov, se je kazal z doseganjem visokega bivalnega standarda prostora. Pri svojem snovanju sta izhajala iz teze, da je ena izmed osnovnih potreb vsakega človeka, tudi starejšega, kakovosten stanovanjski prostor. S predhodnimi raziskavami na tem področju sta se med drugim lotila izdelovanja opreme za starejše in načrtovanja domov za starejše, med katerimi sta dva realizirana v Ljubljani, in sicer domova za starejše na Poljanah in na Koleziji (Malešič in Planišček, 2010).

Model načrtovanja stanovanjskih okolij v Skandinaviji, predvsem švedski, ki je imel med skandinavskimi državami pomembno vlogo, je vplival na razmere v Sloveniji na področju raziskovanja kot nov in pomemben korak pri načrtovanju bivanjskega kakovostnih stanovanjskih okolij. Najpomembnejše je, da je v središče in izhodišče načrtovanja umestil človeka kot posameznika in člana družbe. Zdravstveno in socialno varstvo starostnikov sta tudi danes pomembna dela švedske socialne politike. Na podlagi končnih izsledkov raziskave, izvedene na Švedskem (Spangler idr., 2019), je velikost domov za starejše najpomembnejši dejavnik glede zadovoljstva starostnikov. Omejenemu dejavniku sledi razpoložljivost vadbe in družbenih dejavnosti, ki močno vplivata na prizadevanja za kakovostno bivanje

Regije	Št. DSO-jev	Št. stanovalcev REGIJA	Delež okužb REGIJA (%)	Št. stanovalcev DSO	Delež okužb DSO (%)	Delež stanovalcev DSO/REGIJA (%)	Delež okužb med stanovalci DSO/REGIJA (%)
Pomurska	8	114.396	5,51	1.263	54,32	1,10	10,89
Podravska	9	324.875	4,10	2.822	46,39	0,87	9,83
Koroška	3	70.683	5,34	697	58,11	0,99	10,73
Savinjska	15	257.425	4,47	2.527	33,24	0,98	7,30
Zasavska	4	57.059	3,73	663	21,42	1,16	6,68
Posavska	2	75.807	3,71	760	32,11	1,00	8,66
Jugovzhodna Slovenija	8	144.688	4,08	1.295	47,72	0,90	10,46
Gorenjska	9	205.717	5,34	1.626	36,41	0,79	5,39
Primorsko-notranjska	3	52.818	3,31	433	50,58	0,82	12,54
Goriška	7	118.008	2,62	1.393	48,38	1,18	21,76
Obalno-kraška	4	115.613	2,11	698	30,23	0,60	8,66
Osrednjeslovenska	25	552.221	3,90	4.944	33,47	0,90	7,69
Skupaj	97	/	/	/	/	/	/
Povprečje			4,02		41,03	0,94	10,05

Tabela 1: Statistični podatki o okužbah po regijah in domovih za starejše (DSO)

starostnikov v domovih. Razloge za takšne zaključke lahko potrdimo z dejstvom, da se v manjših domovih starostniki lažje identificirajo z novim bivanjskim okoljem, hkrati pa se izniči občutek odtujenosti zaradi iztrganosti iz lastnega doma. Ob tem tudi lažje gradijo občutek pripadnosti, predvsem pa z vključevanjem v različne družbene dejavnosti ostajajo aktiven in nezamenljiv del družbe v nasprotju z občutki monotonosti, izoliranosti in odtujenosti.

Ugotovitve iz časa epidemije covid-19

V raziskavi (Žegarac Leskovar in Skalicky Klemenčič, 2021) smo opredelili arhitekturne dejavnike, ki vplivajo na kakovost bivanja in varnost stanovalcev v času izrednih razmer. S posameznimi merili želimo na eni strani prispevati k zmanjšanju tveganja pri prenosu okužb, na drugi pa omogočiti socializacijo stanovalcev v domu. Merila so razdeljena na pet osnovnih področij: koncept mehurčkov, dostopnost do odprtega prostora in zelenih površin, ločevalni prostori, prezračevanje in organizacijsko-arhitekturni ukrepi.

Po vzoru domov četrte in pete generacije koncept mehurčka opredeli bivanje v manjših gospodinjstvih skupinah z do največ 12 osebami, ki tudi glede na švedsko raziskavo (Spangler idr., 2019) zaradi manjšega merila starostnikom omogočajo lažjo identifikacijo z bivalnim okoljem. Koncept mehurčka vključuje tudi bivanje v enoposteljnih sobah z lastno kopalnico in pripadajočih skupnih dnevnih prostorih. V času epidemij respiratornih bolezni je souporaba skupnih prostorov povezana z večjim tveganjem za okužbo, po drugi strani pa je zelo pomembna za socializacijo stanovalcev. Na področju dostopnosti do odprtega prostora in zelenih površin se to merilo preverja na ravni sob in skupnih prostorov ter v obsegu pripadajočega odprtega prostora in zelenih površin s programom. V okviru področja meril kakovosti, povezanih z ločevalnimi prostori, ugotavljamo, da je za preprečevanje širjenja okužb nujna jasna prostorska umestitev rdeče in sive cone ter t. i. varnih sob za obiske, ki preprečujejo vnos okužbe v dom, hkrati pa omogočajo socialni stik stanovalcev z družino. Bistvenega pomena je, ali se te cone nahajajo zunaj oddelkov bivanja, torej v zunanjih enotah, ali pa so umeščene v skupne prostore ali kar v sobe na obstoječih oddelkih. Naslednje področje se nanaša na način prezračevanja – ali je to mehansko s 100-odstotnim zajemom svežega zraka ali naravno, kateri prostori so prezračevani in kakšna je stopnja prezračevanja.

Kot zadnje preverjamo upoštevanje organizacijsko-arhitekturnih ukrepov, ki so na splošno razdeljeni na omejevanje gibanja znotraj doma (osebje je prav tako ločeno po mehurčkih, gibanje obiskovalcev in vnosnega materiala je omejeno), preprečevanje stikov (umestitev brezstičnih vrat in ločeni vhodi v stavbo) in prilagoditve skupnih prostorov (zmanjšanje kapacitete prostorov, namestitve pregrad, upoštevanje protokolov uporabe ter uporaba večnamenskega prostora, ki omogoča različne dejavnosti v normalnih razmerah ter uvedbo rdeče cone ali druge potrebne funkcije v izrednih razmerah). V izsledkih raziskave lahko izpostavimo ključne kazalnike kakovosti: domovi z manjšimi skupinami stanovalcev, ki ustrezajo konceptu mehurčka, z enoposteljnimi sobami z lastno kopalnico in balkonom ter s prilagodljivimi prostori za izolacijo bolnikov; varne sobe za obiskovalce; ustrezno prezračevanje vseh notranjih prostorov; ter uporaba odprtih prostorov in zelenih površin za varnejšo družbeno interakcijo ter za različne aktivne in pasivne dejavnosti.

Kot vzorec navajamo značilnosti enega izmed domov v Sloveniji: nima enoposteljnih sob z lastno kopalnico, ima pa visok delež (73 odstotkov) enoposteljnih sob s skupnimi kopalnicami; le 20 odstotkov vseh sob ima balkone; ni varne sobe za obiskovalce; stavba nima fleksibilnega prostora; rdeča cona je bila organizirana neposredno na oddelku za demenco; le 25 odstotkov skupnih prostorov ima neposreden stik z zunanostjo; v neposredni bližini ni odprtih ali zelenih površin. Ob navedenih značilnostih naj omenimo, da je bilo v času drugega in tretjega vala okuženih kar 53 odstotkov stanovalcev tega doma, kar lahko pripišemo tudi neustreznim arhitekturnim zasnovi.

Po podatkih NIJZ se je stopnja okužb v slovenskih domovih za starejše zelo razlikovala in je znašala vse od 1,5 do 94,7 odstotka stanovalcev. V raziskavi smo ugotovili tudi, da je bil ta delež povsem neodvisen od velikosti doma in ni bil povezan s stanjem okužb v regiji, v kateri se posamezni domovi nahajajo, kar je prikazano v tabeli 1.

Iz tabele 1 je tudi razvidno, da so okužbe v domovih za starejše v času drugega vala epidemije predstavljale v povprečju 10 odstotkov vseh okužb v regiji, kar je zelo zaskrbljujoč podatek glede na to, da je povprečni delež stanovalcev v domovih za starejše komaj 1 odstotek prebivalstva vsake regije.

Zaključek

Obstoječe zmogljivosti slovenskih domov za starejše ne zadoščajo povpraševanju, kar utemeljujejo uradni podatki o 9.621 prošnjah za prosto mesto v domovih in podatki, ki kažejo, da se število vlog iz leta v leto povečuje. Pomanjkanje prostora v domovih je resen problem, še posebej ker država v zadnjih petnajstih letih ni zgradila nobenega novega doma (Marovt, 2020). Čeprav se pojavljajo zasebni in tuji vlagatelji, je gradnja domov podrejena ekonomskim interesom in se sistematično ne obravnava kot del nacionalne politike dolgotrajne oskrbe starejših. Primer takšnega neustreznega načrtovanja predstavlja projekt novega doma za starejše v severovzhodni Sloveniji, ki se kljub vsem predhodnim študijam nika-
kor ne sklada s smernicami kakovosti.

Ob orisu stanja v slovenskih domovih za starejše se poraja več vprašanj glede arhitekturne zasnove in bivanjske kakovosti. Kako zapolniti primanjkljaj kapacitet in predvsem zagotoviti kakovost arhitekturne zasnove bodočih domov? Kako v obstoječih domovih izboljšati kakovost bivanja starejših z izbiro ustreznih arhitekturnih intervencij? Kako načrtovati domove za starejše s celovitim pristopom, ki ni osredotočen le na zasnovo stavb, temveč tudi na oblikovanje odprtega prostora in zelenih površin ter umeščanje v širšo urbano strukturo, kar se je v Sloveniji na področju stanovanjske gradnje izkazalo kot pozitivna praksa v 50. in 60. letih 20. stoletja? Razmisliti je treba tudi, na kakšen način je mogoče arhitektom vrniti osrednjo vlogo pri načrtovanju in v družbi na splošno, ki bo prevladala nad parcialnimi ekonomskimi in drugimi interesi, ki pomen kakovostnega načrtovanja postavljajo v ozadje.

Viri in literatura

- Breznik, J., Brezovar, Ž., Lampič, B., Ocvirk, N., Šipelj, M., Zavodnik Lamovšek, A., in Zidar, M. (2019). Dostopnost zelenih površin za oskrbovance domov starejših občanov v majhnih mestih Slovenije. *Dela*, (52), 61–91. doi: 10.4312/dela.52.61-91.
- Hlebec, V., in Mali, J. (2013). Tipologija razvoja institucionalne oskrbe starejših ljudi v Sloveniji. V: *Socialno delo*, 1. Dostopno: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-CKBD9PRE/ed6f1491-5635-4adf-aba6-900eb8690af6/PDF> (Dostop: 15. 5. 2018)
- Hoffmann, C., in Wolf, E. (2020). Older age groups and country-specific case fatality rates of COVID 19 in Europe, USA and Canada. *Infection*, 49(1), 111–116. DOI= <https://doi.org/10.1007/s15010-020-01538-w>.
- Imperl, F., (2012). *Kakovost oskrbe starejših – izziv za prihodnost*. Firis Imperl & Co.: Seniorprojekt, Logatec.
- Kjøs, B., in Havig, A. (2015). An examination of quality of care in Norwegian nursing homes - a change to more activities?. *Scandinavian Journal Of Caring Sciences*, 30(2), 330-339. doi: 10.1111/scs.12249
- Korošec, L. (2018). Zasnova centra za bivanje in aktivnosti starostnikov (magistrsko delo). Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo, Univerza v Mariboru, Maribor.
- Malešič, M., (2008). Arhitekta France in Marta Ivanšek (diplomsko delo). Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Malešič in Planišček, (2010). Doma – arhitekta Marta in France Ivanšek. Trajekt Zavod za prostorsko kulturo Ljubljana.
- Mali, J. (2008). Od hiralnic do domov za stare ljudi. Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.
- Marovt, A. (2020). Država je zadnji dom zgradila pred 15 leti, na posteljo čaka 12.300 starostnikov. <https://www.24ur.com/novice/dejstva/Drzava-je-zadnji-dom-zgradila-pred-15-leti-na-posteljo-cka-12.300-starostnikov>.
- Population structure and ageing - Statistics Explained. (2021). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing#The_share_of_elderly_people_continues_to_increase.
- Pregled kapacitet institucionalnega varstva starejših in posebnih skupin odraslih – 1. 1. 2021 – SSZ. (2021). <http://www.ssz-slo.si/splosno-o-posebnih-domovih/pregled-kapacitet-in-pokritost-institucionalnega-varstva-starejsih-in-posebnih-skupin-odraslih/register-kapacitet-1-1-2020/>.
- Spangler, D., Blomqvist, P., Lindberg, Y., in Winblad, U. (2019). *Small is beautiful? Explaining resident satisfaction in Swedish nursing home care*.
- Winter, H. P., Gennrich, R., in Haß, P. Die 4. Generation des Altenpflegeheimbaus: KDA Hausgemeinschaften – Eine Dokumentation von 34 Projekten. Hrsg. Bundesministerium für Gesundheit, erarbeitet vom Kuratorium Deutsche Altershilfe (KDA). Band 9, Köln, 2002. V IMPERL, F. *Kakovost oskrbe starejših – izziv za prihodnost*. Firis Imperl & Co.: Seniorprojekt, Logatec, 2012.
- Winter, H. P., in Imperl, F. (2010). Oskrba starejših – mora ali izziv jutrišnjega dne, *Kakovostna starost, Revija za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje*, l. 13., št.1. (90–102).
- Žegarac Leskovač, V., in Skalicky Klemenčič, V. (2021). The role of nursing homes architectural design in mitigating the risk of COVID-19 pandemics: the case of Slovenia, *Athens Journal of Architecture*. [Online ed.]. 2021, vol. 10, no. , str. 1-16, ilustr. ISSN 2407-9472. DOI: 10.30958/aja.X-Y-Z.

Arhitekturna zasnova okolja za starostnike

Domovi za starejše arhitekturnega biroja Ravnika Potokar

Robert Potokar

Med letoma 2006 in 2007 so bili razpisani trije javni natečajji za domove za starejše, potem je minilo več kot deset let brez javnega natečaja in šele v zadnjem obdobju se znova razpisuje ta tematika. Večina razpisanih natečajev je vabljenih, le redki so javni odprti natečajji organizirani s strani ZAPS-a in ministrstva za delo in družino. Tematika je res problematična in pereča, saj primanjkuje postelj za starejše, predvsem v večjih urbanih središčih. Povpraševanja je veliko, ponudbe pa premalo, ne glede na to, da cena oskrbe v domu narašča iz meseca v mesec.

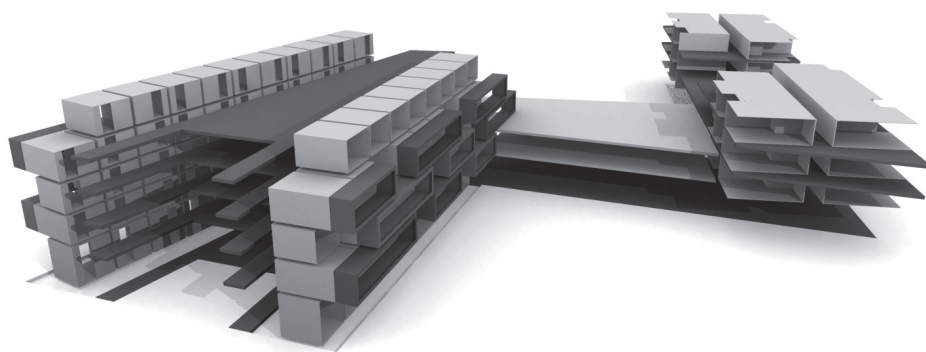
Natečajni projekti našega biroja so bili v tistih letih narejeni še na projektnih nalogah, ki so predvidevale velike objekte s 150 posteljami ali več, skratka objekti, kakršni so se gradili še v obdobju nekdanje Jugoslavije. Šele v zadnjem času se pojavlja doktrina, da bi se namesto večjih domov – centrov starejših gradile tudi manjše bivanjske skupnosti, v katerih prebiva 10 do 20 oseb. Skupnosti, ki so manjšega merila in prijaznejše za bivanje, saj se starostniki lažje preselijo v manjšo stavbo, podobno njihovem prejšnjemu domovanju. Rešitev bi bila lahko tudi reorganizacija enodružinskega fonda, razširjenega po celotni Sloveniji, ki bi lahko z delno modifikacijo v manjše bivalne skupnosti postal privlačen tudi za investitorje. Marsikatera stanovanjska hiša je namreč prazna ali pa v njej prebiva le ena starejša oseba. Po stanovanjski površini pa je ogromna, neizkoriščena in z manjšo ali večjo spremembo, dozidavo in umestitvijo dvigala bi bila primerna za ureditev stanovanja ali več sob v bivalno skupnost. Ko bi imeli več takšnih bivanjskih enot, ki bi jih upravljal centralni dom v določenem kraju, bi se verjetno tudi problem povpraševanja po posteljah za starejše bistveno zmanjšal. Nekaj poskusov v tej smeri je bilo že izvedenih in stanovalci so izjemno zadovoljni, saj je njihov finančni vložek v primerjavi s klasičnim domom za starejše nekajkrat manjši.

Že skoraj pred petnajstimi leti smo tako v biroju sodelovali na takrat razpisanih treh javnih arhitekturnih natečajih za izgradnjo domov za starejše in na vseh treh zmagali. Vsi projekti so šli v realizacijo in domovi so danes v uporabi. Skozi to izkušnjo smo pridobili veliko znanja o projektiranju domov za starejše, zato bi v nadaljevanju predstavili tri primere iz naše prakse in zraven priložili povzetek iz tehničnih poročil, ki podrobneje opišejo tako koncept kot organizacijo posameznega doma. Načrtovali smo Center starejših Trnovo, Dom starejših v Idriji in Center starejših Hodoš. Seveda pa okolje za starostnike ne pomeni samo notranjega prostora sobe, jedilnice, komunikacij, marveč tudi samo arhitekturno zasnovo stavbe in zunanosti. Prav zunanost z oblikovanjem vhoda, dostopa brez arhitektonskih ovir, okolice in vrta je izjemnega pomena, saj starostniki, ki so še pri močeh, veliko časa preživijo v okolici doma.

Trnovo

Prvi primer je Center starejših Trnovo s prvonagrajenim natečajnim elaboratom iz leta 2006 in izgradnjo Centra jeseni leta 2009. Za ta primer je značilen relativno hiter potek procesa projektiranja in tudi gradnje, saj so v Sloveniji redki primeri višjih investicij, ki se od začetka natečaja do zaključka gradnje zgodijo v obdobju treh let.

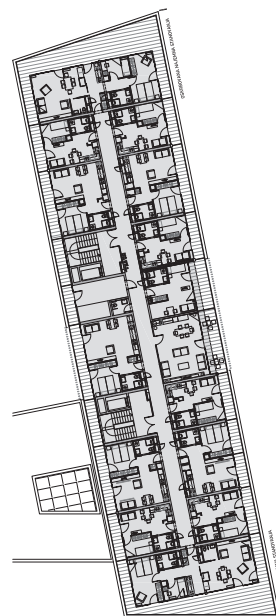
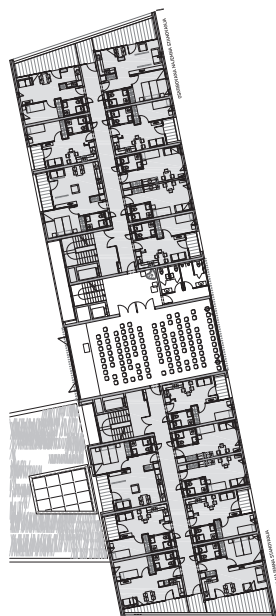
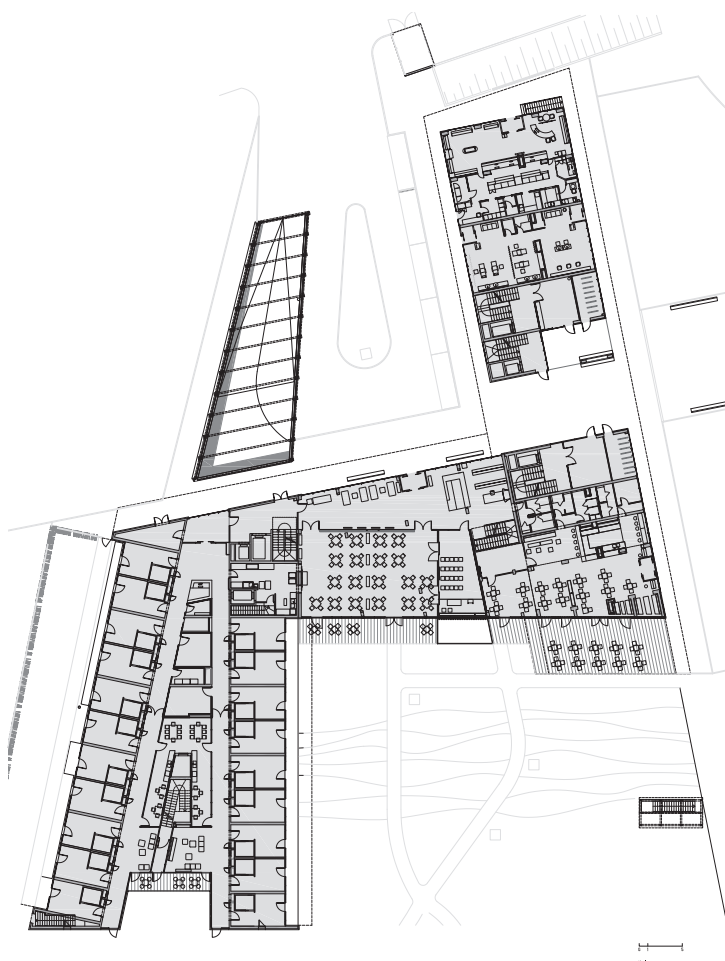

»Center je sestavljen iz treh sklopov: sklop doma starejših, sklop varovanih stanovanj in sklop spremljajočega programa. Posamezni sklopi doma so med seboj povezani, a hkrati tudi ločeni. Predvsem je ločen sklop doma, ki je postavljen na skrajni jugozahodni del parcele, v vmesnem delu med domom in varovanimi stanovanji pa je v pritličnem in nadstropnem delu vstavljen trakt s skupnim programom, ki predstavlja povezovalni element. Spremljajoči program je v celoti organiziran v objektu ob Riharjevi ulici in predstavlja prostore bifeja, lekarne, frizerja, pedikerja in prostore četrtne skupnosti.

Sobe v domu so v čim večji meri orientirane proti sončni svetlobi, proti vzhodu in zahodu, zato je izbran sistem dveh lamel z enostransko orientiranimi hodnikoma, ki sta v sredini povezana s programom namenjenim posameznim oddelkom.

Osnovni motiv objekta je čisti volumen z ravno zaključenim vencem in polnimi stranskimi fasadami z vrezanimi okenskimi odprtinami – nišami ter vstavljeno odprto vzhodno in zahodno fasado, ki je dodatno razgibana z vstavljenimi barvanimi kubusi. Objekt varovanih stanovanj je nasprotno proti vzhodu, to je proti prometni Riharjevi cesti, bolj zaprt. V fasadni ovoji so izrezane vertikalne okenske odprtine in loggie. Na severni in južni fasadi pa se odpre v obliki okvirja za usmerjanje pogledov.

Geometrija centra sledi zahtevam urbanističnih pogojev: ob Riharjevi cesti se vzpostavi stanovanjski objekt, ki v celoti sledi urbanistično določeni ulični gradbeni liniji, ko pa se linija na jugu spremeni v gradbeno mejo, se zazidava umakne stran od Riharjeve in ustvari zelen prostorski zamik. S tem se prostor obstoječega parka še dodatno razširi. Ob rob te razširitve pa je postavljen objekt doma, ki se z notranjim skupnim prostorom v obliki črke V odpira v park. S tem imajo stanovalci omogočen najlepši pogled proti jugu, na obstoječa drevesa. Njihove sobe pa so orientirane na vzhodno ali zahodno stran. Vmesni povezovalni element je gabaritno nižji in povezuje oba višja objekta. Ker je nižji in zastekljen, omogoča navidezni prehod parkovnega zelenja preko zelene strehe do obstoječih ohranjenih brez pred vhodom.«

Center starejših Trnovo

Javni natečaj ZAPS: 2006

Izgradnja: 2009

Avtorji: Ravnikar Potokar arhitekturni biro

Robert Potokar, Sabina Colnar, Ajdin Bajrović,

Mateja Šetina, Carlos Graca

Foto: Peter Krapež, Andraž Kavčič

Idrija

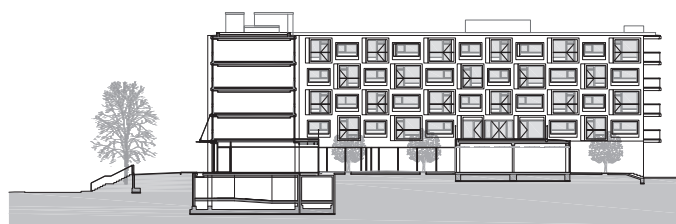
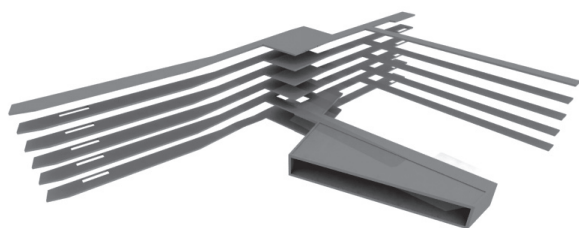
Drugi primer je Dom starejših v Idriji, z uradnim naslovom Dom upokoencev, ki se nam ne zdi najprimernejši, saj menimo, da je beseda starejši lepša, predvsem pa brez slabšalnega prizvoka. Javni natečaj je bil razpisan v letu 2006, pogoji natečaja pa so zahtevali izgradnjo doma v dveh fazah, saj naj bi obstoječi dom v prvi fazi ostal, zraven pa bi se zgradilo novo krilo. V drugi fazi bi se dom porušil in na njegovem mestu zgradil še drugi. Naša rešitev je bila prepoznana kot najboljša, tako smo po dvoletnem procesu projektiranja lahko začeli gradnjo prve faze v letu 2011 in končali drugo fazo jeseni leta 2012.

»Objekt je zasnovan kot sodobna svetla hiša z navezavo na tradicionalno arhitekturo. Osnovni motiv objekta je čisti volumen z ravno streho in polnimi stranskimi fasadami z vrezanimi okenskimi odprtini – nišami ter vstavljeno odprto severno in južno fasado, ki je dodatno razgibana z vstavljenimi lesenimi kubusi. Kubusi predstavljajo enodružinske hišice, so nekakšna parafraza nekdanjih "hišic" stanovalcev doma, le da so te hišice sedaj vstavljene pod skupno streho. Motiv manjših enot vstavljenih pod skupno streho je v svojem projektu hiš pod občinsko streho uporabil tudi Plečnik. Tako v notranjosti kot v zunanjem arhitekturnem ovoju so uporabljeni predvsem naravni materiali, ki poudarjajo občutek domačnosti.

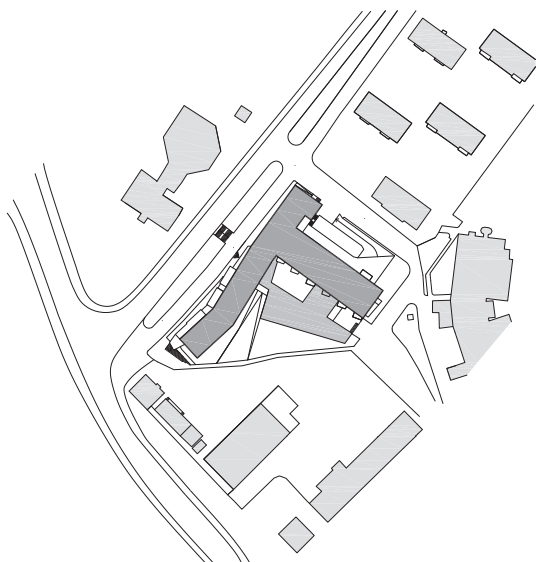
Glavni trakt objekta doma je v 1. fazi postavljen vzporedno s severnim robom parcele in vzporedno z Arkovo ulico po celotni dolžini parcele tik mimo severozahodne stranice obstoječega doma. Trakt doma na ta način tvori neke vrste ulični niz, ki je zaradi dolžine razbit na tri dele. Osrednji vstopni del je steklen in predstavlja navezavo na prostorsko os med domom in župnijsko cerkvijo sv. Jožefa in sv. Barbare, kjer je nekdanji zvonik osrednja točka kompozicije. Ta os se zaključi s cerkvijo sv. Antona Padovanskega na hribu oziroma v primeru doma v njegovem razprtem internem atriju. Ideja zalomljenosti sicer dolgega trakta izhaja iz zatečene pravokotne geometrije stanovanjskih blokov ob Arkovi ulici, prehoda same stavbe proti mestnemu jedru in postavitve objekta v neposredni bližini reke Idrijce. Glavnemu traktu se v 2. fazi, na mestu sedanjega doma, pravokotno priključi nov trakt.

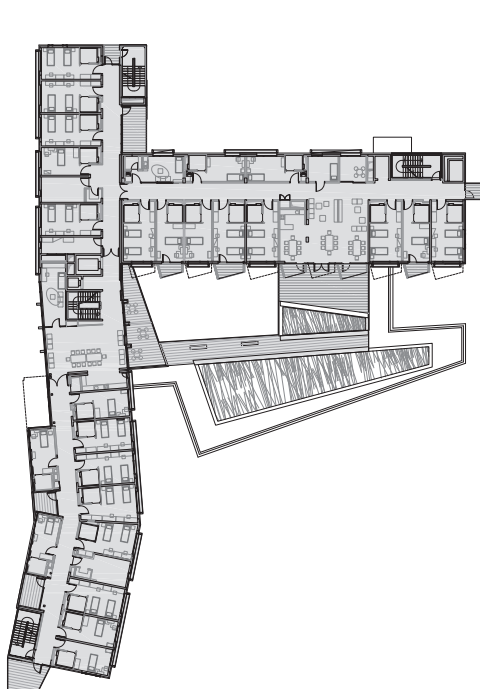
Os, ki dodatno vzpostavlja odnose v prostoru, je mentalna in tudi dejanska os med pravkar prenovljenim glavnim trgom, ki predstavlja tlakovan mestni trg, in novo nastalim zelenim trgom, parkom, okrog katerega je formirana stavba doma in bodoče stavbe na Uti. Zeleni trg skupaj z ureditvijo zelene strehe in atrija v domu bi pomenil za Idrijo nov mestni zeleni park.

Notranji ambient v domu je zasnovan kar se da uporabniku prijazen, osvetljene horizontalne komunikacije so večkrat razširjene in prekinjene s skupnimi prostori, ob katerih je predvideno zelenje in sedežne garniture. Hodnik naj tako ne bi bil zgolj horizontalna komunikacija, marveč tudi prostor za druženje in srečevanje, ter prostor, iz katerega so možni pogledi na okoliške hribe. Hodnik na skrajni južni strani se izteče v balkon, ki visi nad mestom kot pomol, s katerega je možno opazovati celotno panoramo Idrije.«

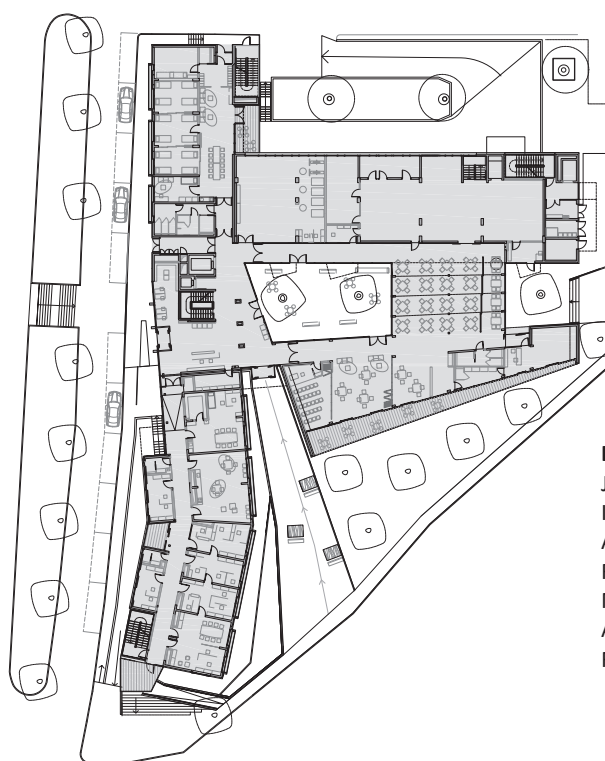
prečni prerez

tloris nadstropja

0 5 20

tloris pritličja

0 5 20

Dom upokojeencev Idrija

Javni natečaj ZAPS: 2006

Izgradnja: 2011–2012

Avtorji: Ravnikar Potokar arhitekturni biro

Robert Potokar, Andrej Strehovec,

Marjan Starič, Sabina Colnar,

Ajdin Bajrovič, Mateja Šetina, Carlos Graca

Foto: Andrej Strehovec

Hodoš

Tretji primer je Center starejših v Hodošu, malem naselju tik ob madžarski meji. Naselje ima nekaj več kot 300 prebivalcev in je kljub majhnosti svoja občina, druga najmanjša v Sloveniji. Ideja je bila, da tudi v tem malem kraju zgradijo manjši dom, približno tretjinske velikosti doma v Idriji ali Trnovem. Javni natečaj je bil razpisan leta 2007, do izvedbe pa je prišlo v letu 2010 oziroma 2011. Na koncu je dom nekaj časa sameval, saj niso mogli pridobiti zadostnega števila prijav, tako da so domu spremenili funkcijo. Iz doma za starejše je nastala dislocirana enota Zavoda Hrastovec. S tem so se na žalost spremenili nekateri parametri tako v arhitekturnem, oblikovalskem kot tudi pomen-skem jeziku in Dom starejših seveda ni več tisto, za kar je bil prvotno sprojektiran.

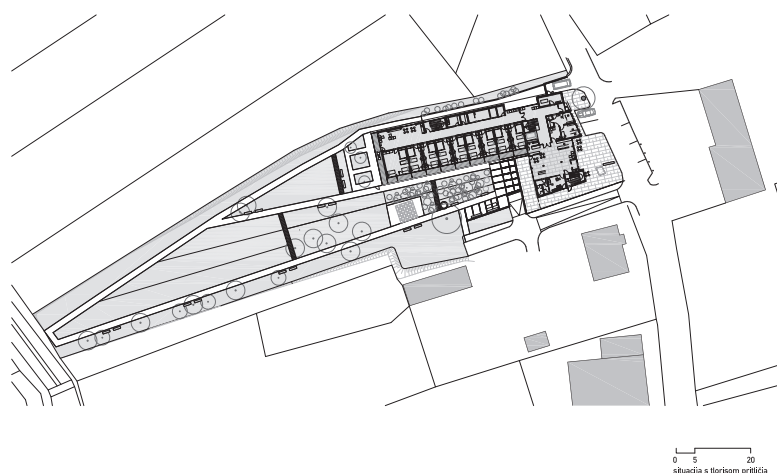
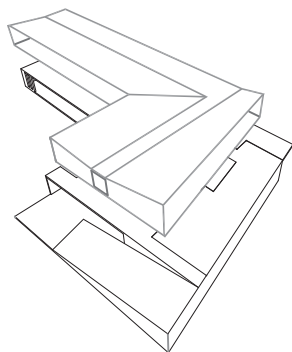
»Zasnova Centra za starejše Hodoš izhaja iz lokacije same, geometrije parcele, orientacije na smeri neba ter pogledov na zvonik cerkve in pogledov na žitna polja na južni in zahodni strani. Dodatno pa Center starejših Hodoš opredeljuje svoj namen, saj je prvenstveno center namenjen bivanju starejšim občanom, hkrati pa postane poleg šole in občine tudi generator lokalnega dogajanja.

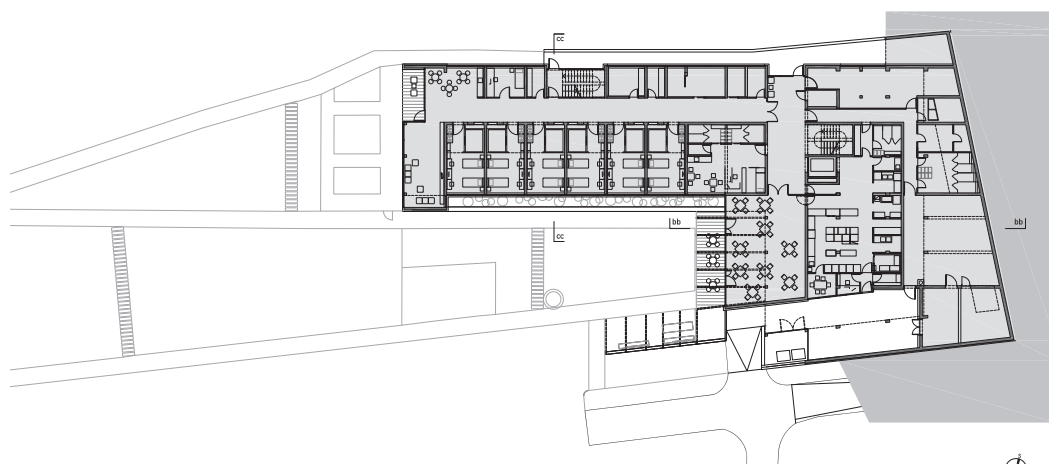
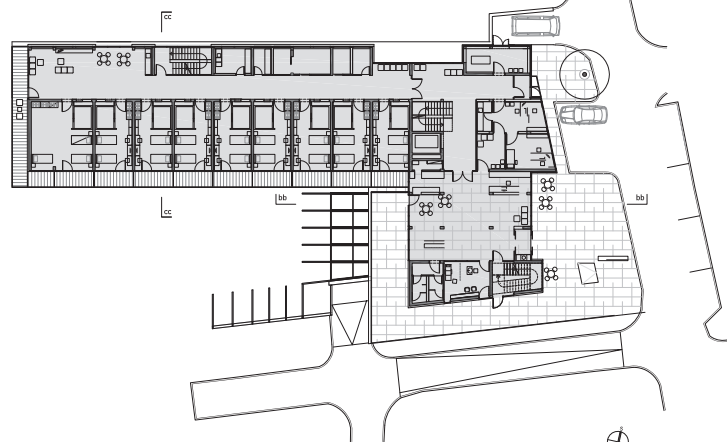
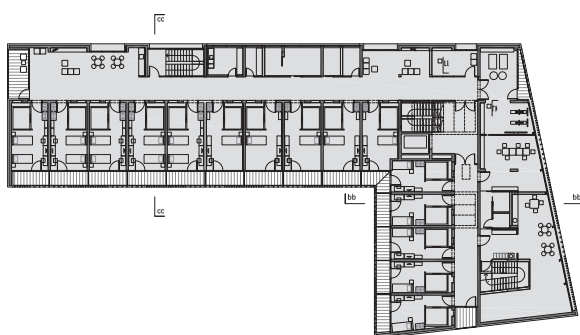
Osnovni motiv objekta je čisti volumen nadstropnega dela v obliki črke L, ki je v rdeči barvi in dejansko povzema okoliške strehe. Hkrati pa išče navezavo z lokalnim kontekstom, kjer so na dolgo parcelo postavljeni gospodarski objekti z vzdolžno stranico, stanovanjski objekt pa je vzporeden s cesto. Skupaj pa tvorijo notranji atrij oziroma dvorišče.

Nadstropni del v obliki črke L je prekrit z ravno streho, ki se nad sobami spremeni v rastočo enokapno streho. S tem se sobe dodatno odpirajo proti sončni svetlobi, streha pa ni več monotona horizontala, ampak postane razgibana in podobna valoviti prekmurski pokrajini. Enak motiv odpiranja objekta – strehe proti naselju, pa je izveden na vzhodni strani ob cesti. Objekt se tako odpre in postane vabljen za obiskovalce. Odprtost objekta je naglašena tudi s pogledi na cerkveni zvonik nad cesto. Enostranski hodnik ima na zahodni in vzhodni fasadi odprtine v obliki okvirja za usmerjanje pogledov v pokrajino, hodnik tako ni več samo komunikacija, marveč poljavni prostor z navezavo na naravo.

Notranji ambient v domu je zasnovan kar se da uporabniku prijazen, osvetljene horizontalne komunikacije so večkrat razširjene in prekinjene s skupnimi prostori, ob katerih je predvideno zelenje in sedežne garniture. Hodnik naj tako ne bi bil zgolj horizontalna komunikacija, marveč tudi prostor za druženje in srečevanje. Skupni bivalni prostor na zahodni strani hodnikov se v vseh treh etažah izteče v teraso, s katere je možno opazovati krajino.

Fasade Centra starejših Hodoš so zasnovane kar se da racionalno in se spreminjajo glede na program. Pritlični del z vhodom in skupnim programom ob cesti je zastekljen, prav tako zastekljena je jedilnica v kleti, ki se odpira na notranje dvorišče na spodnjem nivoju. Bivalni oddelek v prvem nadstropju je oblikovan kot volumen oziroma okvir, v katerega so vstavljene posamezne sobe, hkrati pa pomeni njegova rdeča barva interpretacijo okoliških podolgovatih streh. Pritlični del je zastekljen in v svetli barvi, kar daje rdeči nadstropni lameli vtis lebdenja nad svetlim. Medtem ko je kletni del, ki se na zahodni strani zaradi padanja terena spremeni v pritličnega, barvan v temnejšo zemeljsko barvo. Balkoni v sobah bivalnega oddelka so deloma zastrti z lesenimi senčili v ravnini rdečega okvirja (asociacija na koruznjake); na vseh zasteklitvah pa so predvidene zunanje žaluzije. Sobe imajo vedno nad seboj previs, napušč ali balkon, da ne prihaja do prevelikega pregrevanja.«

Center starejših Hodoš

Javni natečaj ZAPS: 2007

Izgradnja: 2010–2012

Avtorji: Ravnikar Potokar arhitekturni biro

Robert Potokar, Mateja Šetina,

Sabina Colnar, Ajdin Bajrović

Foto: Miran Kambič

In če na koncu dodam še nekaj o oblikovanju notranjosti, ki je še kako pomembna v domovih za starejše, predvsem oblikovanje prostora in sama uporaba materialov. Kako v čim večji meri uporabiti naravni material, predvsem les, ki s svojo toplino doda ljudem v pozni starosti tisti domač, prijeten občutek. V nekaterih naših domovih nam je to uspelo z uporabo lesenega pohištva, barv v topli barvni lestvici, kakor tudi z lesenimi oblogami narejenimi iz furniranih plošč. Navsezadnje je to v današnjem času že dosežek, saj je večina današnjih tako imenovanih lesenih izdelkov v resnici le prevlečena s plastično lesno imitacijo.

Projektiranje za posebne potrebe starejših oseb predstavlja zahtevno nalogo in se ga je treba lotiti s posebnim veseljem in razmislekom, kako urediti prijetno bivanje v starosti, da domovi ne bodo več le odrinjeni prostori, marveč aktivni del naše družbe. Da se starejši ne bodo počutili zapostavljeni, odmaknjeni na rob, ampak bodo soustvarjali našo skupnost.

In seveda upamo, da bo v prihodnosti zgrajeno še več novih domov za starejše, ki ne bodo več veliki centri, ampak manjše bivalne skupnosti, ki so organizacijsko povezani z bližnjo centralno enoto. Tako je več manjših bivanjskih enot na določenem področju med seboj organizacijsko povezanih in s tem lahko tvorijo bistveno manjše stavbe, ki so intimnejšega merila, prijaznejši okolju in predvsem uporabnikom.

Oskrbovana stanovanja na Šegovi ulici

Marjan Zupanc

Oskrbovana stanovanja na Šegovi ulici

Lokacija: Novo mesto

Naročnik: Nepremičninski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja, d. o. o.

Projekt: 2020/2021

Avtor: Marjan Zupanc

Sodelavca: Marko Coloni, Urška Turk

Projektivno podjetje: Air projektiranje, d. o. o.

Prostor

Območje Drske na zahodnem robu Novega mesta je bilo intenzivneje pozidano v sedemdesetih in osemdesetih letih tako z individualno gradnjo kot tudi z večstanovanjskimi bloki. Pri tem Šegova (pozneje še Ulica Slavka Gruma proti Brodu) predstavlja hrbtenico pozidave. Zeleno stanovanjsko območje je precej blizu mestnega jedra in z bližino rekreativnih površin (Portovald), prometnih povezav (železniška postaja, obvoznica) in trgovskih vsebin (multipleks s trgovinami), predstavlja eno najudobnejših možnosti bivanja v Novem mestu. Položaj in lega oskrbovanih stanovanj sta pomembna za neodvisno življenje in mreženje starejših prebivalcev. Dobra umestitev je tista, ki jim nudi občutek varnosti in udobja. Bližina infrastrukture in zelenih površin je pri starejših še bolj zaželeno.

Lega Šegove ulice

Pri projektu gre za umeščanje v niz treh stanovanjskih blokov in Šegovo ulico na severnem robu obstoječega parkirišča. Podoba obstoječih večstanovanjskih blokov, njihova lega in velikost so skladne z značilnostmi tedanjega časa, z ustreznimi odmiki in zadostnimi zelenimi površinami. S svojo raznolikostjo in pestrostjo pa dovoljujejo nekoliko bolj svoboden arhitekturni pristop.

Prostorska izhodišča

Prostorska zasnova temelji na geometriji razpoložljivega prostora med Šegovo in obstoječimi bloki na vzhodni strani lokacije. Merilo dajejo obstoječi stanovanjski bloki, povezani v verižne sklope in paviljonsko postavljeni v zelenje. V reliefnem smislu je prostor uravnan, rahlo padajoč proti severu.

Novogradnja je postavljena na severozahodni rob parkirišča ob Šegovi, ta položaj omogoča največ odmika od obstoječih blokov, prav tako pa ostane dovolj enovitega parternega prostora med novogradnjo in obstoječimi stavbami. Hkrati dopušča ob ohranitvi parkirnih mest ob zahodnem robu organizacijo ustrezne zunanje ureditve, z raščeni površinami, zasaditvijo, tlakovanimi potmi med posameznimi vhodi v bloke ter rekreativnimi območji.

Prostorska in tlorisna organizacija

Starejši ljudje želijo živeti v stanovanjih, ki jim omogočajo udobno nadaljevanje življenja tudi, ko zaradi starosti potrebujejo določene prilagoditve. Omogočati jim mora vsakodnevno aktivnost in socialno vključenost, kljub morebitni pomoči drugih pa tudi samostojnost. Da stanovalc čim dlje biva v svojem življenjskem slogu, da čim dlje sam vodi osebne in intimne zadeve, kar kljub starostnim tegobam vsekakor vpliva na njegovo samozavest.

Za svoja opravila starejši lahko potrebujejo pomoč. Stanovanjska hiša ali veliko stanovanje sta neprimerne, tako zaradi čiščenja in vzdrževanja kot tudi s finančnega vidika. Realno bivalno okolje se skrči na manjšo površino. Manjši prostor oz. stanovanje človek z omejenimi fizičnimi sposobnostmi tudi lažje obvladuje.

Prilagojena stanovanja morajo upoštevati želje starejših, ki imajo v pokoju več prostega časa. Življenje in potrebe se s starostjo spremenijo in temu sledijo tudi želje po drugačnem življenjskem prostoru. Pri zasnovi in številu stanovanj je treba spodbujati nastanek socialne mreže, s tem se vzpostavlja tudi generacijska samopomoč.

Temeljna je bila zasnova tipične etaže v tlorisnem obodu, ki je v merilu sosednjih objektov, naročnik je v njej želel umestitev petih stanovanjskih enot. Nanizane so okoli stavbnega jedra s stopniščem, hodnikom in dvigalom. V pritličju so umeščeni vhod v stanovanjski objekt, uvoz v kletno garažo ter dnevni program.

Gradbeni poseg pod zemljo je zasnovan tako, da se izkoristi razpoložljivo površino pod obstoječim parkiriščem z ustreznimi odmiki od mej. Predvidena je ena kletna etaža, v katerih bodo umeščena parkirna mesta, shrambe in prostori za inštalacije. Parkirne površine za starejše morajo biti v neposredni bližini stanovanj.

Oblikovanje

Stavbni volumen je zasnovan v kompaktni formi, na fasadni lupini so izmenično vstavljena panoramska okna ali pa lože. Velikost panoramskih oken omogoča ustrezno osvetljenost prostorov, okna segajo do

OSKRBOVANA STANOVANJA ŠEGOVA ULICA, NOVO MESTO

urbanistično-arhitekturna rešitev, dopolnitev

stropa, da lahko svetloba seže čim globlje v prostor. Izmenično se pri oknih in balkonih pojavlja tudi parapet, ki okna deloma zapira. Ograje balkonov so enostavne konstrukcije z netransparentnim polnilom, ker bi drugače starostnikom povzročalo neprijeten občutek in strah ob pogledu v globino. Tako členjena stavbna masa je oblečena v enotno fasadno oblogo, ki gradbeno fizikalno ustreza vremenskim značilnostim.

Program, zasnova

Vprašanje je sicer, ali je homogena struktura stanovanj za starejše s psihološkega vidika optimalna. Vendar je bolj obvladljiva z organizacijske plati, prav tako pa se lahko splete nova, generacijska skupnost, ki deluje v smislu potreb oziroma medsebojne pomoči in druženja.

Oskrbovana stanovanja so pravzaprav običajna, manjša prilagojena stanovanja. Namenjena so starejšim, ki priložnostno potrebujejo tudi pomoč drugih. Zasnovana morajo biti brez arhitektonskih ovir, v stanovanjih mora biti omogočeno delo negovalne službe, hkrati pa mora dopuščati nadaljevanje čim bolj samostojnega življenja.

Ljudje se težko preselijo iz stanovanja, kjer so preživeli najlepši del svojega življenja, tudi če ni bilo najprimernejše. Razlog in čas za preselitev je lahko zgodaj po upokojitvi, ko imajo še takšno moč, ali pa bolezen, izguba partnerja. Novo stanovanje mora omogočati neodvisnost, občutek varnosti, po drugi strani pa tudi možnost družabnega življenja v skupini vrstnikov.

Novogradnja je zasnovana tako, da združuje stanovanjsko rabo v nadstropjih in dnevno rabo v pritličju. Obravnavamo jo kot stanovanjski objekt za posebne potrebe – za oskrbovana stanovanja. Enostavna in racionalna zasnova objekta – oblikovanje

volumna, fasad, arhitektonskih sklopov, so sledili zahtevi investitorja po nizki investiciji in enostavnem vzdrževanju.

Oskrbovana stanovanja so namenjena tistim, ki istočasno želijo samostojno življenje in zanesljivo oskrbo. Zasnovane so fleksibilne tlorisne razporeditve znotraj nosilne konstrukcije. Kuhinja, jedilnica in dnevni prostor so združeni, v ta prostor smo integrirali tudi hodnik. S tem smo zmanjšali kvadrato stanovanj, manj je tudi vrat, ki ovirajo gibanje na vozičku.

Vsako stanovanje ima pokrito ložo z enostavnim dostopom in ustrezne širine, da je na njej možno umestiti mizico s stoli.

V principu so garsonjere zasnovane za eno osebo, večja stanovanja pa za eno do dve osebi.

Tlorisi so zasnovani tako, da lahko stanovanja brez ovir uporabljajo ljudje na vozičkih. Spalni prostori oziroma pozicija postelj omogočajo nego oz. pomoč drugih.

Zasnova skupnih prostorov in stanovanj ustreza načinu življenja in fizičnim sposobnostim starostnikov. Skupni prostori so umeščeni v pritličju, namenjeni so druženju stanovalcev, s kuhinjsko nišo, sanitarijami za osebe na invalidskem vozičku in pralnico ter zunanjim prostorom za sedenje in druženje na prostem. Glavni prostor je zasnovan tako, da ga je možno v primeru potreb brez večjih posegov preurediti v prostor za skupno telovadbo ali v učilnico. Skupne komunikacije (vhodi, hodniki, stopnišča) so zaradi gibalno oviranih oseb širše in imajo naravno osvetlitev in prezračevanje.

Zunanja ureditev

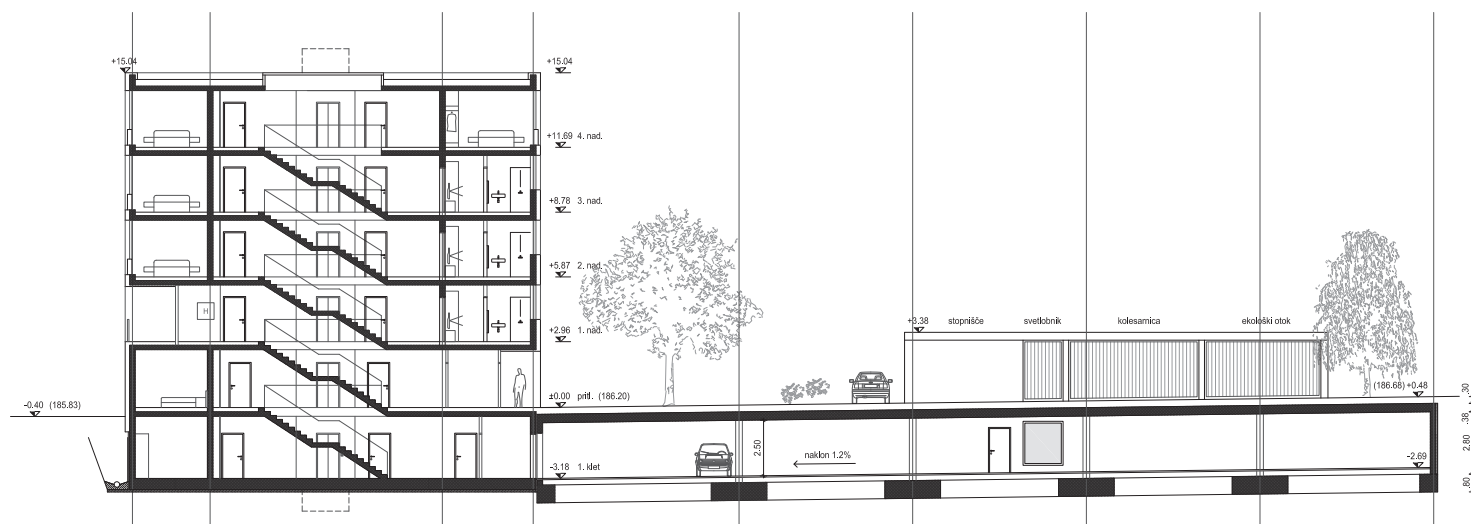
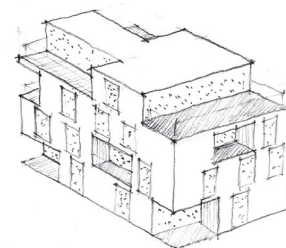
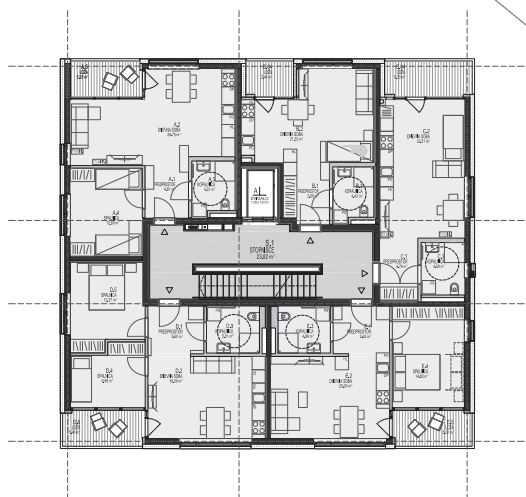
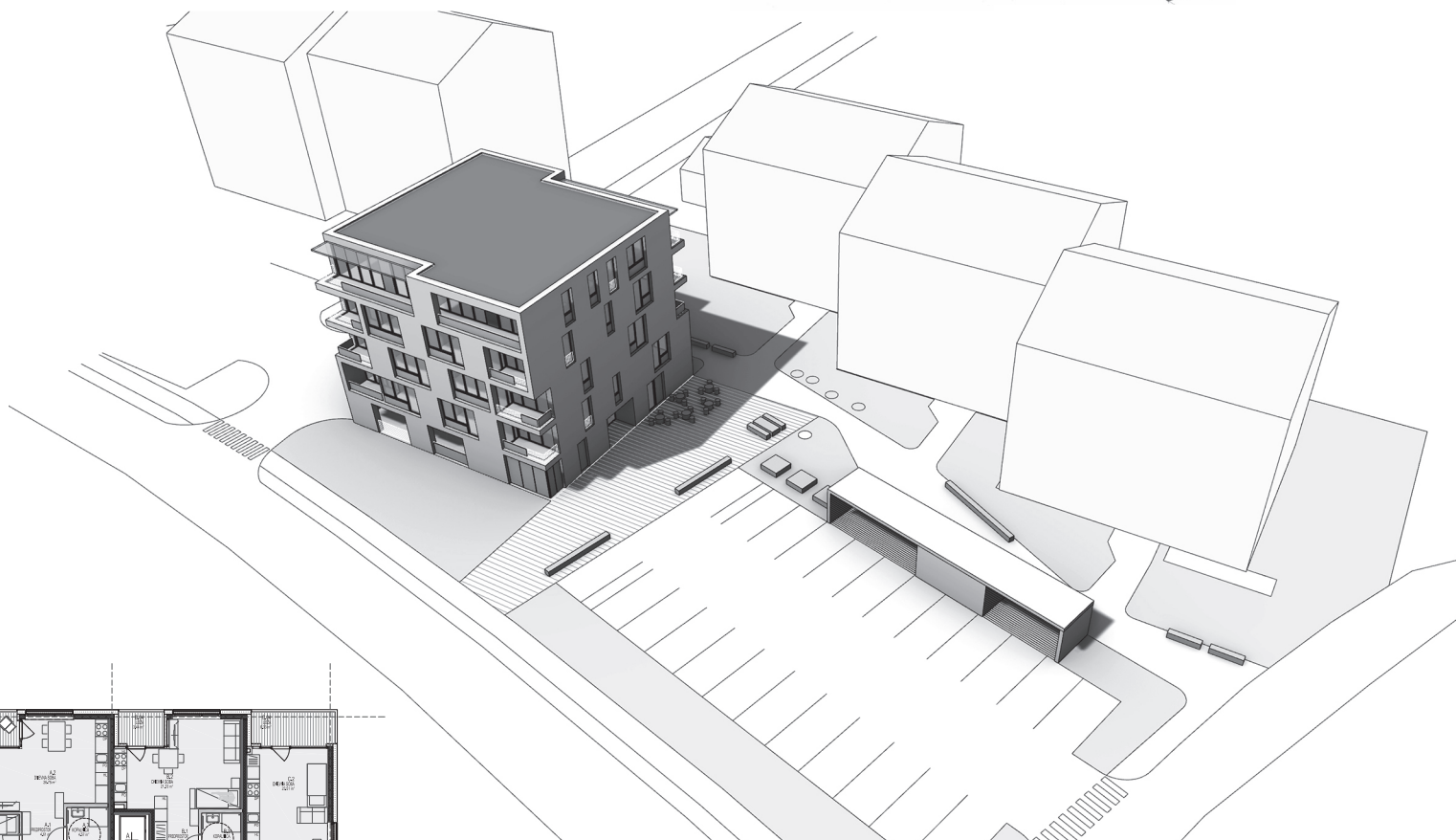
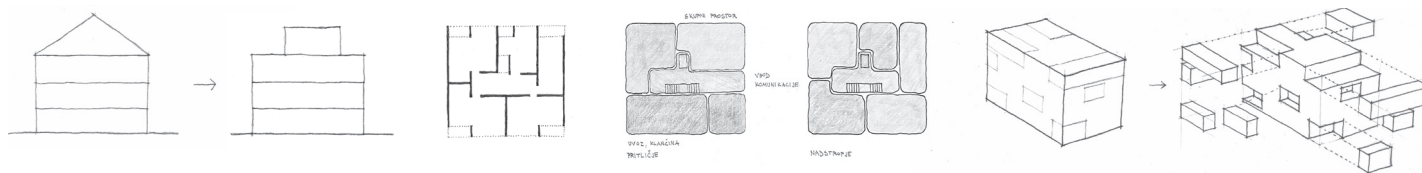
Urejajo se površine med Šegovo ulico, obstoječimi objekti in prečno ulico z uvozom na parkirišče na južni strani. Izhodišče je novo zunanje parkirišče na strehi podzemne garaže s prej omenjenim uvozom s

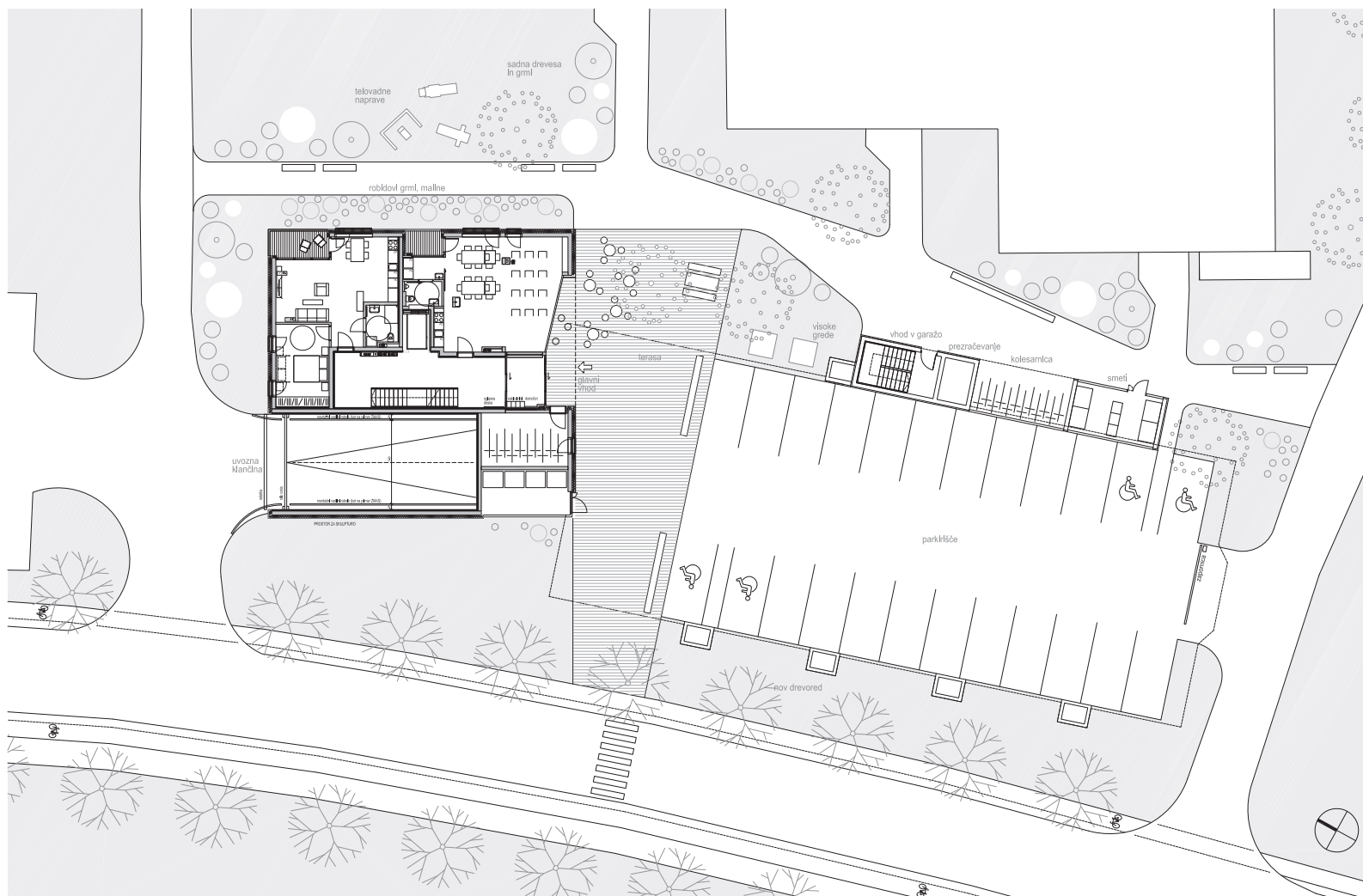
prečne ulice. Od Šegove ulice je umaknjeno zaradi ureditve kolesarske steze in drevoreda po dogovoru z Mestno občino Novo mesto. Na parkirišču je predvideno 24 parkirnih mest, nanj je vzdolžno prislonjen pritlični paviljonski objekt, v katerem so umeščeni evakuacijsko stopnišče, zračnik (ki je hkrati tudi svetlobnik), pokrita kolesarnica in prostor za smeti oz. ekološki otok.

Celotno področje bo hortikulturno urejeno vse do roba cestišča, del parkirnih mest bo senčen z drevesi. Predlagana je nadomestitev drevoreda ob Šegovi ulici in nova kolesarska steza. Posaditi je treba ustrezne nadomestne vrste, kot so sadike lipovca, črnega gabra ali mokovca ter jim dati dovolj prostora za razvoj krošnje in koreninskega sistema.

Na južni, vhodni strani novega objekta proti zunanjemu parkirišču je vzpostavljena parтерна tlakovana površina trapezne oblike, ki bo namenjena druženju in bivanju na prostem stanovalcem novega in obstoječih objektov. S panoramskimi vrati bo povezana s pritličnim prostorom za druženje v novem objektu. Preostali zunanji prostor med objektom in parkiriščem na zahodni strani ter obstoječimi stanovanjskimi bloki na vzhodni strani je zatravljen in zasajen z drevesi, grmičevjem ter cvetočimi in zelenimi trajnicami. Obstoječa asfaltna peš pot med objekti se bo rekonstruirala in rahlo prestavila v mehkejši obliki, ob njej bodo umeščene klopi.

Na zelenici ob parkirišču na severni strani so predvidene visoke grede za pristočno vrtnarjenje. Na vzhodni strani novega objekta so zunanje telovadne (trim) naprave. Ob pritličnem stanovanju na vzhodni in severni strani novogradnje bo ograjen atrij.

Dodelava urbanistično arhitekturne rešitve

Idejna urbanistično arhitekturna rešitev iz meseca oktobra je dodelana na podlagi priporočil za dodelavo in konferenčnim pregledom. Dodelava načrtov je bila izvedena na naslednjih področjih:

1. V prerezhih je prikazana višinska usklajitev okolice z realnim stanjem na terenu.
2. Predelana so parkirnišča. V kletni garaži se je število parkirnih mest povečalo, zato se je zmanjšalo število zunanjih parkirnih mest. Na ta račun se je povečala ploščad pred vhodom v stanovanjski objekt, namenjena stanovalcem.
Pripravljeni sta tudi variantni rešitvi kleti (varianti B in C). Prva predvideva zrcaljenje stanovanjskega objekta, ki omogoča uvoz na njegovi severovzhodni strani, v drugi pa je predlagan uvoz v klet z južne strani. Pri obeh je izkoristek kletne garaže večji, v varianti B 30 pm, v varianti C pa 32. Vendar se po drugi strani s klančino zasede dragocen parterni prostor.
3. Tloris stanovanjskega objekta se je temeljito dodelal:
 - Preverila so se vsa vhodna vrata v stanovanja, kakor tudi notranja vrata. Postavitev in odmiki se prilagodili gibalno oviranim, skladno s SIST.
 - V posameznih stanovanjih so popravljene dimenzije opreme, kakor tudi odmiki. Na novo so zasnovani jedilni koti, spalnice in omare. Preverili smo dnevne prostore, oziroma postavitev sedežnih garnitur in televizije.
 - Pri nekaterih stanovanjih je bila predlagana možnost predelave spalnice v dva spalna prostora. V elaboratu je prikazana predelava v stanovanju tipa D in E.
4. Terasne zadnje etaže so prekrile s streho in transparentnim nadstreškom, s tem so se spremenile v lože.
5. Kuhinje v vseh stanovanjih so pregledane in usklajene z zahtevami razpisa.
6. Dodelalo se je stopnišče, višine stopnic so se zmanjšale.
7. Na sugestijo komisije so se predelale fasadne odprtine, zlasti ob pomisleku o primernosti horizontalne zasnovoodprtini. V skladu z navedenim, kakor tudi s premislekom o višini parapeta je na novo zasnovana fasadna kompozicija stanovanjskega objekta.
V fasadnih odprtinah so izmenično vstavljena okna ali pa lože. Parapeti so sicer nižji, vendar smo jih zaradi želje stanovalcev po zapiranju (kakor tudi ograjo lož) deloma zapolnili s parapetnimi polnili iz montažnih izolativnih fasadnih panelov debeline 15cm, na primer tipa Trimu Qbiss ali FTV Gladio. V enakem odtenku in strukturi bodo izvedene tudi (polne) ograje lož – iz prepognjene ravne alu pločevine debeline 3mm. Izmenično se pri oknih in balkonih pojavlja tudi parapet iz kovinske ograje, ki deloma odpira zaprte parapete.
8. Predlog barvne študije fasadne lupine:
 - fasadni omet sinje sive barve
 - stavbno pohištvo v kontrastnem oranžnem (ali lesenem) barvnem odtenku
 - balkonske ograje in parapetna polnila v temno rjavem odtenku

Prilagoditev tipskih enodružinskih hiš v sobivajnske skupnosti starih ljudi

Ana Belčič

Nobena skrivnost ni, da živimo v starajoči se družbi. Delež ljudi, starejših od 65 let, hitro narašča (Vertot in Križman, 2010; Miklič, 2012; SURS, 2015) in je januarja 2021 znašal že 20,7 odstotka celotnega prebivalstva (SURS, 2021). Slovensko prebivalstvo se stara celo hitreje od evropskega povprečja (Kerbler, 2011). Čeprav je namestitev v domovih za starejše ljudi pri nas najbolj znana oblika bivanja za to prebivalstvo, pravzaprav domovi lahko namestijo samo 3 do 5 odstotkov starih ljudi, zaradi svojih zgodovinskih predhodnikov pa pogosto ohranjajo tudi negativne konotacije s hiralnicami (Mali, 2008). Kapacitete so omejene, domovi za stare ljudi pa so geografsko neenakomerno razporejeni, kar pomeni, da se morajo stari ljudje pogosto preseliti daleč stran od svojega domačega okolja, da pridobijo prosto posteljo (Mali, 2013). Institucionalna namestitev je tako za stare ljudi pogosto manj privlačna, saj lahko razdre njihova socialna omrežja (Mali, 2013), obenem je težko dosegljiva zaradi visokih cen oskrbe, pomanjkanja prostih postelj in dolgih čakalnih vrst – trenutno beležimo 12 tisoč aktualnih prošenj za zavodsko namestitev (SSZ, 2021).

V luči navedenih podatkov se odpira vprašanje, kako omogočiti drugačne, skupnostno integrirane oblike bivanja za stare ljudi. To vprašanje je osrednji del doktorske disertacije »*Metodologija množičnega prilagajanja tipskih enodružinskih hiš za sobivanje starih ljudi*«, ki nastaja pod mentorstvom izr. prof. Anje Planišček s FA UL in somentorstvom izr. prof. dr. Jane Mali s FSD UL.

Kaj pomeni staranje v domačem okolju?

Staranje v domačem okolju (angl. *ageing in place*) se nanaša na pretežno samostojno bivanje v izbrani skupnosti, namesto v institucijah, kot so domovi za stare ljudi (Wiles et al., 2011). Starim ljudem omogoča ohranjanje neodvisnosti, avtonomije in dostop do socialne podpore prijateljev in družine iz okolja. S tem se lahko tudi izognejo visokim cenam institucionalne oskrbe, zato gre po mnenju Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) za ugodno alternativo zavodskemu bivanju, ki jo podpirajo številni strokovnjaki (Wiles et al., 2011). Tudi slovenske nacionalne strategije in dokumenti (NPSt, 2000; ReNSP15–25, 2015; UMAR, 2017) ter zastopniške organizacije starih ljudi, med njimi tudi Zveza društev upokojencev Slovenije (Boljka in Ogrin, 2013), priporočajo razvoj bolj raznolikih in dostopnih oblik bivanja za *staranje*

v domačem okolju. Kljub temu pri nas primanjkuje konkretnjših akcijskih načrtov in študij za reševanje stanovanjskega vprašanja starih ljudi.

Kako bivajo stari ljudje v Sloveniji?

Trenutno približno 90 odstotkov starih ljudi v Sloveniji živi v stanovanju oz. hiši, ki je v lasti članov gospodinjstva (Majcen in dr., 2017). Iz statističnih podatkov lahko ugotovimo, da povprečne bivalne površine starih ljudi (53,7 m² na osebo) dosegajo skoraj dvakratnik povprečne bivalne površine v splošni populaciji (28,6 m² na osebo). To nakazuje, da stari ljudje pogosto bivajo v prevelikih bivališčih. Iz statističnih podatkov lahko tudi razberemo, da približno 71.800 starih ljudi biva v enodružinski hiši, v kateri živijo samo osebe, starejše od 65 let (SURS, 2015). Skoraj 70 tisoč starih ljudi živi samih (SURS, 2015). Veliko starih ljudi živi v tipskih enodružinskih hišah, ki so bile zgrajene v prvih treh desetletjih po drugi svetovni vojni in navadno obsegajo med 120 m² in 200 m² bivalne površine (Brezar, 1995). Kot navaja Brezar (1995), so bile tipске hiše priljubljene, saj je bila cena nakupa tipskega načrta vsaj šestkrat nižja od izrisa načrta po naročilu. Lastniki, pogosto samograditelji, pa so jih ob izgradnji včasih tudi nekoliko prilagodili lastnim potrebam. Življenje v njih je danes lahko oteženo zaradi neprilagojenosti prostorskih zasnov starim ljudem. Vzdrževanje je lahko naporno zaradi velikosti, dotrajanosti, slabše opremljenosti hiš (Majcen in dr., 2017; SURS, 2015), pa tudi finančno obremenjujoče za stare ljudi s pogosto nizkimi prihodki (ReNSPV13–20, 2013; Majcen in dr., 2017).

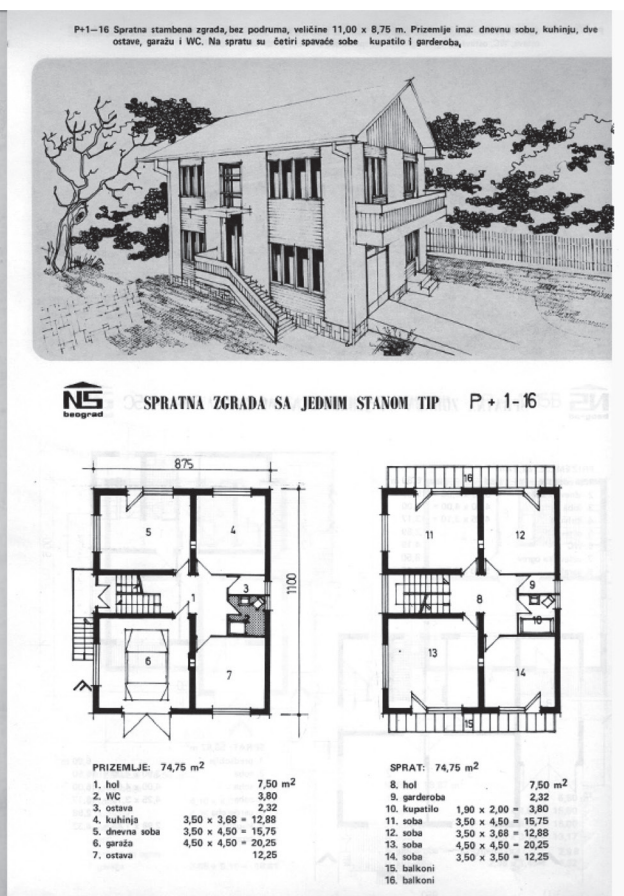
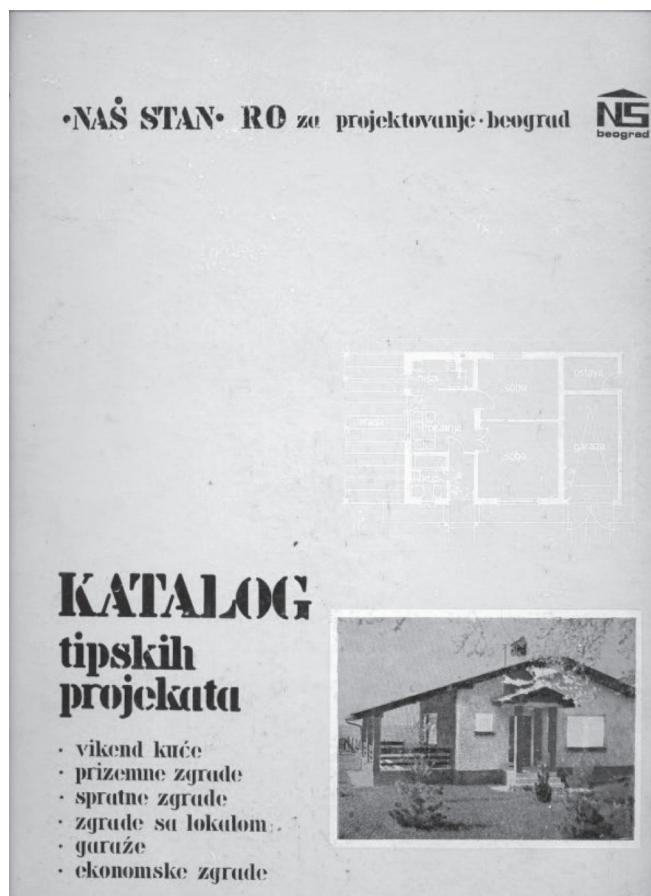
Zakaj torej staranje v skupnosti?

Pripadnost izbranim socialnim omrežjem starim ljudem pomaga ohranjati zdravje in sposobnosti, medtem ko socialna izolacija lahko celo pospeši staranje (Hlebec in dr. 2009; 221–235). Stari ljudje v Sloveniji so pogosto osamljeni (Sendi in dr., 2003). Kot opažajo nekateri strokovnjaki, je občutenje osamljenosti včasih povezano z lastnostmi prostorov (Daban in dr. 2021). Kar 67 odstotkov osamljenih oseb se doma redno srečuje s tremi ali več operativnimi ovirami (Majcen in dr., 2017). To pomeni, da je mogoče (in potrebno) vprašanje osamljenosti nasloviti tudi s prostorskimi intervencijami.

Osredotočimo se torej na *staranje v domačem okolju* (angl. *ageing in place*) in v krogu *izbrane skupnosti* kot možno alternativo zavodski nastanitvi. Skupnost tu

pomeni dobro povezano socialno omrežje, ki si navadno deli tudi ožji kraj bivanja – to so sosedje, prijatelji, znanci, tudi sorodniki (Tönnies, 1999). Neinstitutionalne oblike bivanja za stare ljudi se v tujini najpogosteje pojavljajo kot: *bivanje s podporo* (angl. *assisted living*), *skupinsko bivanje z oskrbo* (angl. *extra care group housing*) in *sobivajnska skupnost* (angl. *co-housing*) (Rosenfeld in Chapman, 2008; Andersson, 2011; Arentshorst in dr., 2019; Leung, 2019). V svojem delu se osredotočam na *sobivajnske skupnosti*, ki predstavljajo nehierarhično, socialno, ekonomsko in okoljsko vzdržno obliko bivanja, ki stanovalcem zagotavlja ustrezne zasebne prostore, prek skupnih prostorov pa spodbuja socialne interakcije. Gre za skupno bivanje oseb, ki jih ne vežejo sorodstvene vezi, temveč želja po medsebojni pomoči, souporabi virov in druženju. Stanujoči sobivajnsko skupnost *soupravljajo* (Labit, 2015) in lahko tudi prostorsko *sooblikujejo* (Jakobsen in Gutzon Larsen, 2019).

Menim, da je reševanje stanovanjske problematike starih ljudi z novogradnjo v našem okolju manj verjetno, obenem pa tipske enodružinske hiše predstavljajo priložnost za preoblikovanje po vzoru *deljene hiše* (angl. *house sharing* – Barry, 2019) oz. *hiše za več oseb* (nem. *Mehrpersonenhäuser* – Lindenthal in Mraz, 2015) ter umeščanje manjše *sobivajnske skupnosti starih ljudi*. Predpostavljam, da je staranje v sobivajnski skupnosti za stare ljudi lahko privlačnejše od bivanja v zavodski nastanitvi. Predpostavljam tudi, da je v okviru tipskih enodružinskih hiš mogoče razviti arhitekturne rešitve, ki to omogočajo. Prav tako lahko pravilno usmerjene arhitekturne intervencije do neke mere prispevajo h kakovosti in pogostosti socialnih stikov uporabnikov prostora in tako pomagajo blažiti občutke osamljenosti. Socialne interakcije se okrepijo, ko imajo ljudje priložnosti za medsebojne stike in primerne, lahko dostopne prostore za druženje (Daban in dr. 2021, Williams, 2005). Ti omogočajo skupne dejavnosti in tako spodbujajo razvoj vzajemnosti in socialne opore ter medsebojno izmenjavo znanj in veščin med sobivajočimi (Jolanki in Vilkkio, 2015). Williams (2005) govori tudi o »*oblikovanju za socialno interakcijo*« (angl. *design for social interaction*), ki pozitivno vpliva na skupnostno rabo prostorov sobivajnskih skupnosti, ter na podlagi analize primerov navaja usmeritve za tovrstno projektiranje. Te lahko uporabimo v kontekstu preoblikovanja enodružinskih hiš – tudi v odnosu do okolice, saj je pomembna integracija sobivajnskih skupnosti starih ljudi v širše bivalno okolje.

Sl. 3: Katalog tipskih enodružinskih hiš iz sedemdesetih.

Vir: Mihailović, Živadin (1977). Katalog tipskih projekata sa preko 1300 tipova, Naš stan, Beograd.

Sooblikovanje uporabnikov in oblikovanje za socialno interakcijo

S prilagoditvijo enodružinskih hiš bi lahko potencialno vzpostavili majhne sobivanske skupnosti, ki bi bile zanimive za nekatere stare ljudi. Pomembno pa je razmisliti o načinih za vključevanje uporabnikov v oblikovalski proces. *Sooblikovanje prostora z vključevanjem uporabnikov* (angl. *participatory design*) spodbuja njihovo krepitev moči tako, da poskuša paradigme oblikovanja »za« uporabnika spremeniti v oblikovanje »skupaj z« uporabniki (Blundell Jones, Petrescu in Till, 2005; 15, 16). Da bi odgovorili na potrebo po personalizaciji in vključevanju uporabnikov znotraj množične, razširjene problematike bivanja starih ljudi v skupnosti, predlagam razvoj metodologije *množičnega prilagajanja* (angl. *mass customisation*) tipskih enodružinskih hiš. *Množično prilagajanje* je sistemsko podprta kreativna oblika načrtovanja (Blenkuš, 2003; 20), ki združuje principe množične, poenotene gradnje (ali prenove) s poosebljenim prilagajanjem končnemu uporabniku in okolju (Blenkuš, 2003; 247). Omogoča *formaliziranje* (Duarte, 2005) in obenem *demokratizacijo* oblikovalskega procesa (Kolarevic in Duarte, 2018). Metodologija *množičnega prilagajanja* bo z vidika prostorskih intervencij oblikovana s pomočjo *likovnih slovnice* (angl. *shape grammars*), z vidika mogoče realizacije pa s pomočjo ustreznih pravnih, finančnih in organizacijskih modelov.

množično prilagajanje

- formalizacija oblikovalskega procesa
- personalizacija znotraj sistemskega ogrodja

Sl. 4: Shema metodologije. Vir: Ana Belčič.

likovne slovnice

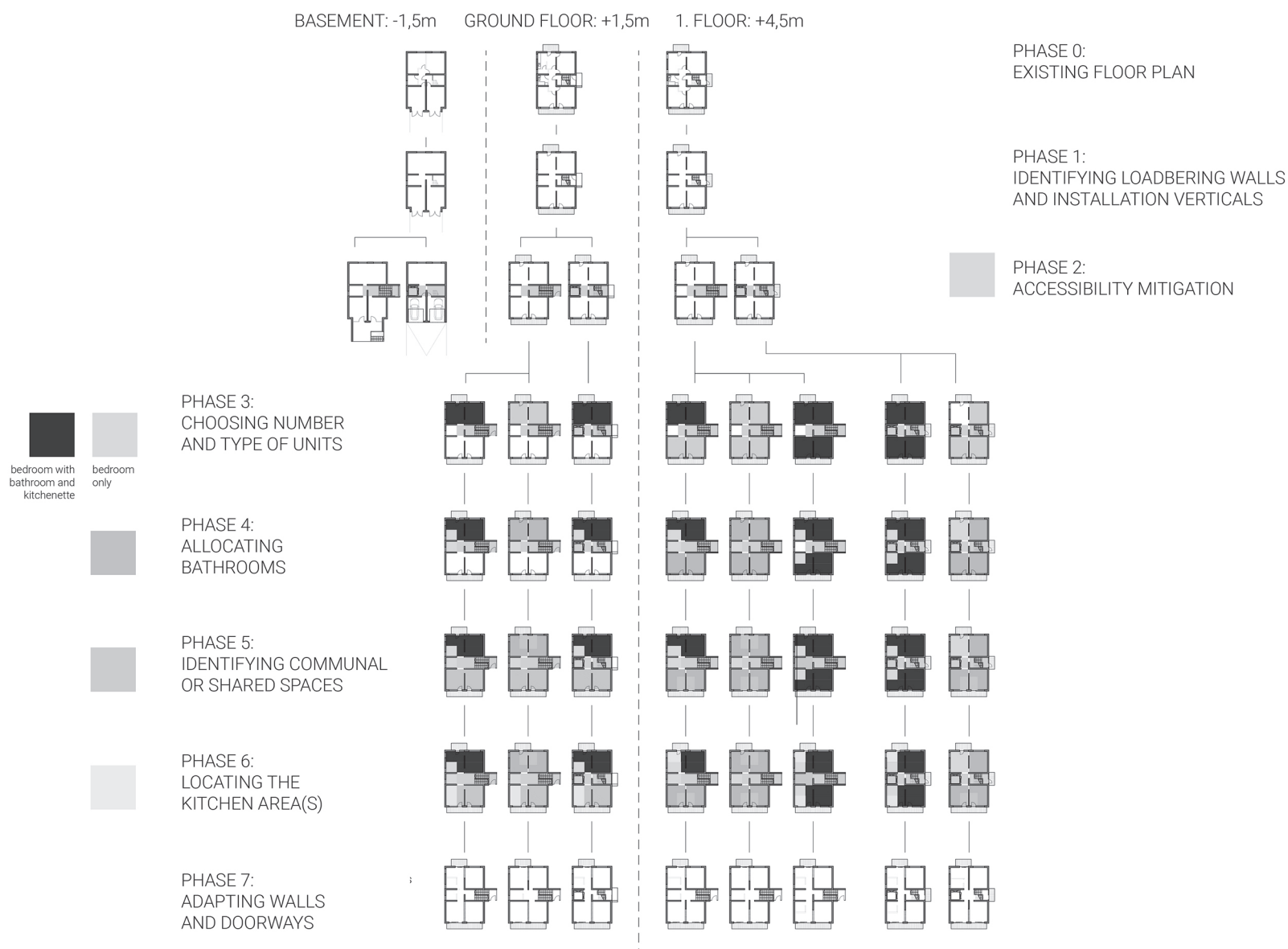
- elementi arhitekturnega vokabularja
- pravila sintakse

organizacijski modeli

- financiranje
- pravne rešitve
- organizacija prenove
- pomoč pri upravljanju

Likovne slovnice sta razvila raziskovalca Stiny in Gips leta 1972 (Eloy in Duarte, 2014). Omogočajo, da arhitekturne elemente (npr. prostore, opremo) posplošimo na preproste likovne oblike in jim pripišemo lastnosti, oznake in pogoje za preoblikovanje obstoječih ali tvorjenje novih kompozicij, kar lahko opišemo tudi kot *računalniško obravnavanje oblik* (angl. *computing with shapes*) (Knight in Stiny, 2015). Dovoljujejo generiranje širokega nabora možnih prostorskih rešitev, upoštevajoč izbrane predpostavke in kriterije (Eloy in Duarte, 2014). Tako omogočajo artikuliranje oblikovalskih alternativ, njihovo primerjanje ter evalvacijo primernosti in kakovosti rešitev. Likovne slovnice je tako mogoče uporabiti za nov paradigmatski pristop v arhitekturnem načrtovanju, ki nadgrajuje tradicionalno metodo študij primerov (angl. *case study*) in se pokaže od nje proti iskanju *strateških principov oblikovanja*. Posledično postane arhitekturno znanje eksplicitno in lažje prenosljivo. Tako lahko razvijamo

odprto metodologijo za iskanje prostorskih rešitev za določen problem – in ne zgolj končnih prostorskih rešitev. Ponujajo širok spekter mogočih strokovnih aplikacij, njihova raziskovalna vrednost pa leži predvsem v možnosti, da lahko s pomočjo likovnih slovnice v procesu konceptualnega načrtovanja sprožimo *lateralno razmišljanje* (stransko, razvejano razmišljanje, ki omogoča porajanje nepričakovanih rešitev) (Smyth in Edmonds, 2000). To je najlažje razvidno s pomočjo grafične reprezentacije strategij za preoblikovanje s pomočjo *drevesa* likovne slovnice. Za funkcionalno prenovo *obstojećih* objektov je namreč mogoče uporabiti *likovne slovnice za preoblikovanje arhitekture* (angl. *transformative shape grammars*) (Eloy in Duarte, 2011; Coimbra in Romão 2013). Vključujejo lahko tudi prostorski kontekst, orientacijo, lokacijske omejitve in podatke glede želenega tipa sobivanja, razmerja med zasebnim in skupnim prostorom ali stopnje finančne in organizacijske zahtevnosti projekta.

Sl. 5: Drevo likovne slovnice za preoblikovanje tipične enodružinske hiše, razvito v enem od predhodnih poskusov. Vir: Ana Belčič.

Delavnica – Preoblikovanje enodružinskih hiš v sobivanske skupnosti starih ljudi

Za preizkus izvedljivosti preoblikovanja enodružinskih hiš v sobivanske skupnosti starih ljudi s pomočjo likovnih slovnice je bila maja 2021 organizirana študentska delavnica v okviru seminarja izr. prof. Anje Planišček na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani, delavnico je pomagala sooblikovati tudi izr. prof. dr. Sara Eloy, izvedenka za likovne slovnice iz Univerzitetnega inštituta v Lizboni (ISCTE). Sodelujoči študenti so bili: Mina Mejač, Emilija Meserko, Mia Čebulj, Adelisa Rujović, Tina Božak, Teodora Petrušević, Domen Peklar in Dina Pavlovič.

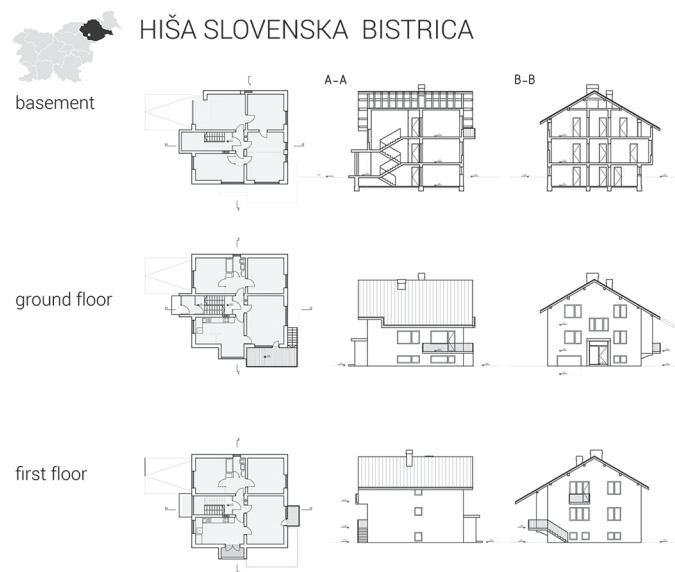
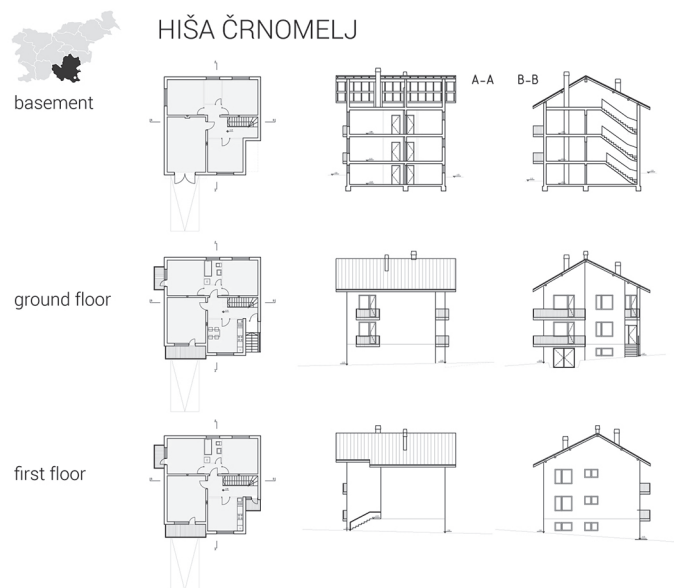
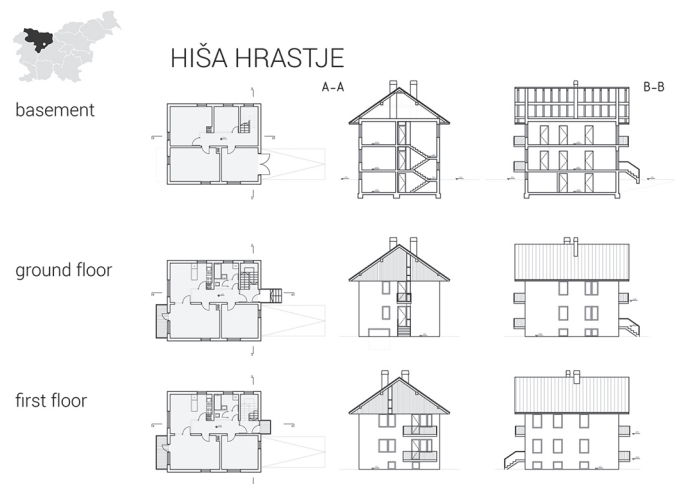
Izbrani so bili trije možni uporabniški scenariji, ki so jih študenti izmenično aplicirali na štiri različne enodružinske hiše. Načrte hiš sem pridobila neposredno od lastnikov hiš in jih prerisala na podlagi dobljenega gradiva. Izbrani scenariji so se nanašali na potencialne lastnike enodružinskih hiš, njihove

možne sosovalce in različne sloge sobivanja. Na delavnici je bilo tako izdelanih dvanajst različnih sobivanskih skupnosti.

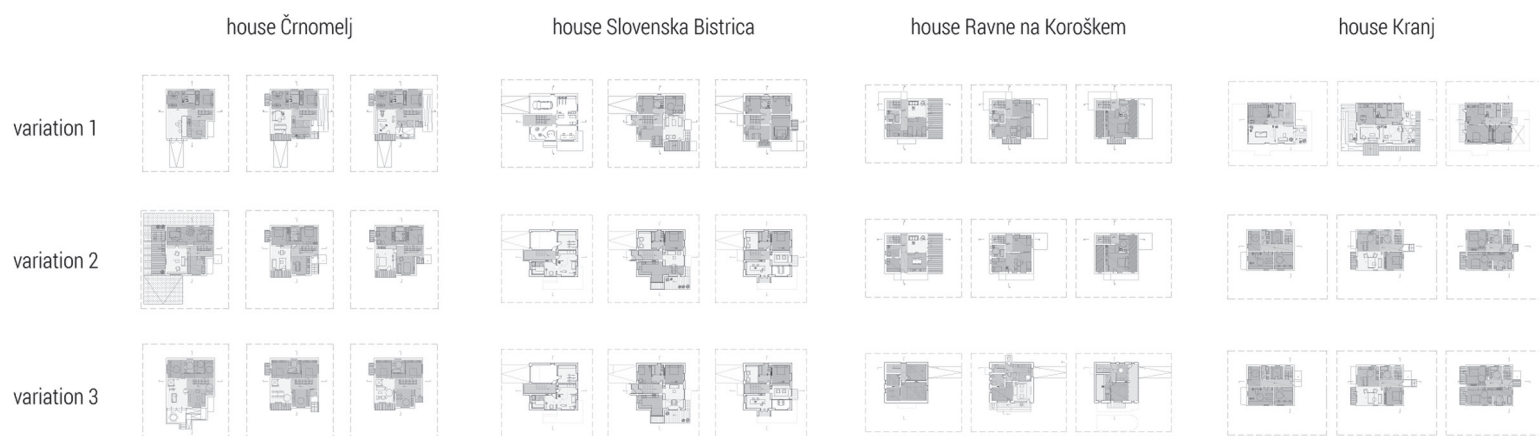
Skozi analizo dobljenih prostorskih zasnov je bilo mogoče izluščiti nekatere ponavljajoče se rešitve. Cilj analize dobljenih zasnov je bil odkriti situacije in rešitve, ki jih je mogoče abstrahirati in aplicirati na več podobnih objektov. Nato so bila na podlagi analize določena *pravila* za preoblikovanje, ki so lahko zapisana tako, da definirajo tudi pogoje za aplikacijo, npr. želene dimenzije posameznih prostorov, potrebno opremo, dostopne pogoje, odnos in bližino do drugih prostorov in podobno. Zapis pravila je lahko besedilo, grafični diagram ali matematični – algoritemski – zapis. V tem primeru smo se za namen študentske delavnice omejili na preproste ploskovne grafične diagrame, barvno kodiranje in zapis morebitnih pogojev uporabe pravil s preprostim besedilom.

Opazili smo, na primer, možnost združevanja različnih sob za oblikovanje večjih skupnih prostorov, zlasti v pritličju, umeščanje dvigal ob obstoječe balkone ali pa prilagoditev in povečanje kopalnice, ki se lahko pripenja na dve spalnici. Tako je mogoče izluščiti in opredeliti ugodna *pravila* preoblikovanja prostorov, ki jih je mogoče ponoviti v drugih, podobnih projektih. *Pravila* lahko nato organiziramo, ovrednotimo in iz njih izpeljemo *likovno slovnico* za preoblikovanje, ki tvori oblikovalsko osnovo metodologije za *množično prilagajanje*. Proces raziskovanja in oblikovanja slovnice še poteka, oblikujejo pa se nekatere zanimive ugotovitve.

S pomočjo delavnice je bilo mogoče opaziti tudi začetek oblikovanja *hierarhije* apliciranja pravil za preoblikovanje. Ugotovljeno je bilo, da je za določitev pozicije dvigala pomembno prej določiti pozicijo skupnih prostorov, dvigalo pa je mogoče umestiti znotraj hiše, ali pa prek obstoječih fasadnih odprtin, npr. balkonov.

Sl. 6: Tipске hiše iz štirih regij v Sloveniji, načrti pridobljeni na terenu. Vir: Ana Belčič.

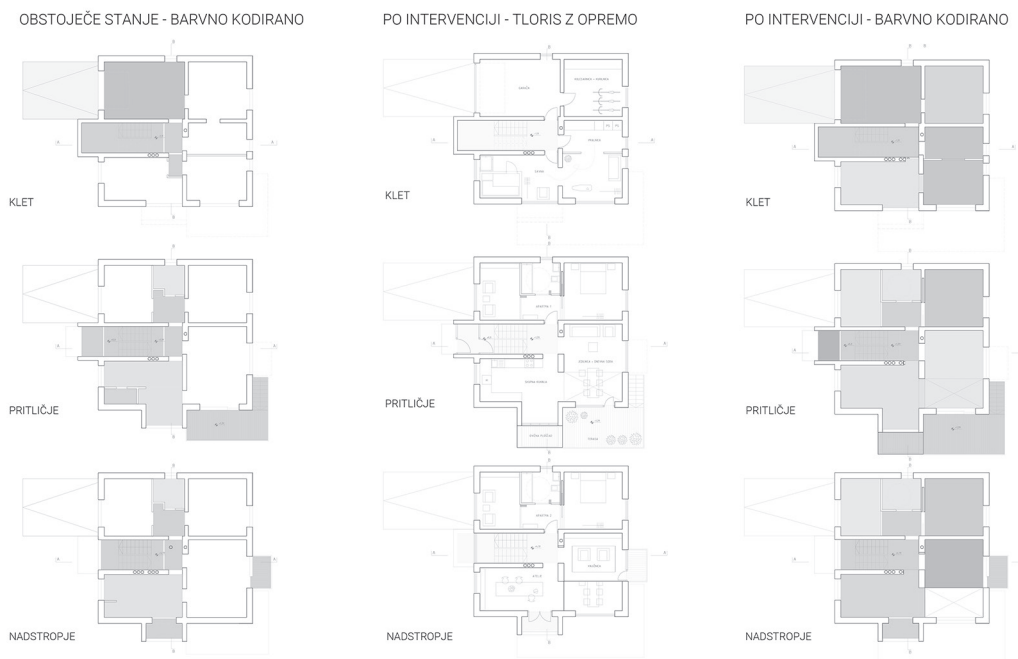

Sl. 7: Dvanajst variacij preoblikovanja hiš iz delavnice s študenti. Vir: Študentska delavnica na FA UL.

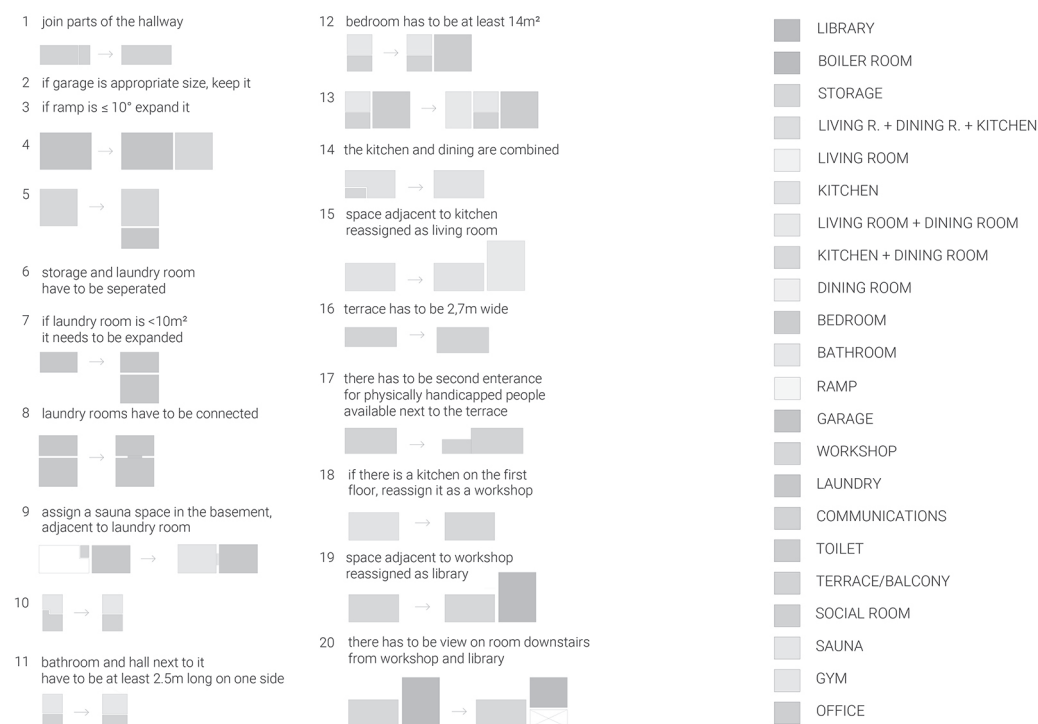
Skozi študije primerov smo opazili, da se pozicija kopalnice redko spremeni, kar je tudi smiselno z vidika zahtevnosti prenove, je pa večinoma treba kopalnico na obstoječi poziciji razširiti in prilagoditi za gibalno ovirane osebe. Občasno se obstoječi kopalnici doda še ena v primeru, da zasnova predvidi dve ločeni, samostojni apartmajski enoti, namesto serije spalnic. V okviru iste hiše je mogoče izvesti različne prilagoditve tudi glede na orientacijo hiše po smeri neba – tipski projekti iste vrste se namreč pogosto pojavljajo v povsem različnih prostorskih kontekstih in na različnih terenih.

Opaženi so bili tudi predlogi za vpeljavo vkopanih vrtov ali teras pri hišah, ki imajo le delno potopljeno klet, ki bi s tem potencialno lahko postala bivalni prostor – v primeru, da ima zadostno svetlo višino. Včasih to lahko predstavlja tudi rešitev za ureditev dostopa gibalno oviranim osebam. Nekatere prilagoditve so razkrile zanimive možne intervencije, na primer izrez stropne plošče med pritličjem in prvim nadstropjem, ki bi z vpeljavo dvoviškega prostora omogočil nove vizualne in zvočne interakcije znotraj hiše, povečal vpad svetlobe, ter na splošno omogočil porajanje novih prostorskih kvalitiet.

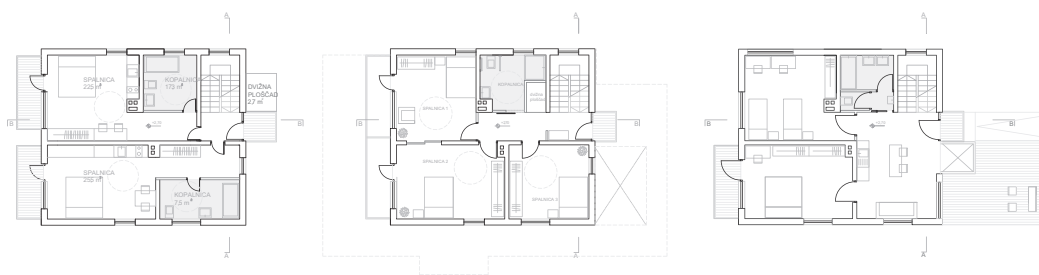
Ugotovljeno je bilo, da mora personalizacija poleg želenih življenjskih slogov upoštevati tudi tehnično in finančno zahtevnost preoblikovanja posameznih hiš – vsak poseg bi lahko imel različico S, M ali L, glede na zmožnosti uporabnikov, pa tudi glede na pozicijo hiše, kontekst, okoliški teren in pogoje lokacijske informacije, ki velja za obravnavani objekt. Na splošno je delavnica pokazala, da so enodružinske hiše dovolj prilagodljive in omogočajo organizacijo sobivanja starih ljudi. Z uporabo *likovnih slovnice* bi bilo mogoče potencial enodružinskih hiš prek posplošenega, lahko razumljivega grafičnega vmesnika predstaviti strokovni in širši javnosti ter doseči boljšo participacijo uporabnikov arhitekture ali drugih deležnikov. Lahko bi postale orodje za prenos arhitekturnega znanja in predstavljale pomoč pri komunikaciji med arhitekti in starimi ljudmi – na ta način bi postale tudi način za opolnomočenje uporabnika in participacijo pri sooblikovanju svojega bivalnega okolja.

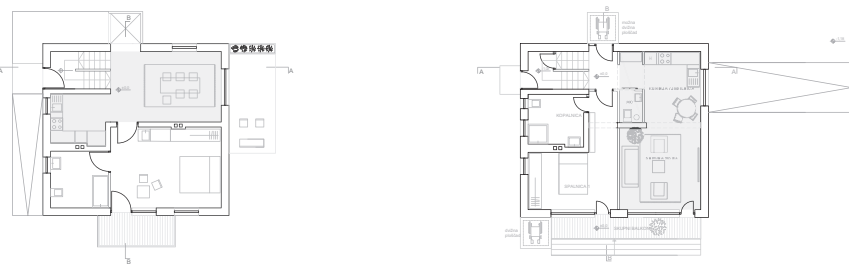
Sl. 8: Primer analize preoblikovanja tlorisa. Vir: Študentska delavnica na FA UL.

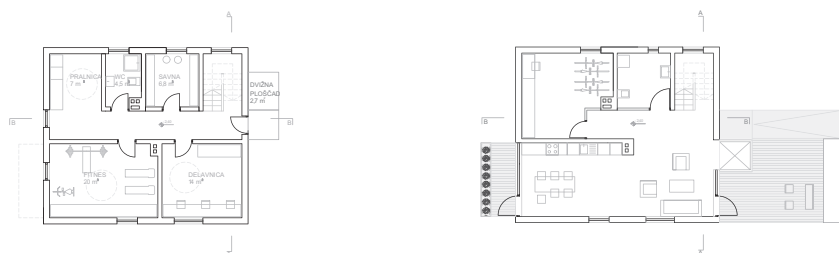
Sl. 9: Primer pravil likovne slovnice za preoblikovanje, izvečenih na podlagi analize tlorisa. Vir: Študentska delavnica na FA UL.

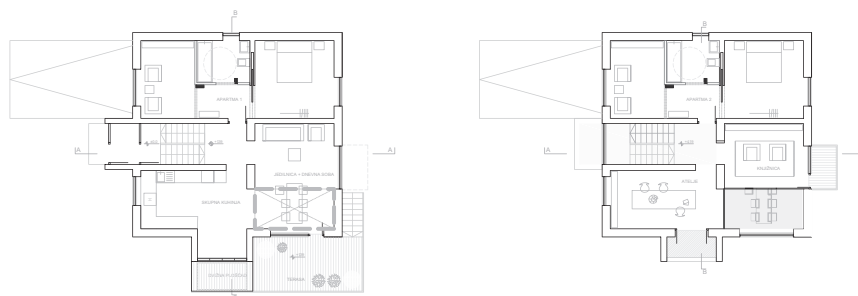
Sl. 10: Primeri različnih prilagoditev kopalnice novim spalnim prostorom. Vir: Študentska delavnica na FA UL.

Sl. 11: Primera dveh različnih orientacij glede na pozicijo hiše. Vir: Študentska delavnica na FA UL.

Sl. 12: Primera prilagoditve kleti – brez razširitve in z razširitvijo in vkopano teraso. Vir: Študentska delavnica na FA UL.

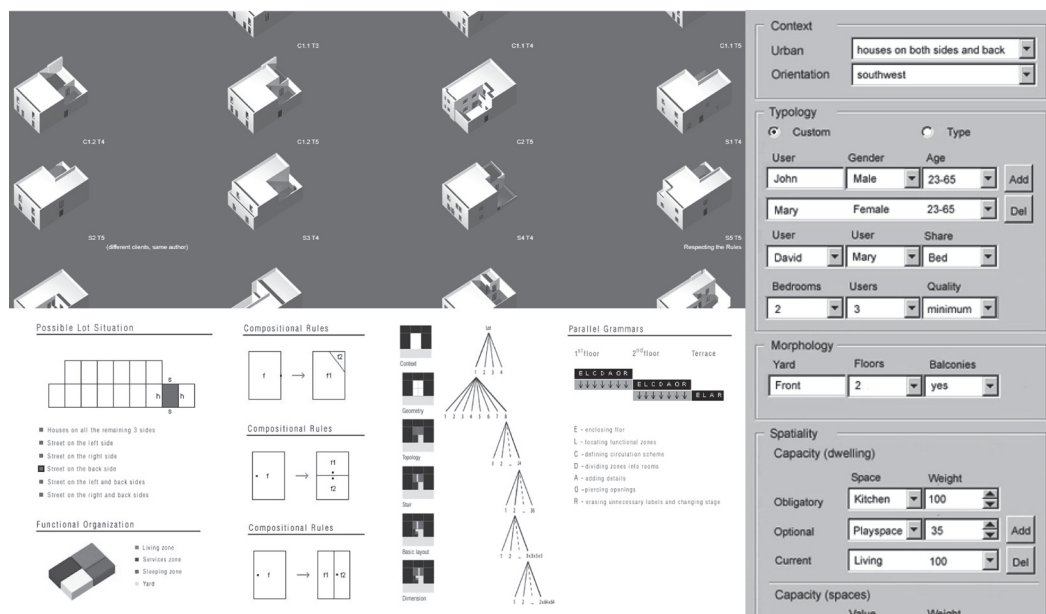
Sl. 13: Prikaz izreza stropne plošče ki tvori galerijo. Vir: Študentska delavnica na FA UL.

Cilji, priložnosti in prepreke

Likovne slovnicе lahko predstavljajo način za izdelavo prostorskih rešitev, odprto pa za zdaj ostaja vprašanje razvoja organizacijskih modelov prenove in sobivanja. V prihodnosti bo treba nasloviti tudi za zdaj še nerazvite možnosti financiranja in poskrbeti za razreševanje pravnih vprašanj, kot so lastništvo nepremičnin ter dolžnosti in pravice sstanovalcev v skupnosti, tudi v odnosu do potencialnih dedičev enodružinskih hiš. Metodologija množičnega prilagajanja tipskih enodružinskih hiš za sobivanje starih ljudi, razvita v okviru doktorske disertacije, bo predvidoma vključevala tako prostorske intervencije, razvite s pomočjo likovnih slovnic, kot tudi predlagane pravne, finančne in organizacijske modele sobivanja v funkcionalno celoto.

Na množični, makroravni lahko ta metodologija naslovi splošno problematiko bivanja starih ljudi v skupnosti in vprašanje številnega, starajočega se fonda pogosto neprilagojenih in neizkoriščenih tipskih enodružinskih hiš. Na mikroravni obravnava specifične potrebe in lastnosti, prilagojene posameznim uporabnikom arhitekture, lahko pa tudi lokalnemu kulturno-geografskemu kontekstu. Najpomembnejše pa je, da omogoča strateški pristop k načrtovanju za razreševanje problematike bivanja starih ljudi v skupnosti, ki temelji na sistemizaciji in prenosljivosti arhitekturnega znanja. Likovne slovnicе znotraj tega omogočijo, da z analizo in beleženjem posameznih oblikovalskih posegov oblikujemo rešitve, ki jih je mogoče zaradi podobnosti tipskih enodružinskih hiš uporabiti v več primerih, na več načinov. Tako lahko posamezne prostorske kompozicije delujejo podobno kot fraze v jeziku, ki jih je mogoče uporabiti v več podobnih okoliščinah, včasih na že znane, včasih pa na kreativne, inovativne načine. Tovrstni pristop omogoča tudi neposreden vpliv uporabnika na oblikovanje prostora in krepitev njegove odločevalske avtonomije.

Z uporabo likovnih slovnic bi bilo mogoče doseči prek posplošenega, lahko razumljivega grafičnega vmesnika, boljšo participacijo uporabnikov ali drugih deležnikov, na primer podpornih organizacij, investitorjev, tudi izvajalcev pomoči na domu. Različne strategije preoblikovanja je mogoče na najlažji način predstaviti že s pomočjo preprostega drevesa likovne slovnic, ob ustreznih virih pa je mogoče razviti programsko orodje za generiranje rešitev, podobno, kot je bilo to storjeno v primeru likovne slovnic naselja Malagueira Alvara Size (Duarte, 1999). Na ta način bi lahko potencialnim uporabnikom predstavili več možnih scenarijev prilagajanja hiš, s čimer bi pridobili povratne informacije o tem, kaj najboljše ustreza njihovim potrebam, ter obenem poskrbeli za razvoj nabora možnih prostorskih rešitev in njihovo evalvacijo ter optimizacijo. Pristop omogoča, da bi ga bilo načeloma mogoče naknadno prilagoditi tudi uporabi v okolju BIM (Building Information Modeling) in tako poskrbeti za lažjo diseminacijo in dostopnost spoznanega širši strokovni javnosti.

Sl. 14: Likovna slovnica prilagoditve naselja Malagueira Alvaresa, prilagojena za računalniški vmesnik. Vir: spletna stran projekta, José Pinto Duarte (1999).

Viri in literatura

- Andersson, Jonas E., 2011. Architecture and Ageing – on the interaction between frail older people and the built environment, Stockholm: KTH, School of Architecture and the Built Environment, www.kth.diva-portal.org/smash/record.jsf?amp;dsid=-9233&pid=diva2%3A441455&dsid=-4324 (8. 10. 2019)
- Arentshorst, Marlous Elisabeth; Reinier Kloet, Roy in Peine, Alexander, 2019. Intergenerational Housing: The Case of Humanitas Netherlands, *Journal of Housing For the Elderly*, 33:3, 244–256
- Barry, Robyn Anne 2019. My house, our house, their house: A case study of house sharing for the over 65s, doktorska disertacija, The University of Auckland, <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:213590311> (7. 5. 2021)
- Blenkuš, Matej, 2003. Uporabniku in okolju prilagojeno načrtovanje stanovanjske gradnje, doktorska disertacija, Fakulteta za arhitekturo UL
- Blundell Jones, Peter; Petrescu, Doina in Till, Jeremy, 2005. *Architecture and Participation*, Routledge, Taylor & Francis LTD
- Bojlika, Urban in Ogrin, Alenka, 2013. Da je skupaj lažje biti sam: zbornik prispevkov o (so)bivanju starejših, Zveza društev upokojencev Slovenije, Ljubljana, www.zdus-zveza.si/da-je-skupaj-lazje-biti-sam-zbornik-prispevkov-o-sobivanju-starejsih (27. 3. 2019)
- Brezar, Vladimir, 1995. Stanovanjska gradnja v Sloveniji včeraj in danes. *Urbani izziv*, 28/29, 98–108. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-DZVVG48> (11. 12. 2020)
- Coimbra, Eugénio in Romão, Luís, 2013. The Rehabilitation Design Process of the Bourgeois House of Oporto: Shape Grammar Simplification, Computation and Performance – Proceedings of the 31st eCAADe Conference – Volume 2, Faculty of Architecture, Delft University of Technology, Delft, The Netherlands, 18-20 September 2013, 677–685
- Daban, Ferran; García-Subirats, Irene; Porthé, Victoria; López, M. José; de-Eyto, Begonia; Pasarín, M. Isabel; Borrell, Carme; Artazcoz, Lucía; Pérez, Anna in Díez, Elia, 2021. Improving mental health and wellbeing in elderly people isolated at home due to architectural barriers: A community health intervention, *Atención Primaria*, 53:5
- Duarte, José Pinto, 1999. <http://home.fa.utl.pt/~jduarte/malag/> (6. 10. 2021)
- Duarte, José Pinto, 2005. Towards the mass customization of housing: The grammar Siza's houses at Malagueira, *Environment and Planning B Planning and Design* 32:3, 347–380
- Eloy, Sara in Duarte, José Pinto, 2011. A Transformation Grammar for Housing Rehabilitation, *Nexus Network Journal* 13:1, 49–71
- Eloy, Sara in Duarte, José Pinto, 2014. Inferring a shape grammar: Translating designer's knowledge, *Intelligence for Engineering Design, Analysis and Manufacturing*, 28, 153–168
- Gromark, Sten in Andersson, Björn, 2020. *Architecture for Residential Care and Ageing Communities - Spaces for Dwelling and Healthcare*, Routledge, Taylor & Francis LTD

- Hlebec, Valentina in dr., 2009. *Starejši ljudje v družbi sprememb*, Maribor: Aristej
- Jolanki, Outi in Vilkkio, Anni, 2015. The Meaning of a "Sense of Community" in a Finnish Senior Co-Housing Community, *Journal of Housing For the Elderly*, 29:1-2, 111–125
- Jakobsen, Peter in Gutzon Larsen, Henrik, 2019. An alternative for whom? The evolution and socio-economy of Danish Co-housing - Department of Human Geography, Lund University, Lund, Sweden. *Urban Research & Practice*, 12:4, 414–430
- Kerbler, Boštjan Kefo, 2011. Trajnostno bivanje starejših. *Revija za geografijo*, 6:2, 41–52.
- Knight, Terry in Stiny, George, 2015. Making grammars: From computing with shapes to computing with things, *Design Studies*, 41:A, 8–28
- Kolarevic, Branko in Duarte, José Pinto, 2018. Mass Customization and Design Democratization, Routledge, Taylor & Francis LTD
- Labit, Anne, 2015. Self-managed co-housing in the context of an ageing population in Europe, *Urban Research & Practice*, 8:1, 32–45. <https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/17535069.2015.1011425?scroll=top&needAccess=true> (7. 5. 2021)
- Leung, Monica, 2019. HOME: Housing Our Mature Elders. Harvard: Society of Architectural Historians, H. Allen Brooks Travelling Fellowship 2018, https://issuu.com/monica2792/docs/brooks_report-issuu (5. 12. 2019)
- Lindenthal, Julia in Mraz, Gabriele, 2015. Neues Wohnen Im Alten Haus - Sanierungsoptionen mit Zukunft: vom Einfamilienhaus Mehrpersonenhaus, Herausgeber, Medieninhaber Österreichisches Ökologie-Institut, Wien, https://rehabitatprojekt.files.wordpress.com/2015/12/rehabitat_handbuch.pdf (7. 5. 2021)
- Majcen, B., Uršič, S., Srakar, A., Mašič, S., 2017. SHARE: Kako Slovenci živimo v drugi polovici življenja. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, <http://www.share-slovenija.si/> (5. 1. 2020)
- Mali, Jana, 2008. Od hiralnic do domov za stare ljudi, Ljubljana: Fakulteta za socialno delo UL
- Mali, Jana, 2013. Dolgotrajna oskrba v Mestni občini Ljubljana, Ljubljana: Fakulteta za socialno delo UL
- Miklič, Erna, 2012. Stanovanjska problematika v Republiki Sloveniji - Spremljajoče gradivo k osnutku Nacionalnega stanovanjskega programa 2013 – 2022, Ministrstvo za infrastrukturo in prostor RS, www.stat.si/doc/sosvet/Sosvet_25/Sos25_s1900-2013.pdf (3. 1. 2021)
- Peace, Sheila M. in Holland, Caroline, 2001. *Inclusive housing in an ageing society: innovative approaches*, Policy Press, Bristol
- Rosenfeld, Jeffrey P. in Chapman, Wid, 2008. *Home Design in an Ageing World*, New York, Fairchild books
- Sendi, Richard; Čerňič Mali, Barbara; Jakoš, Aleksander in Filipovič Hrast, Maša, 2002, [i.e.] 2003. *Stanovanjske potrebe upokojencev in drugih starejših oseb*, Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije

- Smyth, Michael in Edmonds, Ernest A. (2000). Supporting design through the strategic use of shape grammars, *Knowledge-Based Systems* 13, 385–393
- Taira, Ellen D. in Carlson, Jodi, 1999. *Aging in Place - Designing, Adapting, and Enhancing the Home Environment*, Routledge, Taylor & Francis LTD
- Tönnies, Ferdinand, 1999. Skupnost in družba: temeljni pojmi čiste sociologije, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede UL
- Vertot, Nelka, Križman, Irena, 2010. Starejše prebivalstvo v Sloveniji. Statistični urad Republike Slovenije, www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-BZ3DXFBF (3. 1. 2021)
- Wiles, Janine L.; Leibling, Annette; Guberman, Nancy; Reeve, Jeanne; Allen, Ruth E. S. (2011). The Meaning of "Aging in Place" to Older People, *The Gerontologist* Vol. 52, No. 3, 357–366
- Williams, Joanna, 2005. Designing Neighbourhoods for Social Interaction: The Case of Cohousing, *Journal of Urban Design* 10:3, 195–227. https://www.researchgate.net/publication/32893817_Designing_Neighbourhoods_for_Social_Interaction_The_Case_of_Cohousing (9. 12. 2020)

Citrane institucije / dokumenti

- NPSta, 2000. Uradni list RS, št. 43/00, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP25> (12. 10. 2019)
- ReNPSV13–20, 2013. Uradni list RS, št. 39/13, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP68> (14. 10. 2019)
- ReNSP15–25, 2015. Uradni list RS, št. 92/15, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO114> (12. 10. 2019)
- SSZ, 2021. Pregled prošelj in prostih mest v domovih za starejše in posebnih socialno varstvenih zavodih, <https://servis.ssz-slo.si/> (4. 1. 2021)
- SURS, 2015 – podatki, poslani po e-pošti, prejeto 25. 3. 2019.
- SURS, 2021. <https://www.stat.si/StatWeb/Field/Index/17/104/6> (10. 2021)
- UMAR, 2017. Strategija dolgožive družbe, www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/kratke_analize/Strategija_dolgozive_druzbe/Osnutek_SDD_april_2017_prava_verzija.pdf (14. 10. 2019)
- Zbornik študentske delavnice, izvedene na FA UL, je dostopen na: https://issuu.com/anabelcic/docs/booklet_ca2re_ljubljana_redesigning_single-family_

Staranje prebivalstva je vsedružbeni problem

Polona Filipič, Lea Ograjšek

Staranje prebivalstva oziroma staranje družbe je pojav, ko se večja delež starega prebivalstva, kar pri naša številne težave, ki so povezane s pojmom demografske krize (Inštitut Antona Trstenjaka, 2010). Ta družbeni pojav ima svetovne razsežnosti in zajema večino razvitih držav. Svetovne projekcije kažejo, da bo med prebivalstvom do tretjega desetletja tega tisočletja npr. v Veliki Britaniji že vsak tretji prebivalec star več kot 60 let, v ZDA bo starejši od 60 let vsak peti, na Kitajskem pa vsak četrti prebivalec. V Sloveniji bo do leta 2050 vsak tretji prebivalec star 65 in več (Fareelly, 2014).

Staranje prebivalstva in družbe je neizogiben proces ter aktualna svetovna problematika in izziv za marsikatero stroko. Posledice demografskih sprememb se kažejo na vseh področjih vsakdana. Starejše prebivalstvo postaja breme aktivnega prebivalstva, saj je dolgotrajne oskrbe in zdravstvenih težav z večanjem števila starejših vedno več. Obstoječi modeli oskrbe so zastareli in ljudem ne ponujajo kakovostnega okolja za preživljanje njihovega zadnjega življenjskega obdobja, saj so že sedaj prenasajeni. Demografske spremembe bodo v prihodnjih desetletjih tudi ključno vplivale na vzdržnost javnih financ, saj bodo zaradi manjšega števila aktivnega prebivalstva omejeni viri financiranja javne blagajne. Vse večja rast deleža starejšega prebivalstva bo stopnjevala pritisk na javnofinančne izdatke, na pokojninski, zdravstveni in socialnovarstveni sistem (Malačič, 2008). Staranje in vse daljše življenje bi zato moralo pomeniti predvsem pozitivno perspektivo za vse posameznike in ključen dosežek za družbo.

Kako kakovostno bivajo starejši?

Kakovost bivanja posameznika je tesno povezana z njegovim osnovnim bivalnim okoljem, saj v njem preživi večino svojega življenja in tudi proces staranja. V življenju posameznika se odnos do doma spreminja. Kerbler (2017) iz različnih virov povzema, da dom dobi še posebej velik pomen prav v posameznikovi starosti, saj starejši ljudje dom povezujejo s številnimi spomini in identiteto, s tem, kaj so dosegli v življenju in z mrežo družabnih vezi v svojem okolju. Življenje starejših je osredotočeno na stanovanje in njegovo okolico, saj preživijo večino časa doma ali v bližnji okolici, kar vodi do močne navezanosti nanj. S staranjem narašča tudi ranljivost posameznika, še posebej na prehodu v zelo visoko starost. Obravnavanje odnosa med posameznikom in njegovim okoljem omogoči razumevanje učinkov, ki jih ima širše okolje na ta odnos. Faktorji, kot so stanovanjska politika, ekonomski standard, kulturne vrednote in prepričanja, storitve dolgotrajne oskrbe in politike na tem področju, vplivajo na okoljski kontekst staranja ter na vsakdanje življenje ljudi. Razlike v kakovosti življenja starejših pogosto izhajajo prav iz različnih možnosti dostopov do ustreznega bivalnega okolja, transporta in drugih storitev.

Razumevanje kakovosti življenja presega kulturne meje, ki definirajo posameznikove vrednote in družbeno stanje. Raziskave so jasno pokazale, da razumevanje kakovosti življenja presega tudi samo fizično zdravje. Za starejše so pogosto pomembnejši drugi dejavniki, kot so dobri družbeni odnosi, aktivno sodelovanje v skupnih in individualnih aktivnostih ter fizična in finančna neodvisnost (Netuveli in Blane, 2008).

Oblike bivanja starejših

Danes poznamo tri različne oblike bivanja starejših; institucionalno, samostojno in bivanje v skupnosti. *Institucionalne oblike bivanja* so večinoma formalne oblike oskrbe in bivanja starejših, ki potekajo v sklopu pristojne institucije, najpogosteje v obliki doma starejših oseb in varovanih stanovanj. »Varovanci« se po navadi v dom za starejše preselijo v pozni starosti, kar predstavlja velik šok za posameznika, ki se ob veliki socialni prikraščenosti še dodatno družbeno in fizično izolira. Dobra praksa domov za starejše je danes uvajanje t. i. gospodinjstskih skupin. To so majhne lokalne skupnostne bivalne oblike oskrbe in nege starostnikov, organizirane znotraj posameznega doma starejših, ki poudarjajo življenje v medsebojnem sožitju, kjer oskrbovanci sami odločajo o svojem načinu življenja. Najpomembnejše vodilo gospodinjstskih skupin je dopuščati starostnikom in osebam z demenco, da izražajo svojo voljo, potrebe, čustva in želje ter imajo svobodo gibanja in občutek zmožnosti (Kerbler, 2011 in Imperl, 2012). V Sloveniji poznamo od skupno petih, gospodinjstske skupine tretje generacije (eno- ali dvoposteljne bivalne enote z lastnimi sanitariji in tuši ter skupnim dnevnim prostorom) in četrte generacije (stanovanje z enopostelnimi sobami in skupnim bivalnim prostorom) z zgledom življenja v družini, brez osrednje oskrbe (Imperl, 2012).

V Sloveniji je bilo leta 2019 skupno na voljo 21.039 postelj v 56 javnih zavodih in 35 domovih s koncesijo (Skupnost socialnih zavodov, 2010).

Samostojno bivanje starostnika je po navadi povezano z oskrbo na domu, ki starostniku nudi dodatno pomoč s strani družine, prijateljev ali ustanove, ki oskrbo izvaja. Poznamo tudi alternativne prilagoditve, kot je npr. pametni dom ali domovi za vse življenje. Domovi za vse življenje so bivališča, ki s svojo zasnovo upoštevajo potrebe uporabnika v vseh obdobjih življenja. Zasnova takšnih domov temelji na upoštevanju posebnih standardov projektiranja in graditve, kot sta npr. širina vhodov in hodnikov ter lahek dostop do stanovanja. Takšno načrtovanje stavb in prostora imenujemo univerzalno načrtovanje. »To je pristop, ki si prizadeva upoštevati potrebe najšibkejših skupin in njene potrebe vgraditi v načrtovano celoto ter hkrati zagotoviti večjo uporabnost okolja za vse« (Simoneti idr., 2019).

V Sloveniji lahko starostniki, ki živijo sami na domu, koristijo zdravstveno in socialno storitev na domu. Obe storitvi nudita oskrbo na domu tistim, ki čakajo na prostor v domu za starejše, ali tistim, ki se ne želijo preseliti v dom za starejše oz. so še zmožni delno skrbeti zase. Pred štirimi leti je storitev socialne oskrbe na domu koristilo 7.731 uporabnikov, kar je 1,7 odstotka prebivalcev starejših od 65 let (Filipovič Hrast, Hlebec, 2015).

Skupnostne oblike bivanja starejših so najpogostejše organizirane v sklopu stanovanjske zadrage ali skupnosti, organizirane v prilagojenih družinskih hišah ali večstanovanjskih stavbah. V njih živijo starejši pari, večinoma prijatelji, ki želijo živeti z vrstniki s podobnimi željami, navadami in potrebami. Skupne prostore, kuhinjo, jedilnico, kopalnico in dnevni prostor si delijo, vsak od njih pa ima svojo spalnico. Bolj alternativne oblike skupnostnega bivanja pa so npr. oskrbniške družine, razpršena oskrbovana stanovanja ali začasna oskrba.

V Sloveniji takšne oblike bivanja starejših za zdaj še niso razširjene. Pričakovati pa je, da se bo takšna oblika bivanja razširila tudi pri nas, predvsem zaradi upokojevanja povojne generacije, ki ima visok delež lastniških družinskih hiš, v katerih po odselitvi otrok ostajajo sami (Kerbler, 2011).

Kakovost bivanja starejših je danes v Sloveniji pogojena predvsem z bivanjem v domu za starejše ali v upokojskem naselju, ki je za marsikoga zadnje bivališče, kamor se preseli proti svoji volji in s tem izgubi svoj socialni krog in ključno motivacijo za kakovostno življenje. Modeli takšne oskrbe in bivanja so povečini zastareli, saj so današnje generacije starejših bolj aktivne in nepravilne na osamljeno in tiho staranje v neprivlačni ustanovi doma za starejše.

Viri in literatura

- Ramovš, J. (2010). Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje – spletni slovar. Pridobljeno 18.4.2019 s <http://www.inst-antontrstenjaka.si/gerontologija/slovar/>.
- Fareelly, L. (2014). *Architectural design: Designing for the third age*, marec–april 2014, številka 228, str. 8–13.
- Malačič, J. (2008). Socialnoekonomske posledice staranja prebivalstva. *Zdravniški vestnik*, 2008, letnik 77, številka 12, str. 793–798.
- Kerbler, B., Sendi, R. in Filipovič Hrast, M. (2017). Odnos starejših ljudi do doma in domačega bivalnega okolja. *Urbani izziv*, letnik 28, številka 2, str. 18–31.
- Netuveli, G., Blane, D. (2008). Quality of life in older ages. *British Medical Bulletin*, Volume 85, Issue 1, strani 113–126.
- Kerbler, B. (2011). Alternativne oblike bivanja za starejše. *Geografski obzorik*, letnik 58, številka 3, str. 13–19.
- Imperl, F. (2012). Kakovost oskrbe starejših – izziv za prihodnost. Logatec: Firis Imperl & Co.
- Skupnost socialnih zavodov Slovenije (2010). Pregled prošenj in prostih mest. Pridobljeno 17.8.2019 s <https://servis.ssz-slo.si/porocilo.pdf>
- Simoneti, M., Vertelj Nared, P. in Ažman, T. (2019). Univerzalno oblikovanje – oblikovanje za vse. *Rehabilitacija*, supl. 1, str. 90–94.
- Filipovič Hrast, M., Hlebec, V. (2015). *Staranje prebivalstva: oskrba, blaginja in solidarnost: univerzitetni učbenik*. Ljubljana: FDV.

Dom za vse življenje

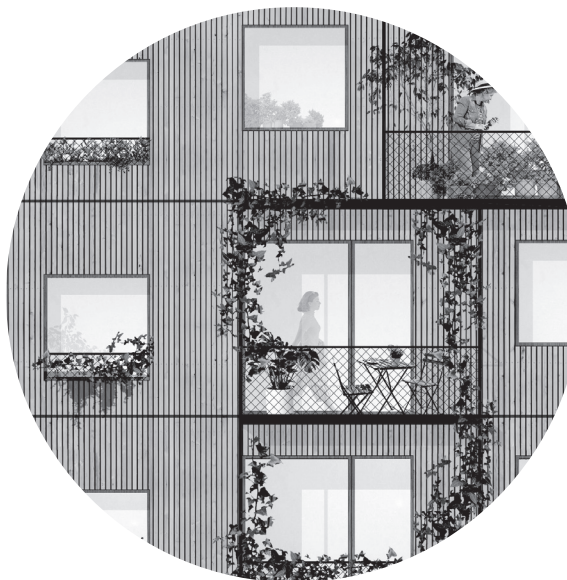
Idejna zasnova večgeneracijske soseske v Ljubljani

Lea Ograjšek, magistrsko delo

Mentorja: doc. mag. Polona Filipič, doc. Primož Hočevar

Sl. 1: Fasada bloka s fasadno oblogo iz valovitih vlakno cementnih plošč.

Sl. 2: Fasada bloka tipa 1 z leseno fasadno oblogo.

Projekt osmisli idejo, kako s kakovostno arhitekturo in oblikovanjem prostora zagotoviti integracijo bivanja in oskrbe starejših v okviru modela soseske, ki ponudi kakovosten in dostopen prostor ter zagotavlja aktivno življenje, ki spodbuja interakcijo vseh generacij.

Okolje in arhitektura zasnovana posebej za starejše ljudi sta povečini neprijazna. Ustanova je za starostnika zadnja postaja, ki večinoma ne pomeni lastne izbire posameznika, ampak bolj njegove družine, ki zanj ne zmore več skrbeti. Današnje domove za ostarele in upokojenska naselja se danes promovira kot »domača« okolja za življenje v starosti. Vendar so ti modeli oskrbe zastareli in so za starajočo se »baby boom« generacijo (generacija, rojena med 1946–1964), ki ni pripravljena na osamljeno staranje, pogosto nesprejemljivi. **Ne potrebujemo posebne arhitekture za starejše ljudi, ampak le pravo za vse generacije.**

Skupnostno bivanje starejših je bilo v nalogi prepoznano kot najprimernejša oblika bivanja, saj spodbuja sobivanje generacij, daje občutek družbene povezanosti in odgovornosti, spodbuja k aktivnostim in druženju ter ohranja socialno povezanost ter vključenost posameznika v družbo. V zasnovi večgeneracijske soseske se **osredotoča na oblikovanje skupnosti in univerzalne arhitekture.** Prepoznane štiri vrednote, ki soustvarjajo okolje za kakovostno življenje v večgeneracijski soseski, so glavno vodilo pri arhitekturnem snovanju: **socialna integracija in medgeneracijska solidarnost, dostop do blaga, storitev in rekreacijskih površin, kakovosten in raznovrsten javni prostor ter varnost.**

Izbira lokacije v bližini mestnega središča prestolnice je pogojena z dobro povezanostjo in dostopnostjo do javnega prevoza, bližino javnih servisov ter kulturnih in izobraževalnih središč, bližino rekreacijskih površin ter pestrostjo mešane rabe in dostopnostjo do storitev.

Urbanistična zasnova sledi študiji prostorskih potencialov in zmožnosti, kako s postavitvijo in oblikovanjem stavbnih volumnov ustvariti kakovostne bivalne pogoje ter pester urbane ambiente za stanujoče v soseski. Stanovanjski volumni sosesko jasno členijo na javne, poljavne in zasebne urejene ambiente, ki so po meri človeka in nudijo pestrost aktivnosti. Členjen javni prostor soseske ustvarjata liniji »kačasto« zloženih pritličnih lamel, ki potekajo med stanovanjskimi bloki in obsegajo pretežno javni program, ki je v takšni soseski ključnega pomena, zaradi dostopnosti do storitev prebivalcev in mešanja uporabnikov zunaj meja soseske.

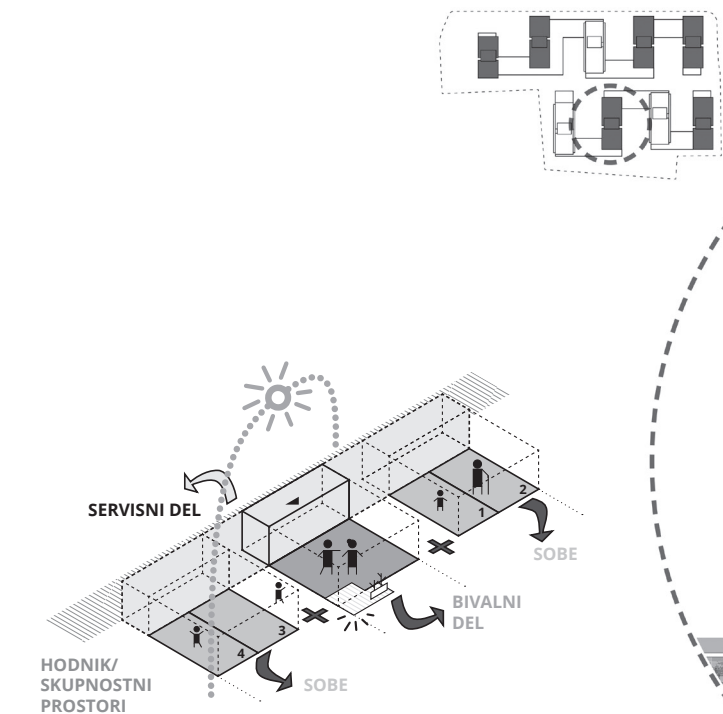
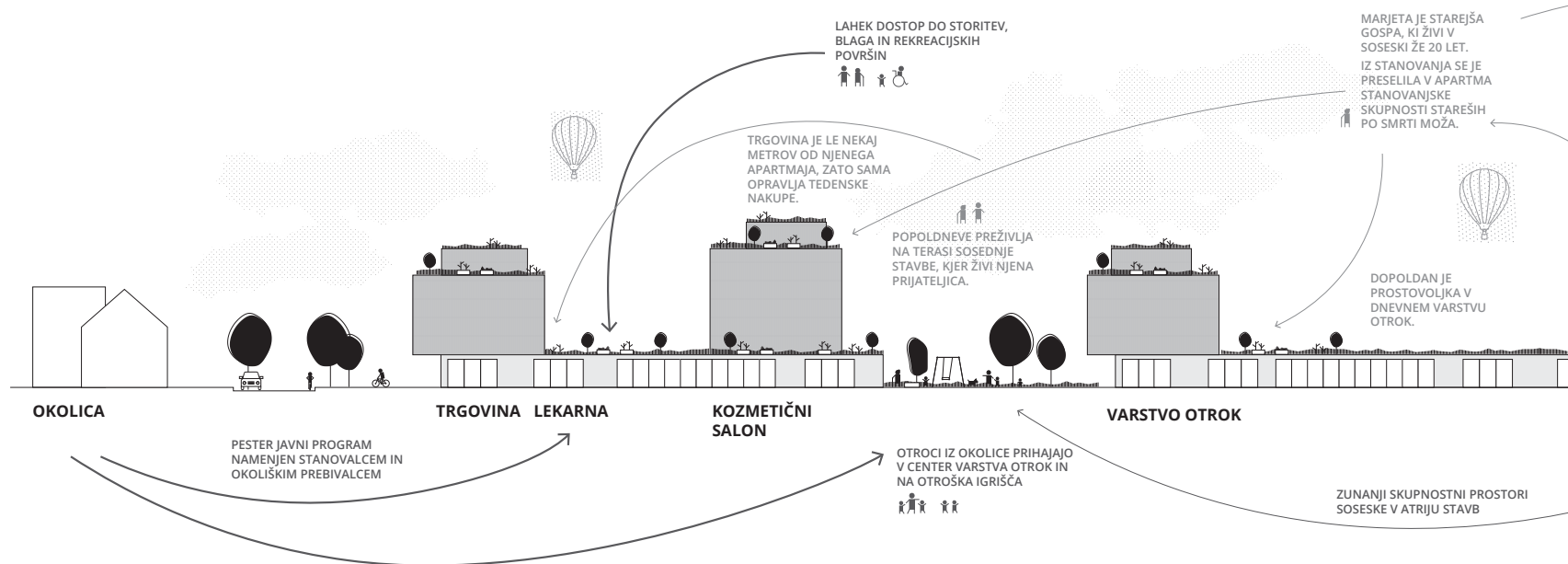
Morfologija soseske nadaljuje vzorec okoliške pozidave. Zazidava je linijska, njen osnovni gradnik pa je globok večstanovanjski blok, v smeri S–J. V pritličju bloka tvori atrijsko zazidavo v obliki črke U, ki **vzpostavlja raznovrstne ambiente**, obenem pa zagotavlja ustrezen odmik in osvetljenost stanovanjskih prostorov. Razgibani sklopi zazidave višine K+P+2 do +5 vzpostavljajo pomembne krajinsko urejene ambiente ter skupne osredinjene zunanje prostore stanovanjske skupnosti – skupnostne atrije. **Ključna vrednost zasnove so ustvarjeni pripadajoči mikroambienti – skupnostni atriji, ki jih med seboj povezuje krajinsko urejena pot skozi srce soseske, kar omogoča dobro orientiranost in prehodnost znotraj območja in povezave navzven.**

Večgeneracijska soseska omogoča fleksibilne oblike skupinskega bivanja in je prilagojena za spreminjajoče se bivalne potrebe, s čimer posamezniku nudi dom za vse življenje.

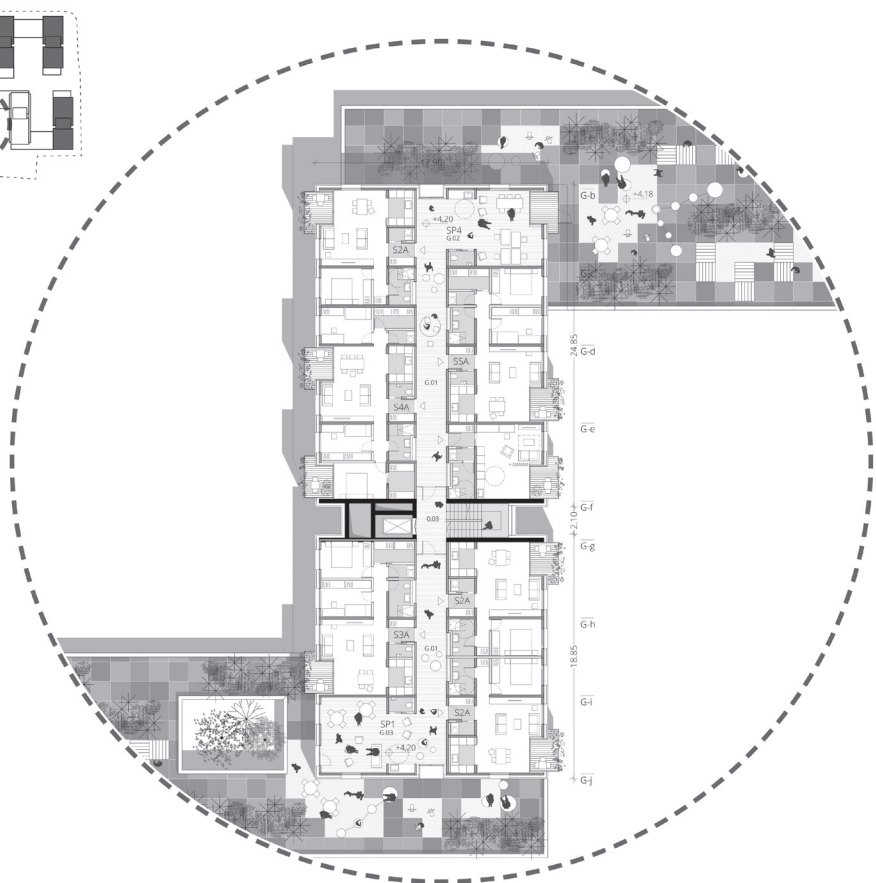
Programsko, tipološko in vizualno se stavbe med seboj razlikujejo. Stanovanjski bloki za sobivanje starejših so sestavljeni iz manjših stanovanjskih enot – apartmajev, ki se povezujejo v t.i. gospodinske skupnosti. Gospodinska skupnost je zasnovana tako, da stanovalcem omogoča življenje v skupnosti in družabnost. Apartmaji, ki zagotavljajo zasebnost in omogočajo umik, so fleksibilno združljivi v večje stanovanjske enote. Manjša stanovanja so prilagojena posamezniku in morajo omogočati njegovo identifikacijo z bivalnim okoljem. Vsaka bivanjska enota in skupna gospodinska enota ima dostop do zunanjega ozelenjenega prostora, ki je pomemben gradnik skupnosti in zagotavlja višji bivanjski standard. Stanovanjski bloki namenjeni bivanju družin in mladih obsegajo stanovanja različnih velikosti, ki se lahko med seboj fleksibilno združujejo, glede na širjenje ali krčenje družine. To omogoča premišljena zasnova servisnega pasu, na katerega so »pripeti« vsi bivalni in spalni prostori. Vsak bivalni prostor ima pripadajoč zunanji ozelenjen del v kombinaciji lože in balkona. Vsa stanovanja so zasnovana univerzalno, za neoviran dostop in rabo vseh. H kakovosti bivanja prispeva tudi izbran osnovni konstrukcijski gradnik stenske in medetažne plošče iz križno lepljenega lesa, ki omogoča fleksibilno zasnovo in prijetno klimo v stanovanjih.

Viri

Ograjšek, L. (2020). Dom za vse življenje : idejna zasnova večgeneracijske soseske v Ljubljani (magistrsko delo). Ljubljana: 2020.

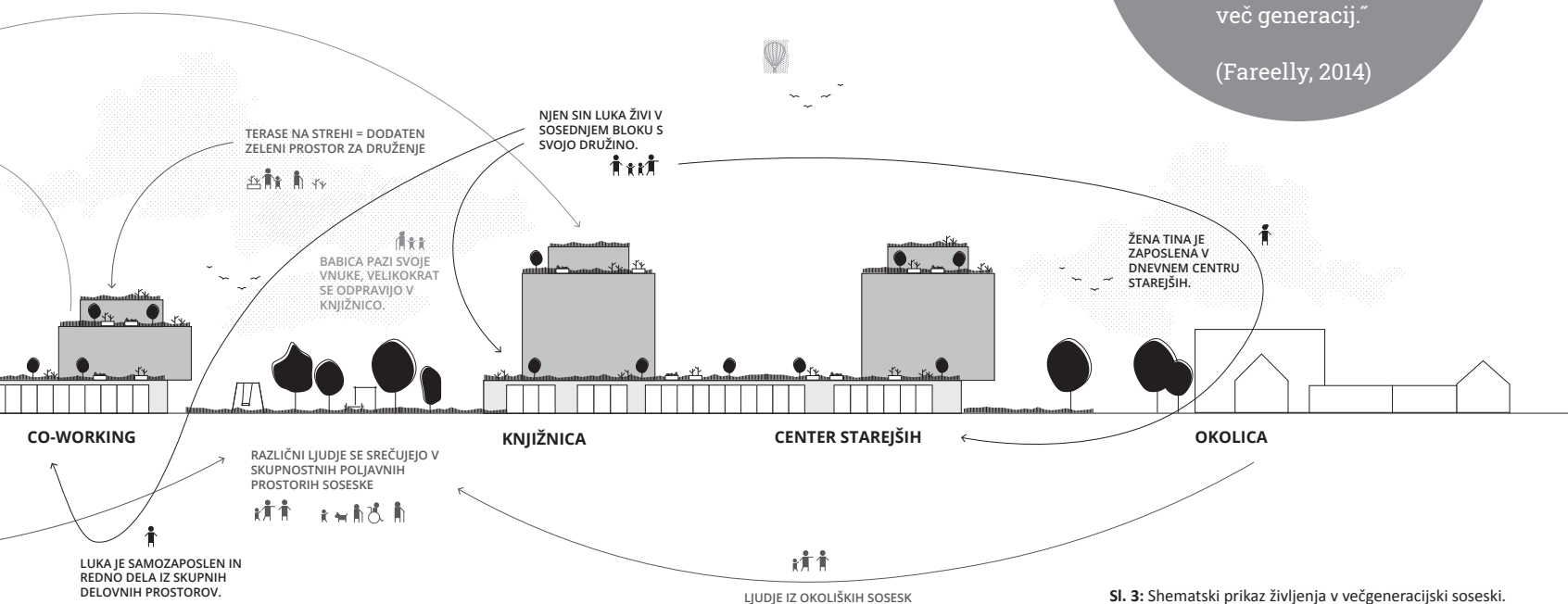
Sl. 4: Organizacija tlorisa bloka tipa 1 in fleksibilnost stanovanj.

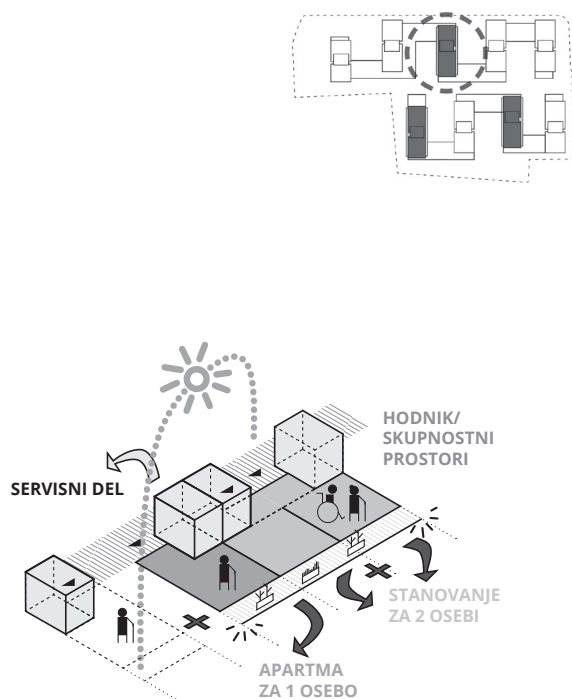
Sl. 5: Tloris tipičnega nadstropja, tip 1, M 1:250.

~Načrtovanje za starejše prebivalstvo ne pomeni nujno specifičnih in izoliranih objektov, temveč vključuje kakovostno in vključujoče oblikovanje vsakdanjega življenja v urbano tkivo, ki bo preživel več generacij.

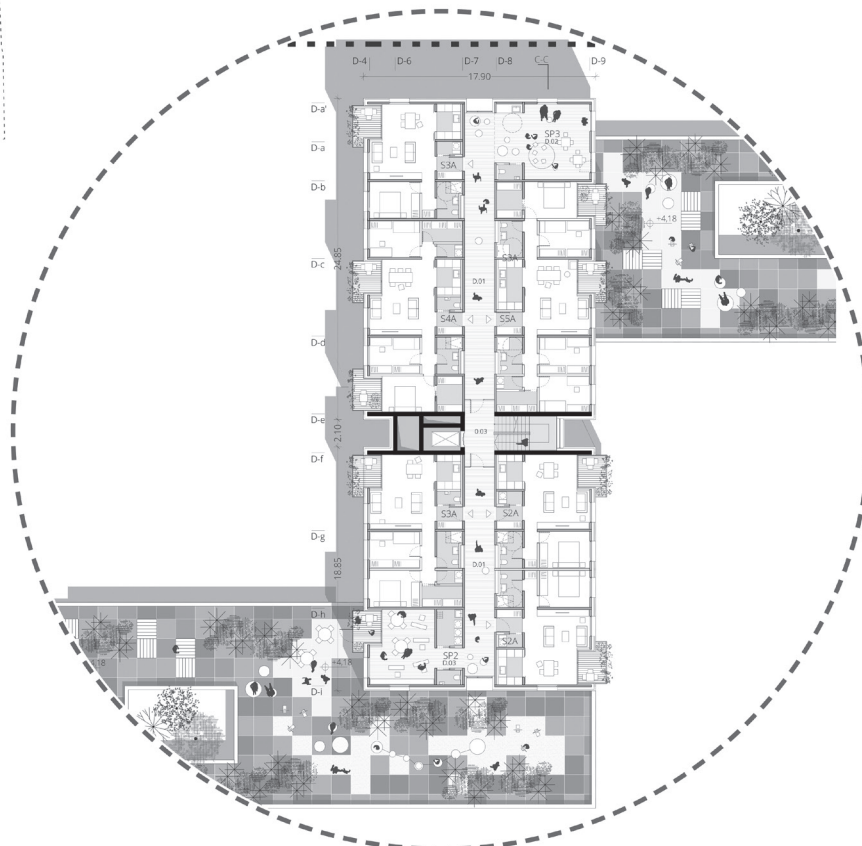
(Fareelly, 2014)

Sl. 3: Shematski prikaz življenja v večgeneracijski soseski.

Sl. 6: Organizacija tlorisa bloka tipa 2 in fleksibilnost stanovanj.

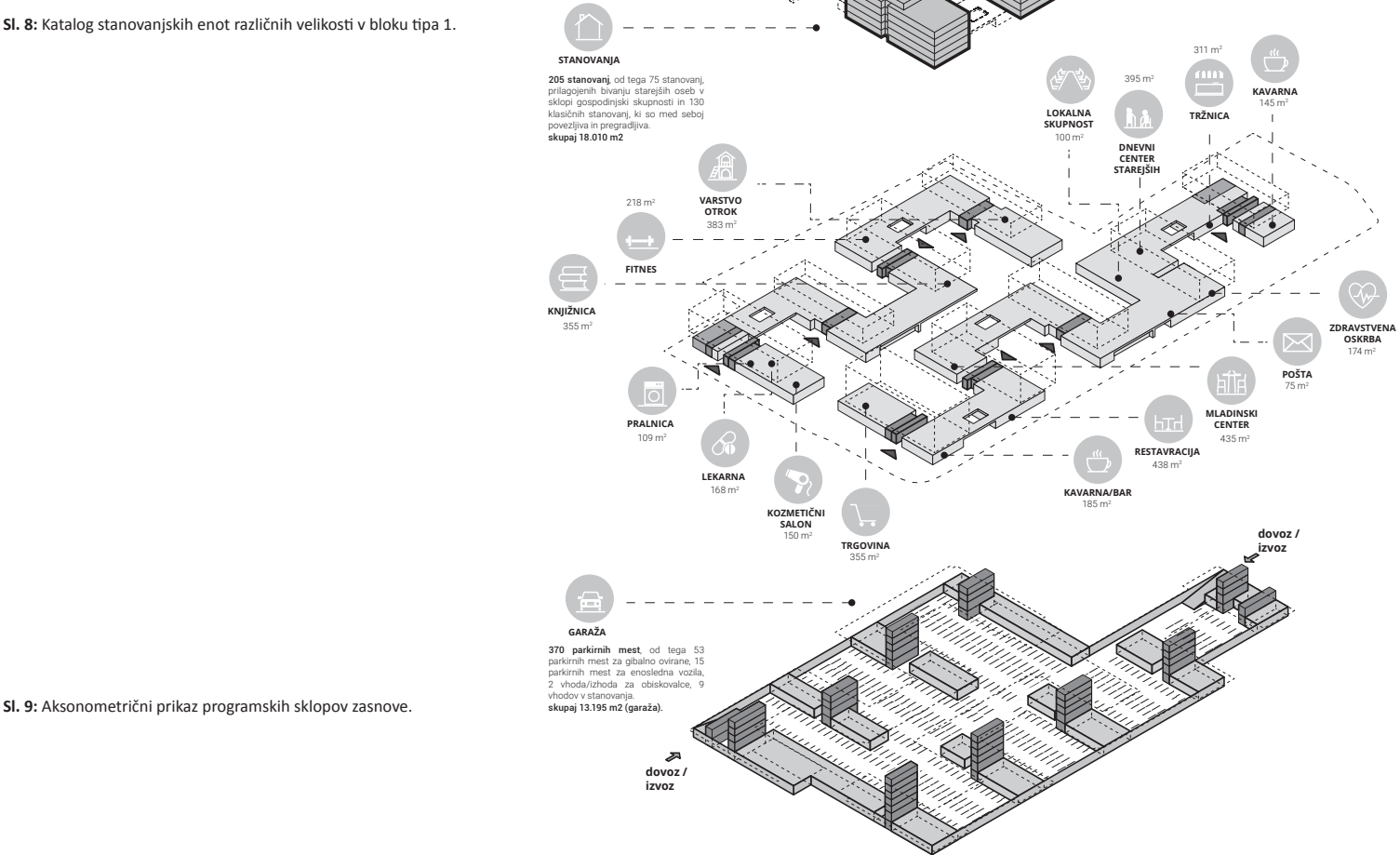

Sl. 7: Tloris tipičnega nadstropja, tip 2, M 1:250.

Alternative za lepo starost

Sl. 8: Katalog stanovanjskih enot različnih velikosti v bloku tipa 1.

Sl. 9: Aksonometrični prikaz programskih sklopov zasnove.

Sl. 10: Situacija z zunanjo ureditvijo in ureditvijo parterja, M 1:500.

Gospodinjstva skupina

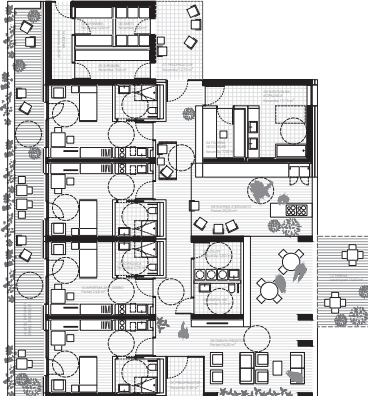
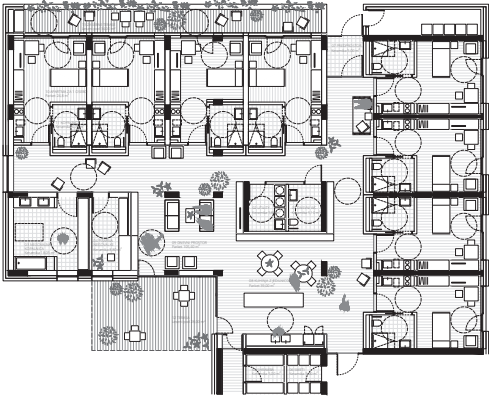
- 01 skupni wc 5,1 m²
- 02 utility 5,8 m²
- 03 negovalna kopalnica 18,1 m²
- 04 prostor za negovalko 8,8 m²
- 05 shramba 5,0 m²
- 06 prostor za smeti 5,0 m²
- 07 zunanji vhod z predprostorom 5,0 m²
- 08 kuhinja z jedilnico 39 m²
- 09 dnevni prostor 105,4 m²
- 10 hodnik 6 m²
- 11 terasa 28 m²
- 12 apartma za 1 osebo s kopalnico in teraso 24,8 m² + 5,5 = 30,3

skupaj 231,2 m² + 8x 30,3 m² = 473,5 m²

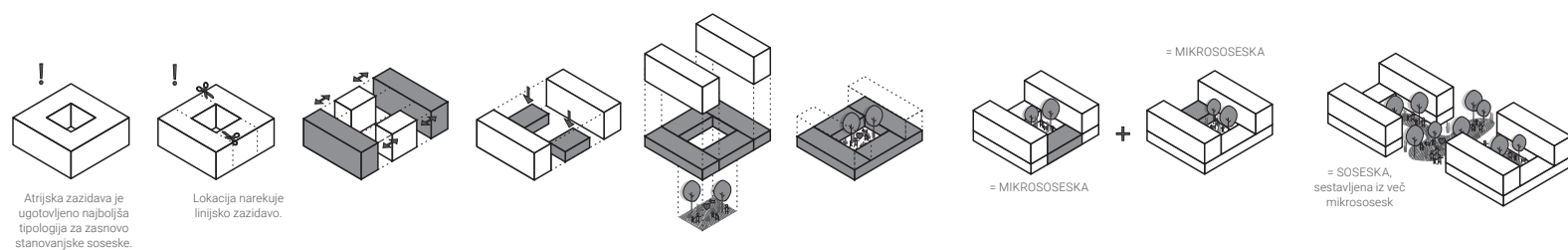
Gospodinjstva skupina

- 01 skupni wc 5,1 m²
- 02 utility 5,8 m²
- 03 negovalna kopalnica 18,1 m²
- 04 prostor za negovalko 8,8 m²
- 05 shramba 5,0 m²
- 06 prostor za smeti 5,0 m²
- 07 zunanji vhod z predprostorom 5,0 m²
- 08 kuhinja z jedilnico 39 m²
- 09 dnevni prostor 105,4 m²
- 10 hodnik 6 m²
- 11 terasa 28 m²
- 12 apartma za 1 osebo s kopalnico in teraso 24,8 m² + 5,5 = 30,3

skupaj 231,2 m² + 8x 30,3 m² = 473,5 m²

Sl. 11: Katalog stanovanjskih gospodinskih enot v bloku tipa 2.

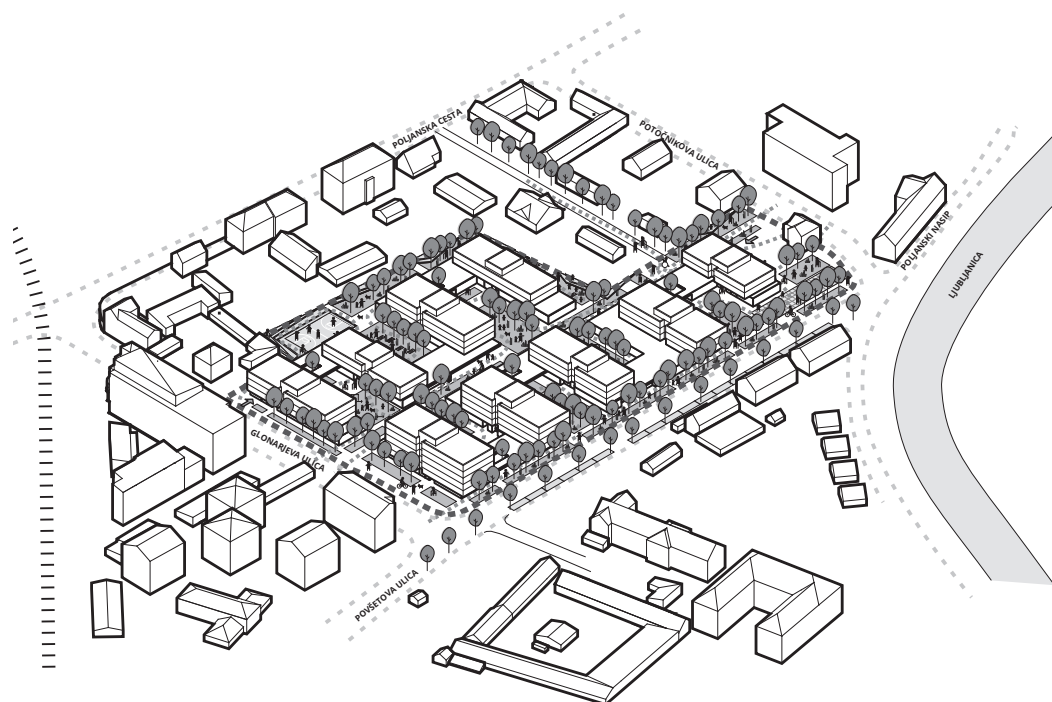
Sl. 12: Razvoj tipologije zazidave.

Sl. 13: Multišportno igrišče in dogajanje na jugu soseske.

Sl. 14: Glavni trg soseske ob Povšetovi.

Sl. 15: Urbanistična zasnova v aksonometriji.

Sl. 16: Pot skozi srce soseske.

Lepa starost je starost v skupnosti

Ne pozabi me. Idejna zasnova skupnosti za osebe z demenco na primeru prenovе vasi Pristava pri Štjaku

Tadej Urh, magistrsko delo

Mentor: doc. Mitja Zorc, univ. dipl. inž. arh.

Konzultant za področje demence: dr. Vid V. Vodušek, univ. dipl. psih., spec. klin. psih.

Konzultantka za krajinsko arhitekturo: doc. Darja Matjašec, univ. dipl. inž. kraj. arh.

Konzultant za konstrukcijo: doc. dr. Simon Petrovčič, univ. dipl. inž. grad.

Kraj, datum: Fakulteta za arhitekturo, UL, Ljubljana, december 2020

Propadajoč stavbni fond in neustrezno bivalno okolje za osebe z demenco sta dve ločeni problematiki našega časa in prostora, ki ju študija celostne prenovе zapuščene vasi Pristava pri Štjaku v okvirih magistrske naloge skuša razmišljati hkrati. V vasi iz 19. stoletja si zamisli nov-star prostor za bivanjsko skupnost, prilagojen osebam z demenco in drugim starejšim s Krasa in okolice.

Približno 60 praznih vasi v Sloveniji, med katere sodi Pristava, si lahko razložimo kot spremembo razmerij v poselitvi krajev. Kljub nizki stopnji urbanizacije pri nas (trenutno v mestih živi 50 odstotkov ljudi, medtem ko je povprečje v Evropi 73-odstotno (SURs, 2015)) je na odročnejših delih države, predvsem v prejšnjem stoletju, prišlo do izseljevanja mlajših generacij iz vasi v večja mesta ali bližnja lokalna središča, po vojnah tudi čez mejo in dlje. To je privedlo do posameznih primerov krajev, ki so ostali brez stalnega prebivalca.

Tema praznih vasi je posredno povezana s problematiko praznih stavb, ki so po izgradnji in prvotnem namenu ostale brez programa. Pogosti so primeri, ko se v zadnjega pol stoletja naselja po površini znatno večajo, čeprav se število prebivalcev Slovenije povečuje nesorazmerno počasneje. Naselja, zlasti suburbane predele okoli večjih mest, so poselile prostorsko potratne enodružinske hiše in industrijsko-storitvene cone, ki so vase pogoltnile okoliška polja (npr. Ljubljana in njeni predmestni predeli ter mesta v radiju 30 km, kot so Trzin, Domžale, Grosuplje, Škofljica ...).

Če poenostavimo: za enako število prebivalcev ustvarjamo vedno več grajene površine, obenem pa znotraj zazidalnih območij zevamo ostanki, polruševine, ki čakajo na propad. Ali pa na ponovno uporabo ...

Študija primera vzame Pristavo v obravnavo kot tovrsten stavbni fond. Ključno pri tem je, da ne gre le za že vloženo energijo v obliki zloženih kamnitih zidov, ki bi jo bilo škoda zavreči, ampak predvsem za prepoznavanje širokega nabora kvalitete, ki jih ima obstoječa zasnova. Gre za širše merilo okolice, sosednjih vasi, kulturne in naravne krajine, dobre dostopnosti, ter za specifične lastnosti vaše zasnove, od ulične osi in zasnove domačij do kakovostnih arhitektonskih detajlov kamnite gradnje. Razmislek skuša seči korak dlje od »romantičnega« odkrivanja palimpsesta stare gradnje, jo prevesti v stanje »tukaj in zdaj« ter zastaviti vprašalnice kaj, kako, zakaj. Obstoječo zasnovo vzame v obdelavo kot »živo« arhitekturo in si v skladu s programom življenja nove skupnosti zamisli njeno prihodnost kot eno od možnih prihodnosti. A zakaj je v vlogi prihodnosti ravno demenca?

Ko govorimo o demenci, gre istočasno za možgansko bolezen, za vsakodnevno zmedenost v času in prostoru, za stiske posameznika, za čustveno in fizično obremenjenost svojcev, za staranje naše družbe, za oblikovanje grajenega okolja ter za svetovni problem, ki bo v prihodnjih desetletjih spremenil ustroj dolgožive družbe. Bolezen nam je poznana že dolgo, nanjo pa se odzivamo razmeroma počasi. K temu precej pripomore kar počasnost poteka bolezni same, podobno kot nas počasnost propadanja praznega stavbnega fonda uspava pri naši konkretni re-akciji. Ker gre pri demenci v veliki večini za bolezen starejše generacije, je ta v diskurzu kakovosti življenja pogosto zapostavljena, saj »tako ali tako zaključuje svoje življenje«. Tako prepričanje je v osnovi napačno in krivično. Bivanje starejših ni le bivanje nekega ločenega dela celotne populacije, ampak se tiče bivanja družbe kot celote. Pri bivanju pa je ključnega pomena njegova kakovost. Starajoča se dolgoživa družba je družba evropske prihodnosti. Če ta trend povežemo z glavnim dejavnikom tveganja za bolezen demence – starostjo, je nagla rast števila obolenj za demenco samoumevna.

Osamljeni in socialno izolirani posamezniki imajo po izsledkih švedske raziskave tudi do 50 odstotkov večje tveganje za razvoj demence, zlasti Alzheimerjeve bolezni, saj so deležni manjše kognitivne in socialne stimulacije, kar pogosto vodi do upada kognitivnih funkcij (Sundström idr., 2020). Snovanje skupnosti starejših s poudarkom na bivanju oseb z demenco želi stanovalcem nadomestiti izgubo socialnih stikov, jim omogočiti življenje v skupnosti in udejstvovanje znotraj nje. Stanovalci, ki so pri močeh, lahko v tem primeru sodelujejo pri številnih vsakodnevnih opravilih in po želji pomagajo tudi tistim, ki imajo z dnevnimi opravili večje težave. Bivanje in oskrba sta v domeni zaposlenega osebja vasi, ki organizira dejavnosti, zagotavlja pomoč pri vsakodnevnih opravilih in skrbi za nego, ko jo stanovalci potrebujejo. »Vaščani« so razdeljeni v tri gospodinske skupine s po 6 do 8 osebami in bivajo v enoposteljnih enotah ter si delijo skupne prostore s kuhinjo, jedilnico in dnevno sobo, ki se obračajo na skupni zeleni vrt. Soba, kuhinja in (terapevtski) vrt so trije soodvisni prostori, ki skupaj zagotavljajo optimalen bivalni prostor. Ne gre le za dejanske fizične prostore, ki jih je možno klasificirati pod »sobo, kuhinjo ali vrt«, ampak za *sobo*, ki predstavlja najintimnejši del bivanja v skupnosti; *kuhinjo*, ki zajema vse notranje skupne prostore in aktivnosti v njih; in *vrt*, ki predstavlja svobodo gibanja v zunanjem, zelenem prostoru.

Vsaka skupina ima potek dneva prilagojen glede na lastne želje in potrebe, skupaj pa tvorijo vaško skupnost, ki jo povezuje obdajajoč terapevtski vrt z zelenjavnimi vrtovi, krožno sprehajalno potjo in skupnimi prostori, ki zagotavljajo možnost zdravniške oskrbe in skupnih aktivnosti. Ob zagotavljanju univerzalne dostopnosti in ustreznih pogojev za osebe z demenco je glavno vodilo oblikovanja vezano na značilnosti lokalnega grajenega in zelenega. Bivanje v vasi je namreč v prvi vrsti namenjeno starejšim iz okolice, ki so življenje preživeli v sorodnem podeželskem okolju. Na ta način s seljenjem v prenovljeno vaško strukturo Pristave ostajajo v njim domačem prostoru, v svetu enakih rastlin in vonja, sorodne arhitekture in interierja, kar je še toliko bolj pomembno pri osebah z demenco. Selitev v domove je za številne starejše namreč stresna, pogosto se znajdejo v stiski, ko se v tretjem življenjskem obdobju nekateri sploh prvič selijo (Sendi idr., 2002). Selitev je še toliko bolj groba, kadar gre za menjavo podeželskega okolja za velike primestne domove druge generacije, katerih zasnova spominja na bolnišnične trakte večjega merila, ki delujejo po togih pravilih funkcionalne izrabe (Imperl, 2012). Taka oblika bivanja za starejše predstavlja tuje okolje, ravno občutek domačnosti pa je pri zagotavljanju dobrega počutja v novem domu izrednega pomena.

Razmislek se torej osredotoča na dvojce. Po eni strani gre za zapuščeno vas, ki je v obravnavo vzeta kot živ organizem in se skladno razvija naprej v eno izmed možnih prihodnosti, po drugi strani gre za prevpraševanje o oblikovanju kvalitetnega bivalnega okolja za osebe z demenco, o iskanju novih modelov bivanja v skupnosti. S tem se vzpostavi alternativna možnost obstoječemu sistemu, tako da znotraj dveh glavnih uveljavljenih praks – institucionalnega bivanja v domovih za starejše in bivanja na lastnem domu – išče novo, srednjo pot, pri tem pa nadaljuje življenje zapuščene vasi, ki ga premisli znova.

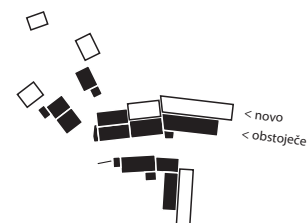
Viri

Statistični urad RS (2015). Svetovni dan prebivalstva. Pridobljeno 21. 8. 2020, s: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/5314>

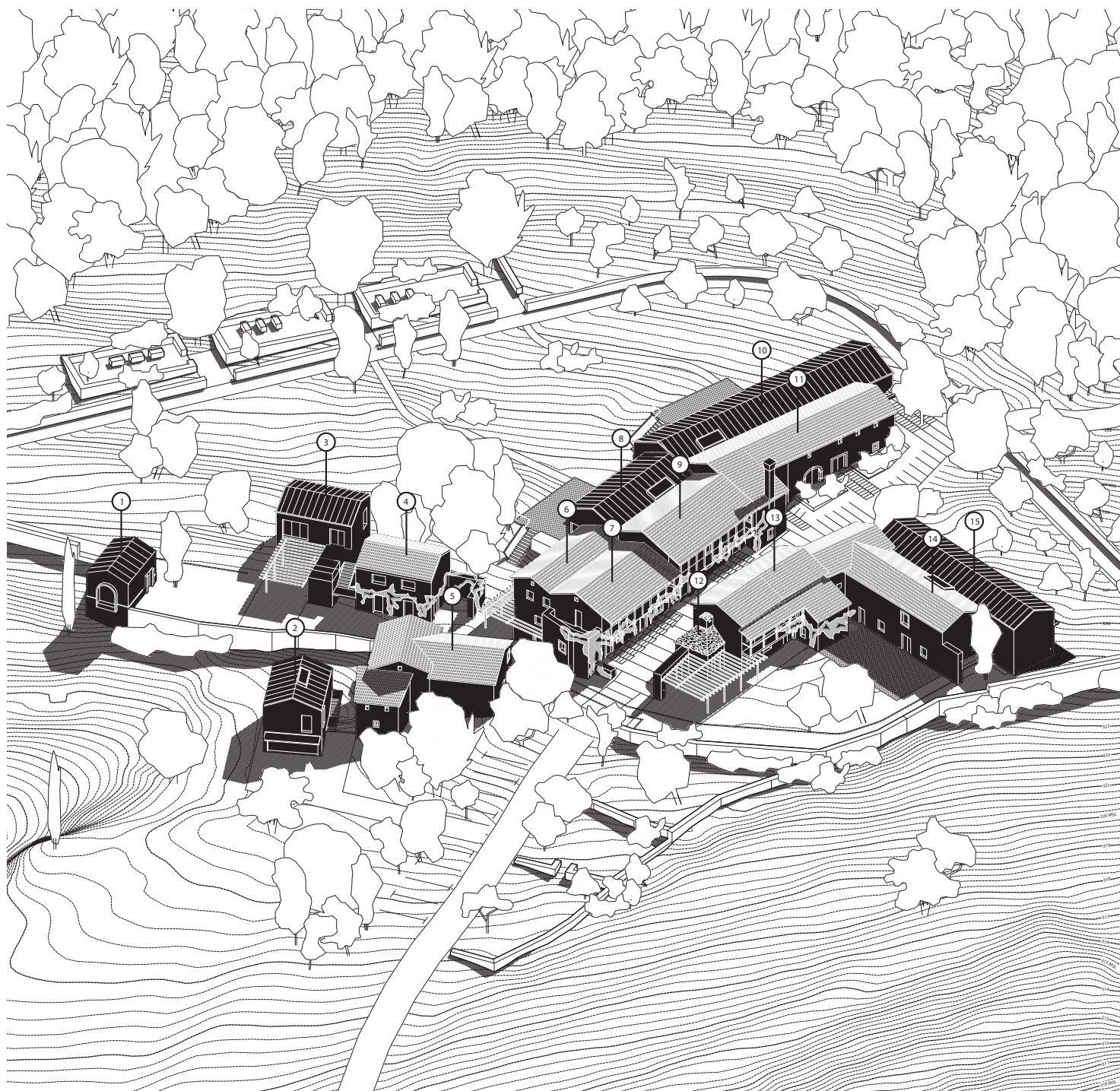
Sundström A, Adolfsson AN, Nordin M, Adolfsson R. (2020). Loneliness Increases the Risk of All-Cause Dementia and Alzheimer's Disease. *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci*. Pridobljeno 21. 8. 2020, s: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31676909/>

Imperl, F. 2012. *Kakovost oskrbe starejših – Izziv za prihodnost*. Logatec, Seniorprojekt d.o.o.

Sendi, R., Čerňič Mali, B., Jakoš, A., Filipovič, M. (2002). *Stanovanjske potrebe upokoencev in drugih starejših oseb*. Ljubljana: Urbanistični inštitut RS.

1

2

Sl. 1: Shema - obstoječe in novo.

Sl. 2: Aksonometrija.

- 1 > prostor za duhovno oskrbo;
- 2 > prostori za hišnika;
- 3 > pritličje (p) ambulanta, nadstropje (n) fizioterapija;
- 4 > (p) kavarna, družabni prostor, (n) delovna terapija;
- 5 > hiša za obiskovalce;
- 6 > vhodni povezovalni prostor s stopniščem in dvigalom gospodinjske skupine (GS) 2 in 3;
- 7 > (p) sobe GS2, (n) sobe GS3;

- 8 > (p) skupni prostori GS2, (n) skupni prostori GS3;
- 9 > (p) sobe GS2, (n) sobe GS3;
- 10 > (p) skupni prostori GS2, (n) skupni prostori GS3;
- 11 > (p) sobe GS2, (n) sobe GS3;
- 12 > (p) sprejemna soba, (n) skupni prostori GS1;
- 13 > vhod GS1;
- 14 > skupni prostori GS1;
- 15 > sobe GS1

Sl. 3: Ulični fasadi.
Sl. 4: Zračni pogled na obstoječo vas.
Sl. 5: Pristava danes.
Sl. 6: Situacija.

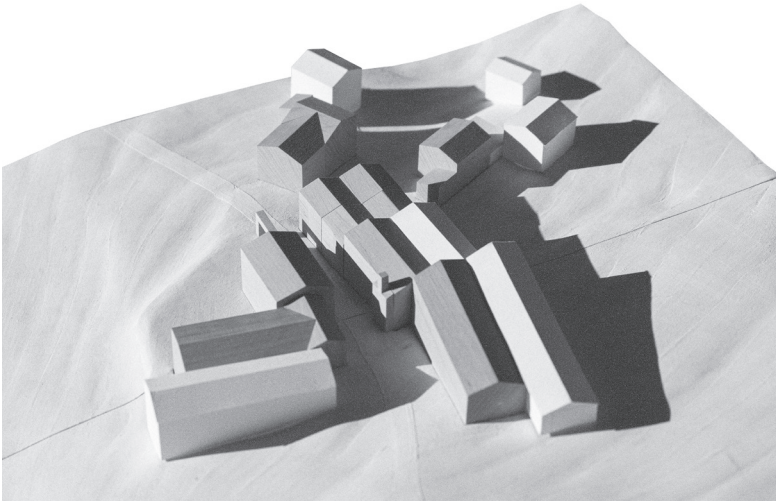

7

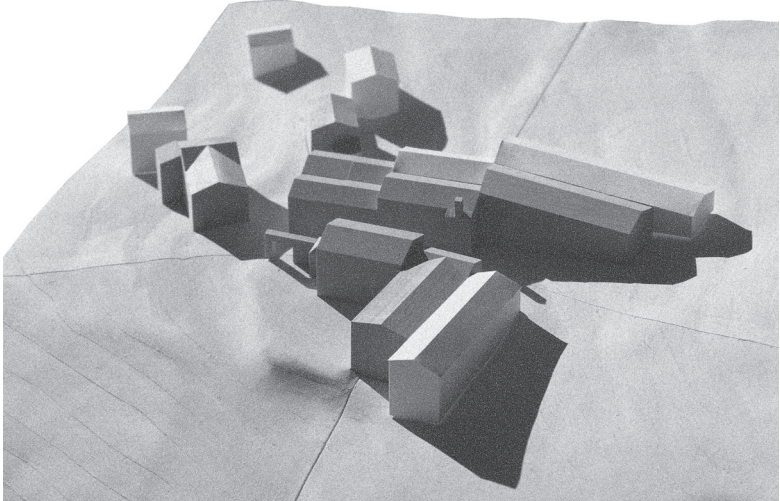

8

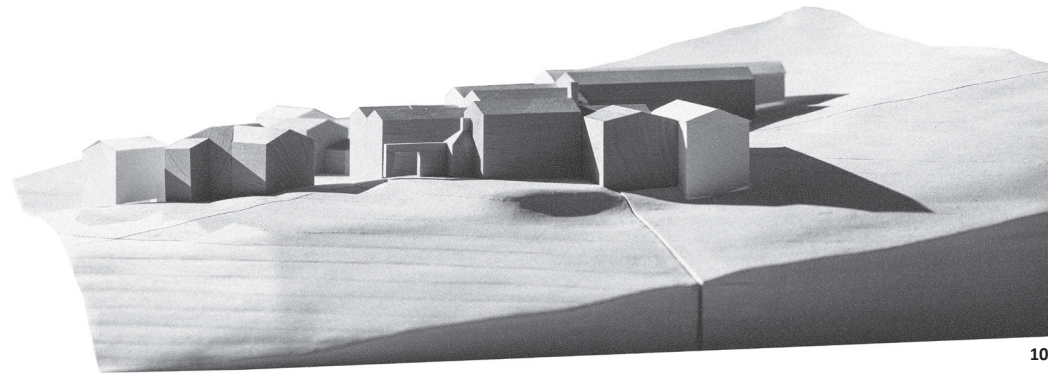
Sl. 7: Tloris nadstropja.
Sl. 8: Tloris pritličja.

9

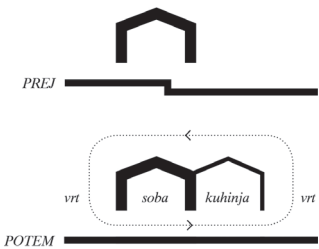

10

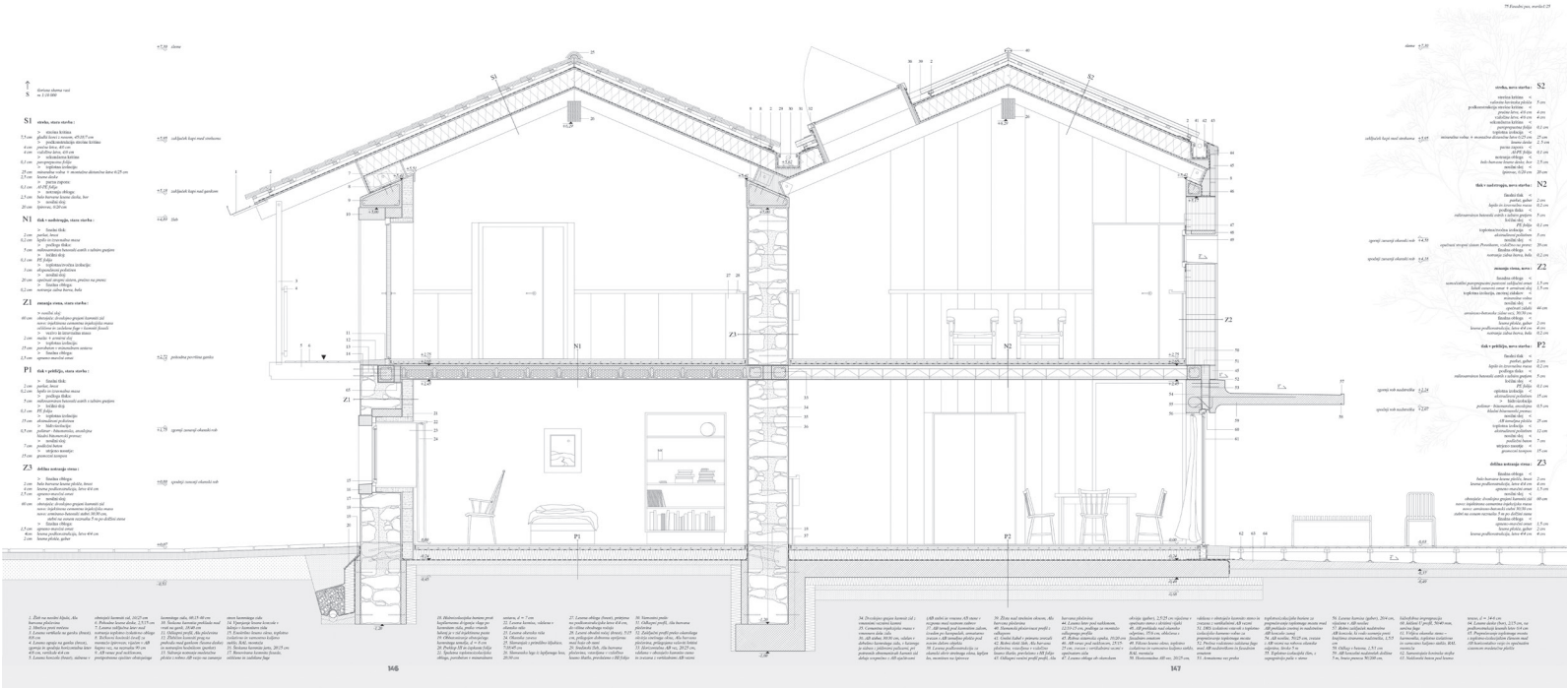

10

Sl. 9: V starem delu vasi se nove stavbe na obstoječe prislonijo s hrbtna, v novem delu pa so umeščene samostoječe.
Sl. 10: Maketa prenovljene Pristave: leseni volumni = obstoječe, beli volumni = novo.
Sl. 11: Fasadni pas - shema.
Sl. 12: Fasadni pas.

11

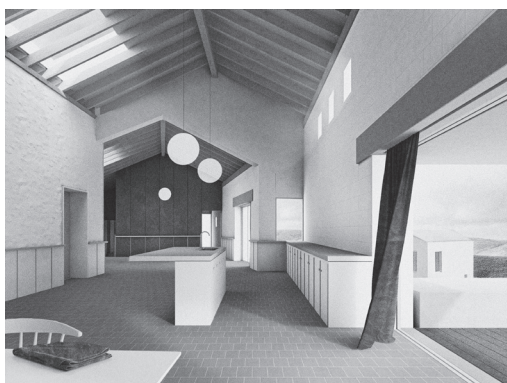
12

13

14

15

16

Sl. 13: Ulica je osrednji prostor srečevanja in prehajanja. Nove stavbe so na obstoječe prislonjene s hrbtne strani.

Sl. 14: Skupek obstoječih in novih stavb je z vseh strani obdan s terapevtskim vrtom.

Sl. 15: Skupni prostori so povezani v odprt, zračen in svetel prostor, ki se odpira proti vrtu.

Sl. 16: Prostor sobe je osrediščen okoli okenske niše.

Idejna zasnova Centra starejših na podeželju - primer Šentjernej

Maja Cvelbar, magistrsko delo

Mentorja: prof. Mihael Dešman, asist. Vlatka Ljubanović
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo 2021

Starostniki na podeželju dojemajo staranje drugače kot tisti v urbanem okolju. Tudi na starost si želijo ostati doma, ostati čim dlje samostojni, živeti kar se da nespremenjeno življenje v okolju, ki ga poznajo. Selitev v domove za starejše pogosto pomeni izhod v sili, predstavlja opustitev samostojnosti, pa še svoboda izbire jim je odvzeta, saj so se zaradi razpoložljivih mest primorani seliti iz podeželja v mesto oz. na drugi konec Slovenije. Za vsakega je prehod v institucionalno bivanje šok, za tiste, ki so vse življenje preživeli na kmetiji, pa je sprememba še večja. Na podeželju se za odhod v dom odločijo predvsem zaradi nezmožnosti samostojnega dela in bivanja, pretežkih obveznosti s kmetijo in zemljo, neprilagojenosti kmetije ter oddaljenosti pomoči, ki se nahaja v oddaljenih mestih in je zanje težko dostopna.

Vendar dom za starejše ne bi smel biti edino zatočišče na starost, saj so lahko tudi starostniki, vsak po svojih zmogljivostih, aktivni del prebivalstva, potrebna je samo prilagoditev okolja in možnost varstva in pomoči. Tisti, ki na kmetiji niso sami in v njo še vlagajo, se na starost prilagodijo, del obveznosti se razporedi med druge na kmetiji, starostnik pa opravlja dela, ki jih zmore. Starejši na kmetijah so v nenehnem stiku z domačimi živalmi, kar pozitivno vpliva na njihovo počutje, saj starejšim skrb za živali predstavlja odgovornost, ustaljen urnik in družbo.

V Sloveniji se že razvija oblika varstva starejših na kmetijah, nekatere obstoječe turistične kmetije ponujajo varstvo starejših kot dopolnilno dejavnost. Kmetija ni v celoti zasnovana za starejše, vendar ponuja alternativo starejšim s podeželja, ki se ne želijo povsem ločiti od svojega načina življenja. Za starostnika, ki je celo življenje odraščal na kmetiji, bil navajen na delo in stik z živalmi, veliko pomeni tudi druženje ob sezonskih delih, udeleževanje v kmečkih ritualih, saj je eden od razlogov za odhod v dom tudi primanjkljaj socialnih stikov.

Zasnova sem Center starejših na delujoči kmetiji. Center sem umestila na obrobje občinskega središča Šentjernej.

Center je sestavljen iz 6 gruč, v katerih so bivalne skupnosti in dnevni center, ter iz lamel, v katerih sta servisni program centra starejših in kmetija. Skrb in stik z živalmi starostnikom predstavlja rutino in obveznost, da se zavedajo, da za

nekoga skrbijo. V centru lahko izvajajo aktivnosti in terapije z živalmi, kar izboljšuje fizično in socialno aktivnost.

Bivalne gruče delujejo po principu gospodinske enote, saj ta način ohranja večjo samostojnost in individualiziranost posameznikov. Zasnova gruč je prilagojena vaškemu merilu, po vzoru tradicionalne domačije je bivalna enota sestavljena iz treh objektov, ki tvorijo polzaprte poljavne vmesne prostore – dvorišča z različnimi vsebinami. Vsi skupni prostori se odpirajo na dvoriščno stran, kjer se odvija življenjski ritem stanovalcev, in tako omogočajo pregled nad celotnim dogajanjem v gruči in dajejo občutek vključenosti – tudi če si samo opazovalec. V vsaki gruči živijo člani gospodinjstva povezano in avtonomno. Večja površina skupnih prostorov predstavlja višjo kvaliteto skupnega bivanja, saj pripomore k večji družabnosti in manjši možnosti izključenosti.

Program kmetije, ki je navezan na obstoječo kmetijo v bližini Centra, lahko deluje neodvisno in nepovezano z domom, tako da kmetija za uporabnike ne predstavlja bremena. V kmetijskem delu se lahko redi različne domače živali, ki so večinoma pašne, saj je veliko zunanjih površin. Delo na kmetiji prevzamejo skrbnik, zaposleni in obstoječa kmetija, starostniki pa lahko sodelujejo pri preprostejših opravilih ali pa so zgolj opazovalci.

Med posameznimi gručami in lamelami nastanejo prostori srečevanja, kjer se lahko posamezne skupnosti družijo in skupaj preživljajo čas v naravi. Pot med objekti tako krožno vodi do osrednjega trga, visokih gred, permakulture, hidroponike, čebelnjaka, vinograda in pašnikov. Med posameznimi gručami se tako ustvarijo ambient, kjer se odvija razgibano vaško življenje, saj se povsod nekaj dogaja. Na lokaciji lahko biva 83 oskrbovancev oz. 89, saj tudi dnevni center nudi začasno namestitve.

Starostniki lahko z udeleževanjem v aktivnostih na kmetiji in v naravi zapolnijo prosti čas, ki ga imajo. Stik z živalmi jih pomirja, obveznosti, ki jih imajo, pa jim predstavljajo rutino in popestrijo vsakdan. Namenjen je starejšim, ki prihajajo s kmetij, ali pa tistim, ki bi se na starost radi vrnili v naravo. Umeščenost v lokalno okolje ne prekine že obstoječih socialnih stikov in ne predstavlja prevelikega šoka po selitvi v institucionalno bivanje.

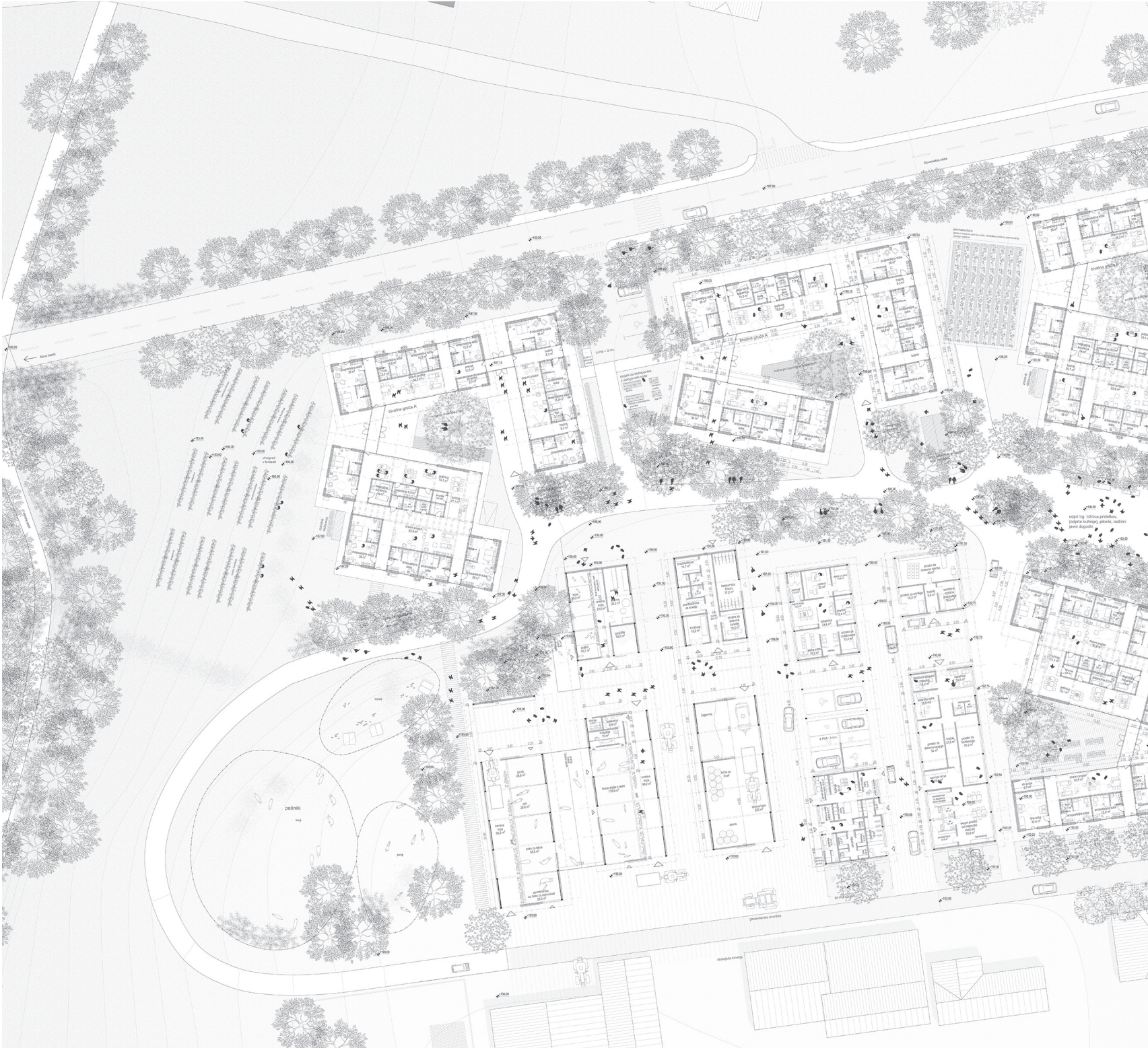
Sl. 1: Živahno dogajanje pod prehodom pri kmetiji.

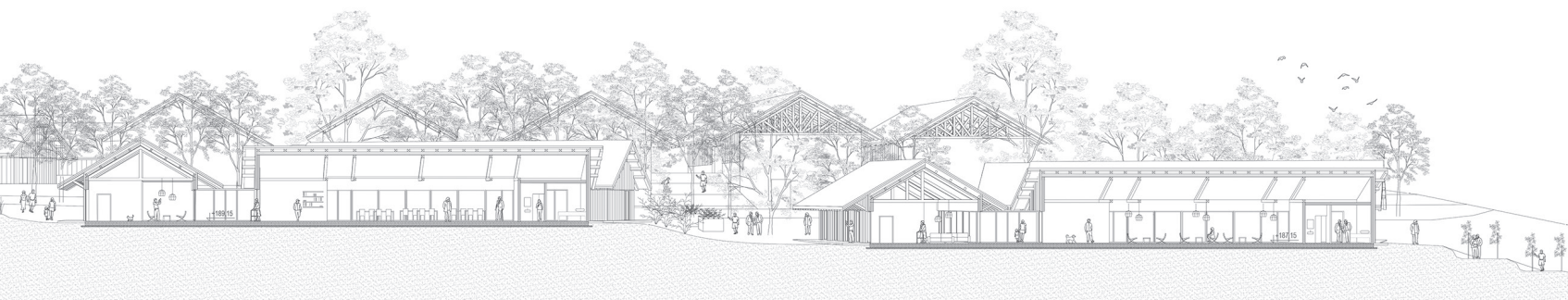

Sl. 2: Notranost kompostnega hleva, kjer lahko starejši pomagajo pri krmljenju krav dojilj.

Sl. 3: Prerez čez celotno situacijo.

Sl. 4: Širša situacija.

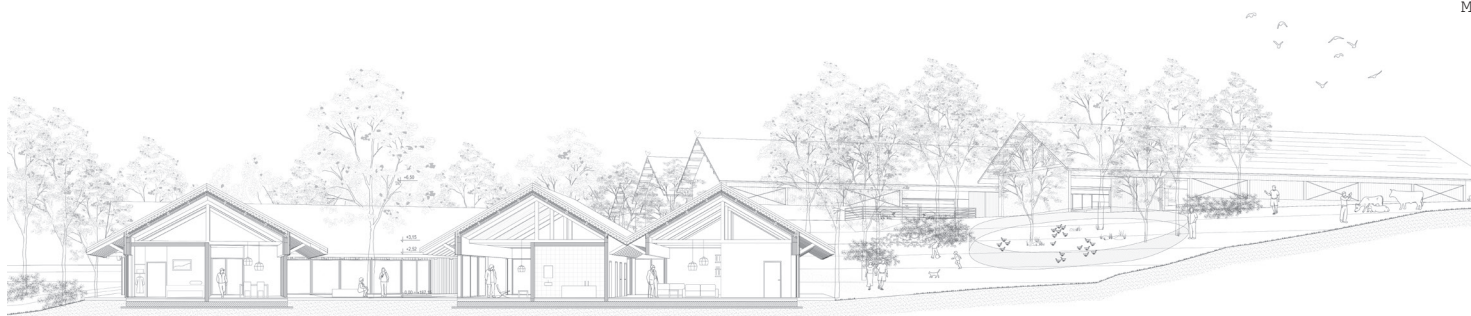
Sl. 5: Tloris pritličja z zunanjo ureditvijo.

Sl. 6: Atrij oz. dvorišče s kostanjem, ki nastane med posameznimi objekti v gruči.

Sl. 7: Skupni prostor v objektu, ki je sestavljen iz dveh dvokapnic. Vidi se povezava z zunanostjo.

Sl. 8: Prečni prerez bivalne gruč in pogled na kmetijo.

Sl. 9: Vzdolžni prerez bivalne gruč in prečni prerez dnevnega centra.

Sl. 10: Prečni prerez kmetije.

Sl. 11: Pogled na bivalno gručo, ki je poleg kmetije.

Celovita prenova kmečke domačije v Veržeu za skupnost sobivanja starejših z manjšim lokalnim središčem

Visok delež lastniških nepremičnin med starejšimi v Sloveniji daje slutiti, da so bivalno neodvisni in preskrbljeni. Pa je res tako?

Tadej Božak, magistrsko delo

Prenova panonske domačije po načelih kritičnega regionalizma
Mentor: doc. Aleksander Ostan, univ. dipl. inž. arh.
Magistrsko delo nastalo v sklopu: Magistrski študijski program arhitektura, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru

Eno bolj perečih vprašanj prostora slovenskega podeželja se glasi: *Kaj storiti s kompleksi, med katerimi so prenekateri v prostor dobro umeščeni in glede na čas nastanka kakovostno izvedeni, vendar zaradi povsem drugačnega načina življenja na vasi danes ne (z)morejo več služiti svojemu prvotnemu namenu, zato večkrat samevajo in propadajo?* Magistrsko delo prinaša predlog prenove nekdanje kmečke domačije z namenom vzpostavitve skupnosti sobivanja starejših Veržej z naslanjanjem na izhodišča kritičnega regionalizma.

Bivanje v starosti

Demografska napoved, da bo čez dvajset let povprečen Slovenec star petdeset let in bo do leta 2060 več kot tretjina prebivalstva pri nas starejšega od petinšestdeset let, nas mora vsaj malo vznemiriti. Ne le, ko pomislimo na razmerje med zdravstveno-pokojninskim sistemom in trgom dela, temveč tudi s stališča bivanjskih možnosti in navad, ki so vidne pri današnjem starejšem prebivalstvu. Visok delež lastniških nepremičnin med starejšimi bi namreč lahko dal (napačno) slutiti, da so starejši pri nas bivalno neodvisni in preskrbljeni. (SHARE) Pa je res tako?

Žal so naši starostniki pogosto nezadovoljni s svojimi stanovanjskimi razmerami. (SHARE) Neugodno razmerje med pokojninami in stroški uporabe oz. vzdrževanja pogosto starih energetskega potratnih in za potrebe svojih stanovalcev nefunkcionalnih objektov oriše del problema. Drugi poglobitvi razlog predstavlja osamljenost in tesnoba, ki sta v pandemičnih zadnjih letih dobili povsem nove razsežnosti. V času, ko so bila vsem nam večkrat onemogočena celo krajša naključna srečanja, je bila stiska pri starejši generaciji, praviloma nevešči digitalnih alternativ *druženja*, še toliko večja. Na nezavidljivost splošnih razmer vpliva dejstvo, da drugačnih načinov bivanja zanje skorajda ni oziroma so (predvsem na podeželju) slabo poznani. Ob praviloma manj zaželenih (in zaradi potrebe hkrati prezasedenih) domovih za starejše, obstajata tudi nega na domu in varovanje na daljavo, ki sicer omogočata bivanje v lastni hiši, vendar ne rešujeta niti finančnega niti socialnega problema, podobno je z varovanimi stanovanji.

Menimo, da alternativo naštetemu predstavlja bivanje (starejših) v skupnosti. O potencialu tovrstnih rešitev priča dejstvo, da je v *Resoluciji o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020* med drugim zapisano, naj se razvijajo skupnostne oblike bivanja starostnikov, saj predstavljajo eno najprimernejših solucij za odpravljanje stanovanjske in socialne problematike. Dokument hkrati spodbuja nove oblike bivanja v lokalnih okoljih in morda je potrebnih samo nekaj uspešnih primerov, da bi se vsi skupaj znebili predsodkov in strahu, s čimer bi takšne rešitve zaživele širše.

Kritični regionalizem

Kako postati moderen in se vrniti k svojim izvorom: kako oživiti staro, spečo civilizacijo in postati del univerzalne civilizacije? Je znani paradoks zapisan v uvodu manifesta *Nasproti kritičnemu regionalizmu: šest točk v prid arhitekturi odpora* (Frampton, 1983). Če misel le nekoliko parafraziramo – besedi *moderen* ter *univerzalne* zamenjamo s *sodoben* in *globalizirane* – je lahko še kako aktualna v današnjem času. Naravnost gibanja nam je predstavljala podlago za arhitekturno snovanje, ki se skuša zoperstaviti divjemu kapitalističnemu svetu in izogniti fenomenu *kreativnega uničenja*, ko enormna sila ustvarjanja *novega* vzpodbuja tako ustvarjalnost kot destrukcijo in s tem pogosto povzroča izjemno, nepovratno škodo. Menimo, da kritični regionalizem predstavlja alternativo, kjer ni nujno, da opustimo vse staro, kakor tudi ne, da ne bi ustvarjali na novo. Ob tem pa nas zavedanje, da smo del širšega časovnega in prostorskega dogajanja, ki se ne začne in ustavi z neko dogmo, sistemom ali generacijo, opominja, da je ključnega pomena, da arhitektura ostane v stiku s tlemi, človekom in z realnostjo (Tzonis, 2017).

Prenova domačije

Glede na tipologijo predstavlja obravnavan kompleks kombinacijo tristranega in bolj prostega gručastega doma (Durjava, 1986). Pojav je v celotnem starejšem delu naselja prisoten kot posledica dejstva, da danes vidna morfološka struktura izhaja iz srednjega veka, tipično razvitje vogalnega ali tristranega doma v globino pa so vpeljali šele kolonizatorji, ki so območje načrtno naseljevali kasneje in so že obstoječemu tkivu vasi po (takratnem) robu dodajali novo. Ta strnjena obcestna zazidava daje starejšemu delu Veržej, kjer stoji domačija, značilen vaški karakter, ki v odnosu do ceste in trga jasno definira prostor, kar smo skušali upoštevati in ohranjati kot pomemben del naselbinske dediščine. Koncept prenove sloni na izčiščenju kakovosti kompozicije volumnov ter njene vpetosti v okolje in dodajanju novega, kjer je zaradi delovanja programa to potrebno. Materiali, ki jih pri tem uporabimo, so naravni na eni strani zaradi znanih okoljskih aspektov; na drugi pa je v našem primeru pomembno dejstvo, da načrtujemo za občutljivo starejšo generacijo, zaradi česar smo za zaključne sloje izbrali materiala, ki nudita občutek topline in zadovoljstva – naravno obdelani les in ilovnati omet.

S cesto vzporedno postavljena kmečka hiša, ki je bila že v preteklosti nosilec identitete domačije, bo s svežo vsebino sobivanja starejših to vlogo imela še naprej. V njej dobijo mesto družabni prostori, ki spodbujajo interakcijo med

1

Sl. 1: Domačija Jaušovec v kontekstu Veržeja. Vir: Just, F. ur., 2013. Občina Veržej. Murska Sobota: Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc, d. o. o.
Sl. 2: Morfološka struktura kraja.

2

sostanovalci ter služijo aktivnemu preživetju časa. Razkošnejše skupne prostore lahko zagotovimo na račun manjših individualnih enot v prejšnjih hlevih, svinjaku in delavnicah, ki se prek prosojno zaprtega tradicionalnega *podstina* razširjenega pod brajde povežejo z notranjim dvoriščem. Ob cesti, med bivalnim in družabnim objektom, predvidimo nov, v načinu izvedbe sodoben komunikacijski objekt s stopniščem in dvigalom. Če je zahodni del zemljišča bolj zasebne narave in namenjen stanovalcem, postane vzhodni del manjše lokalno srečišče. Izčiščen prostor skednja in vpeljava preprostega pomičnega elementa omogočita prostor raznovrstnih dejavnosti, ki pripomorejo k medgeneracijski izmenjavi in druženju lokalne skupnosti. V vsakodnevni rabi pa je skedenj namenjen preživetju prostega časa stanovalcev na nadkriti terasi z letno kuhinjo ali pri delu v delavnici. V zgornji etaži se v obstoječo lupino na novo vstavljenega objekta zagotovijo tri sobe, s katerimi širimo ponudbo trajnostnega turizma v kraju. Vizavi poslopja v uličnem nizu ob cesti, kjer sta stali lopa in nadstrešnica, se z novo stavbo galerije z info točko zadosti potrebi po dopolnjevanju programa skednja. V njej bodo razstavljeni izdelki delavnic (neinstitucionalnega dnevnega varstva), svoje produkte pa bodo lahko tržili tudi lokalni kmetje. V drugi fazi prenove gre predvsem za adaptacijo neizkoriščenih podstrešij, kjer se program pritličja z manjšimi odstopanji ponovi. S faznostjo omogočimo postopen razvoj skupnosti in manjši začetni finančni zalogaj za investitorja, ki je lahko po vzoru iz tujine kar skupnost stanovalcev sama.

Sklep

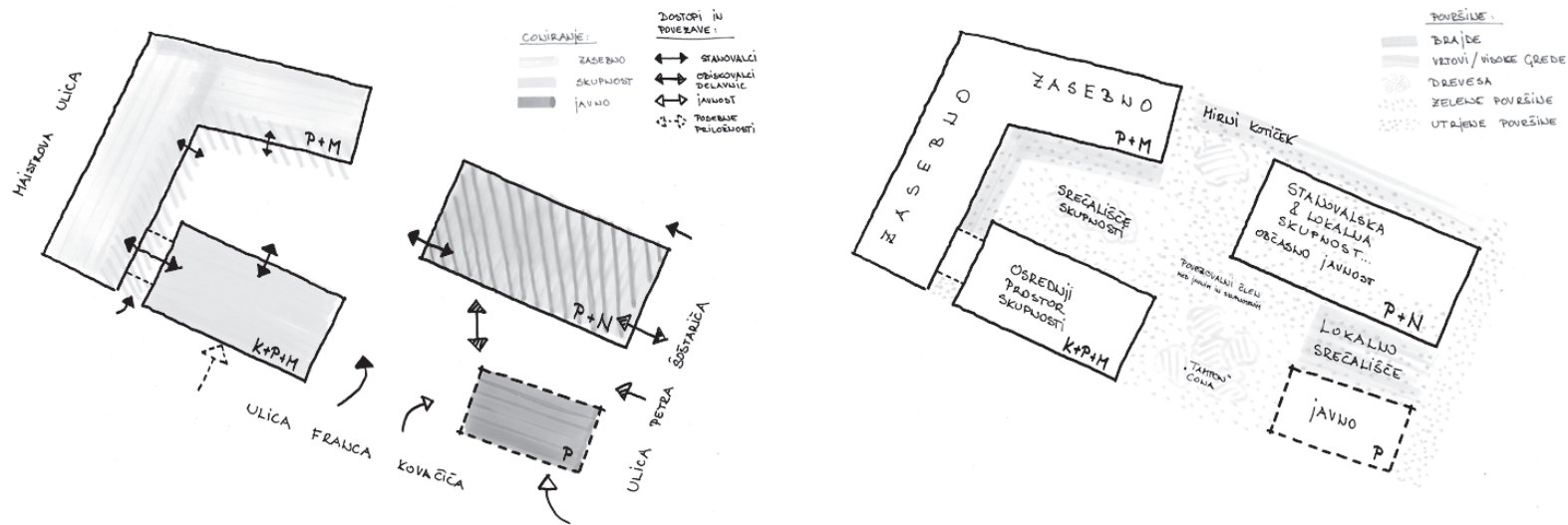
Prenovljena domačija Jaušovec se odziva na realno potrebo po svežih, neformalnih oblikah bivanja, ki omogočajo staranje v domačem fizičnem in socialnem okolju. S prenovo ponujamo prostor vsebini, ki temelji na skupnosti, medsebojni pomoči in druženju, a istočasno omogoča zasebnost in vzpodbuja avtonomnost posameznika. Menimo, da je pri tovrstnih projektih – posebej v

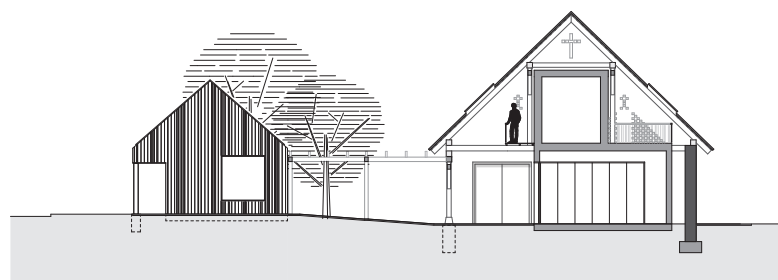
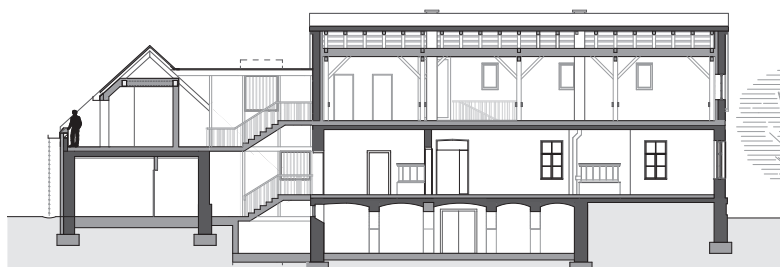
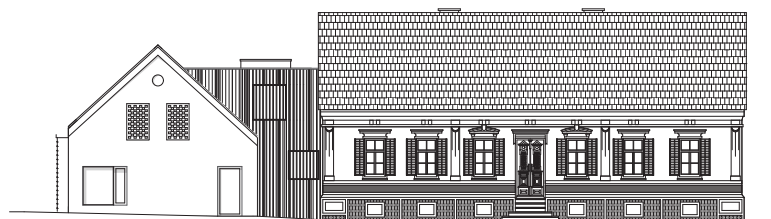
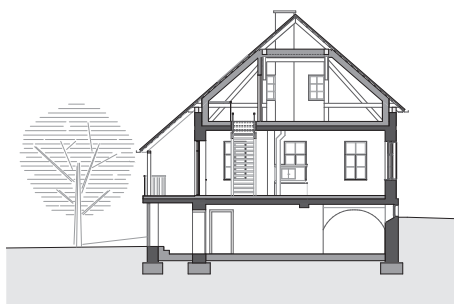
manjših lokalnih skupnostih – za uspešno delovanje ključna raznolikost programa, ki se ne opira zgolj na eno vsebino, ampak ji življenje dajejo številne dejavnosti, ki pokrijejo širši spekter interesov.

Ob tem ko s projektom želimo opozoriti na problem bivanja v starosti in spodbuditi tako strokovno kot laično javnost, da se o njem začnemo pogovarjati širše ter da skrb za prijetno staranje vseh postane stvar javne, medgeneracijske debate; skušamo hkrati nakazati princip, po katerem je z analitičnim pristopom in ob sodelovanju različnih strok s celovito ustvarjalno vizijo mogoče rešiti in kakovostno prenoviti podobno grajeno tkivo po vsej Sloveniji. Tak pristop ni relevanten zgolj z vidika varovanja stavbne dediščine, temveč zato, ker lahko objekti, ki že od nekdaj spoštujejo kulturno in naravno krajino okrog sebe, s skrbno premišljenim programom tudi v današnjem času trajnostno naravnani Sloveniji ponudijo večplastno dodano vrednost z visoko bivalno kulturo.

Viri in literatura

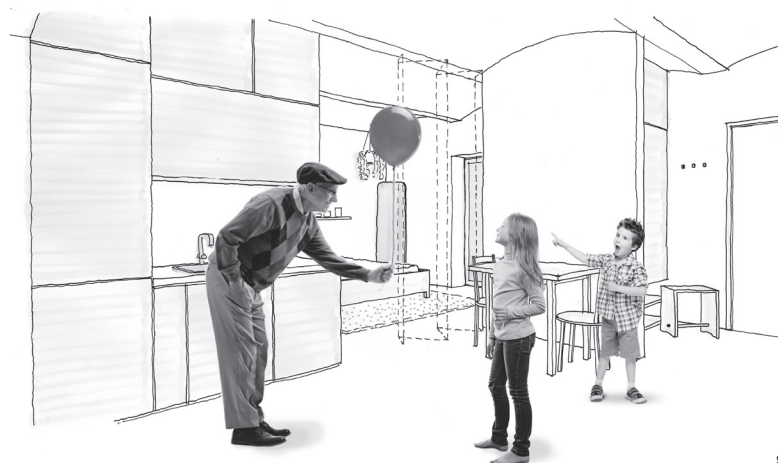
- Durjava, M. (1986). *Načela oblikovanja slovenskih kmečkih naselij in ljudske arhitekture = Gestaltungs Prinzipien über die slowenischen Bauernsiedlungen und Volksarchitektur*. Društvo arhitektov; Mladinska knjiga.
- Frampton, K. (1983). *Prospects for a Critical Regionalism*. *Perspecta*, 20, 147–162. <https://doi.org/10.2307/1567071>
- Kunstek, M. in Kržišnik, M., 21. 3. 2018. Discussion with Alexander Tzonis and Liane Lefaivre by Nataša Koselj. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=3eu61JefUte> [17. 6. 2019]
- Majcen, B., Uršič, S., Srakar, A., Mašič, S. (2017). *SHARE: Kako Slovenci živimo v drugi polovici življenja*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, <http://www.share-slovenija.si/>

5

6

7

8

9

- Sl. 3: Koncept dostopov, povezav in površin.
 Sl. 4: Tloris pritličja.
 Sl. 5: Prerez A-A, B-B.
 Sl. 6: Prerez/pogled C-C, G-G.
 Sl. 7: Družabni prostor.
 Sl. 8: Bivalna enota.
 Sl. 9: Dvorišče.

Pilotno medgeneracijsko naselje Škofljica

Seminar Dešman, 4. letnik, šolsko leto 2018/2019

Avtorice projektov:

SKUPINA 1: Helena Kajzer, Ema Hrabrić

SKUPINA 2: Metka Janko, Nina Jedlovčnik

SKUPINA 3: Zala Novak, Ana Florjanovič

Mentorja: prof. Mihael Dešman, asist. Vlatka Ljubanovič

Priprava: Ana Florjanovič

V današnjem času hitrega gospodarskega razvoja se slovenska družba stara. Delež starejših je vse večji, kar se odraža tudi v aktivnem raziskovanju različnih oblik bivanja, ki aktivno povezujejo in vključujejo starejše osebe v spreminjajočo se družbo. Ljudje so pri enakih letih doživljajsko in biološko zelo različni. Druži jih potreba po pripadnosti, tako socialni kot prostorski.

V sklopu seminarskega dela smo v sodelovanju s CeMeKo – Centrom medgeneracijskih kooperativ izdelali projekt medgeneracijskega naselja Škofljica. V procesu načrtovanja smo z različnimi projekti poskušali podpreti optimistično vizijo kakovostnega bivanja za specifično skupino uporabnikov, namreč kombinacijo aktivnih predstavnikov starejšega prebivalstva in mladih družin.

Vsi projekti skušajo vzpostaviti kakovostno bivalno okolje, ki bi podprlo medgeneracijski kontakt in aktivno integracijo starejših – kot aktivni in ne le pasivni del družbe. Pomembno je stimulativno okolje, ki omogoča čim večjo avtonomijo in obvladovanje ožjega in širšega bivalnega okolja. Zato morajo biti elementi stanovanja in drugih prostorov in njihova ureditev prilagojeni za rabo brez arhitekturnih ovir.

Predvidena je gradnja 30 do 40 stanovanjskih enot. Z drevesno vegetacijo in grmičevjem se zagotovi dovolj zasebnosti v odnosu med stanovanji in odprtim prostorom. Pri zasnovi smo upoštevali fleksibilnost rabe v času ter možnosti menjave med stanovalci in enotami. Stanovanjski objekti so zasnovani v minimalnem standardu površin, hkrati pa ambientalno bogato in domiselno. Upoštevana je neposredna povezava notranjih in zunanjih prostorov (teras, vrtov). Stanovanja so orientirana proti jugu in pogledom na Barje. Upoštevani so pasivni principi trajnostne gradnje, kot je nizka poraba energentov, izkoriščanje naravnih virov, nizek ogljični odtis itd. Posebna pozornost je namenjena vodenju dnevne svetlobe v vse prostore, saj starejši potrebujejo več svetlobe.

Promet je iz naselja umaknjen, parkirišča so v minimalnem številu načrtovana na robu naselja in ob skupnih objektih. Predviden je sistem car sharing, ter mesta za polnitev električnih avtomobilov. Urejena so kolesarska parkirna mesta.

Pri zasnovi skupnih programov so upoštewane tako potrebe prebivalcev naselja kot potrebe kraja. Medgeneracijsko naselje tvori mikrososesko z oskrbnimi in drugimi centralnimi dejavnostmi (trgovina, kavarna, restavracija, frizer, pediker ...). S tem so zagotovljene oskrbne možnosti tudi za tiste, ki so manj mobilni.

Z urbanistično in arhitekturno zasnovno območje postane del kraja s svojim specifičnim značajem in družbi omogoči drugačno obliko bivanja.

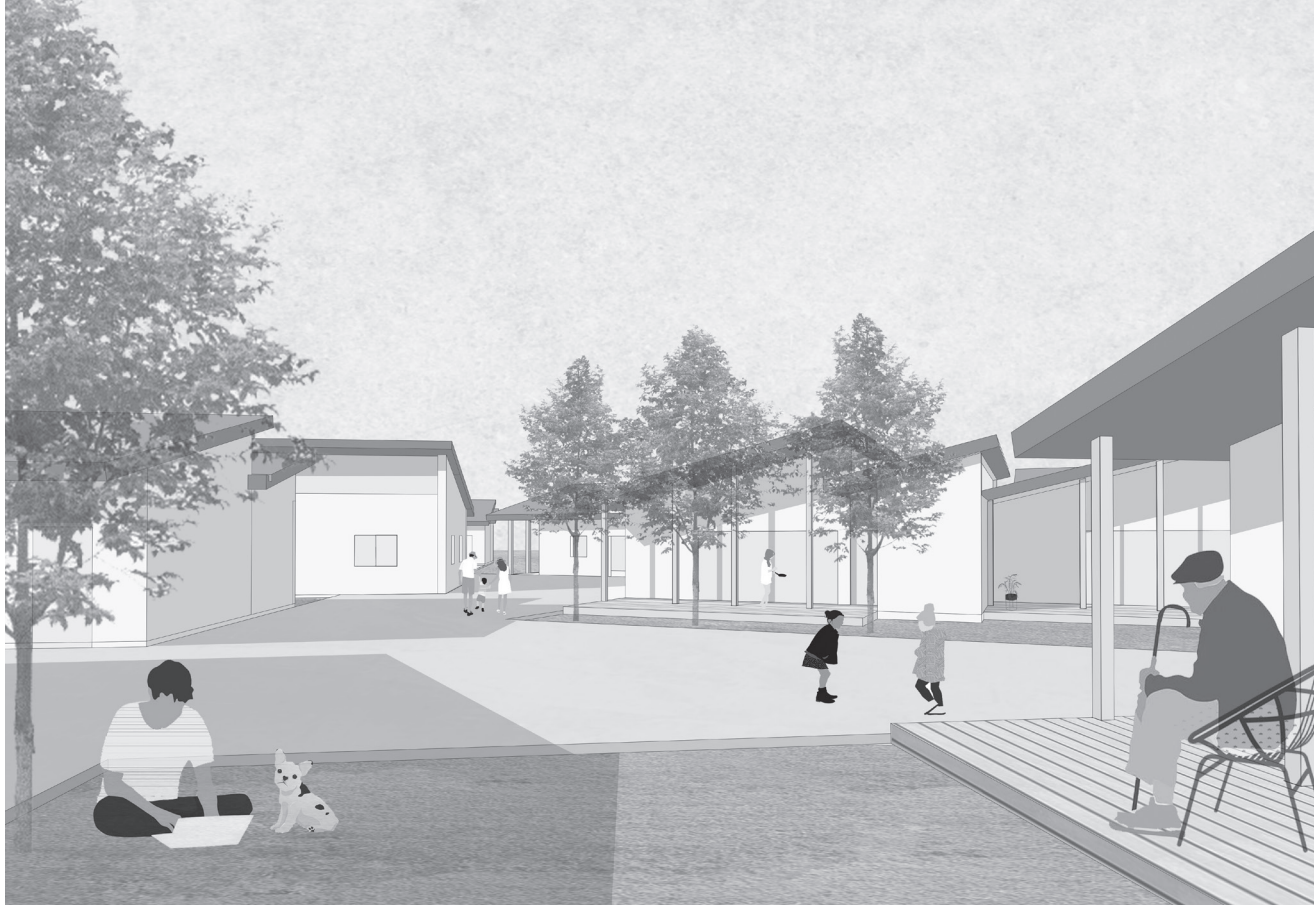
SKUPINA 1: Helena Kajzer, Ema Hrabrić

Sl. 1: Tloris manjše stanovanjske enote.

Sl. 2: Vizualizacija stanovanjskega naselja.

Sl. 3: Situacijski prikaz naselja.

2

3

SKUPINA 2: Metka Janko, Nina Jedlovčnik

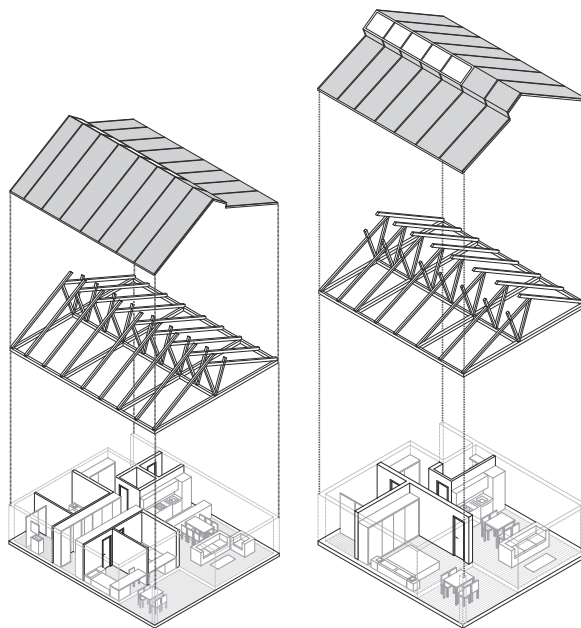
Sl. 4: Situacijski prikaz naselja.

Sl. 5: Aksonometrični prikaz stanovanja tipa A.

Sl. 6: Aksonometrični prikaz stanovanja tipa B.

4

5

6

SKUPINA 3: Zala Novak, Ana Florjanovič

Sl. 7: Situacijski prikaz naselja.

Sl. 8: Aksonometrični prikaz situacije naselja.

Sl. 9: Vizualizacija zunanjega prostora.

7

8

9

Medkulturno povezovanje

Seminar Fikfak 2021

Mentorici: prof. dr. Alenka Fikfak, izr. prof. dr. Christine Mady

Asistenta: Janez Peter Grom, Kristijan Lavtižar

Študenti: Peter Grudina, Aleš Švigelj, Marko Lazić

V okviru intenzivnega mednarodnega sodelovanja z Notre Dame University (NDU) iz Bejruta v Libanonu so v letih 2019 in 2020 nastale tri zaključne naloge pod deljenim mentorstvom Christine Mady (NDU) in prof. dr. Alenke Fikfak (UL FA).

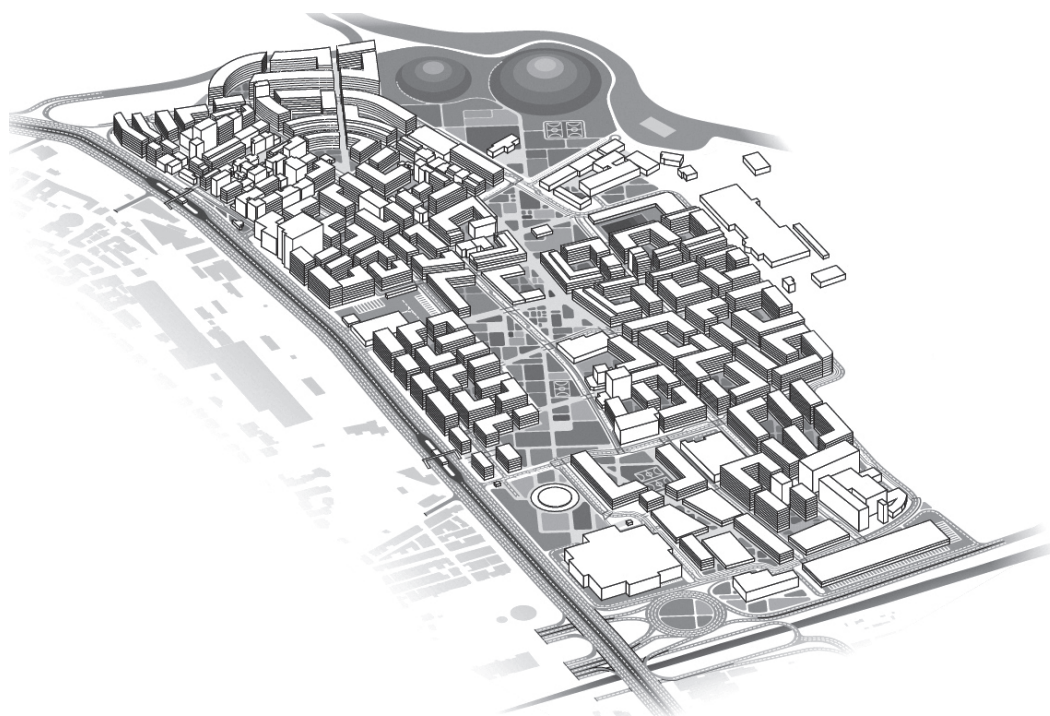
Projekti so v vseh primerih obravnavali lokacije v Bejrutu, vendar na različnih ravneh. Študenta Aleš Švigelj in Marko Lazić iz študija arhitekture (UL FA, EMŠA) sta v skupni nalogi obravnavala lokacijo Zouh Mosbeh v bližini središča mesta z osredotočenjem na arhitekturno rešitev ter širšo lokacijo umestitve predvidenih stavb. Urbanistično problematiko je v magistrski nalogi, študij urbanizma (UL FA, DMŠU), študent Peter Grudina obravnaval skozi reševanja obrobne lokacije v bližnjem predmestju Bejruta.

Vsem nalogam je skupno reševanje perečih družbenih problematik s ciljno usmerjenim projektnim naslavljanjem arhitekturnega in prostorsko-urbanističnega poseganja v obstoječe strukture, z osrednjim vprašanjem prepletanja socialnih struktur, medkulturnega povezovanja, s poudarkom vključevanja starejših v skupnost. Projekti so ločeno, v različnih prostorskih kontekstih, obravnavali odprta vprašanja trajnostne mobilnosti in vpliva na enakovreden dostop do funkcij mesta, nezaposljivost mladih izobraženih kadrov, neobstoječe medgeneracijske integracije in prenos znanja. Z naraščajočimi družbenimi razhajanjmi so te ločene problematike sestavni del širšega pojava urbane gentrifikacije in posledične segregacije prostora.

Bejrut je bil in ostaja vse bolj mesto nasprotij. V njem sobivajo luksuzne prenovljene soseske in marginalizirani predeli, ki še vedno nosijo breme državljanske vojne. Mesto zaznamujejo okoljski izzivi, pomanjkanje vode ter elektrike, izredno pomanjkljiv javni prevoz, ki le povečuje pritisk na že tako natrpano cestno infrastrukturo. Libanonska prestolnica je danes glavni center države in izraža tudi njeno raznolikost, saj v Bejrutu živi veliko število narodnih in verskih skupnosti. Mesto se še danes deli na krščanski vzhodni in muslimanski zahodni del, pa čeprav je veliko izjem in specifičnosti.

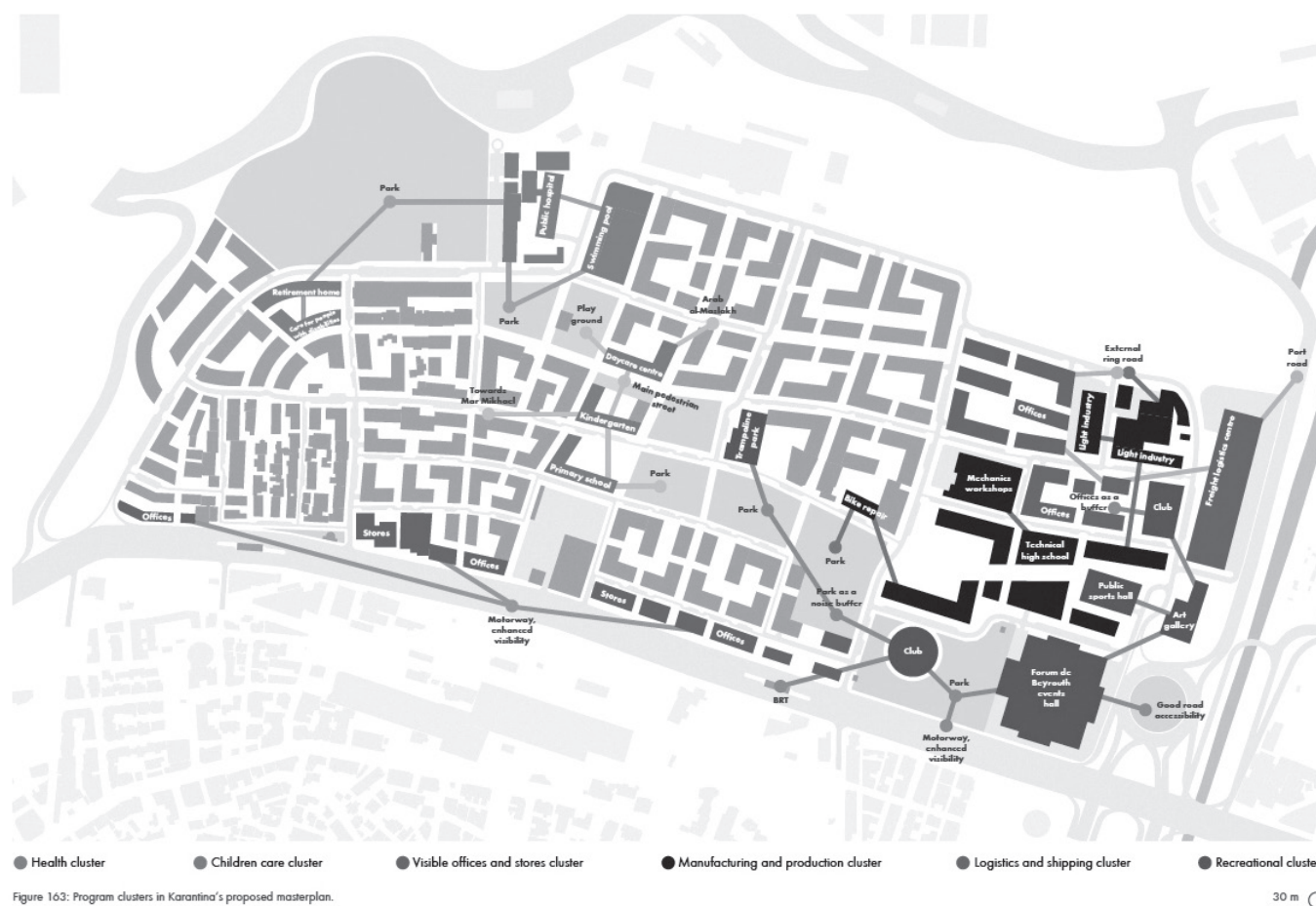
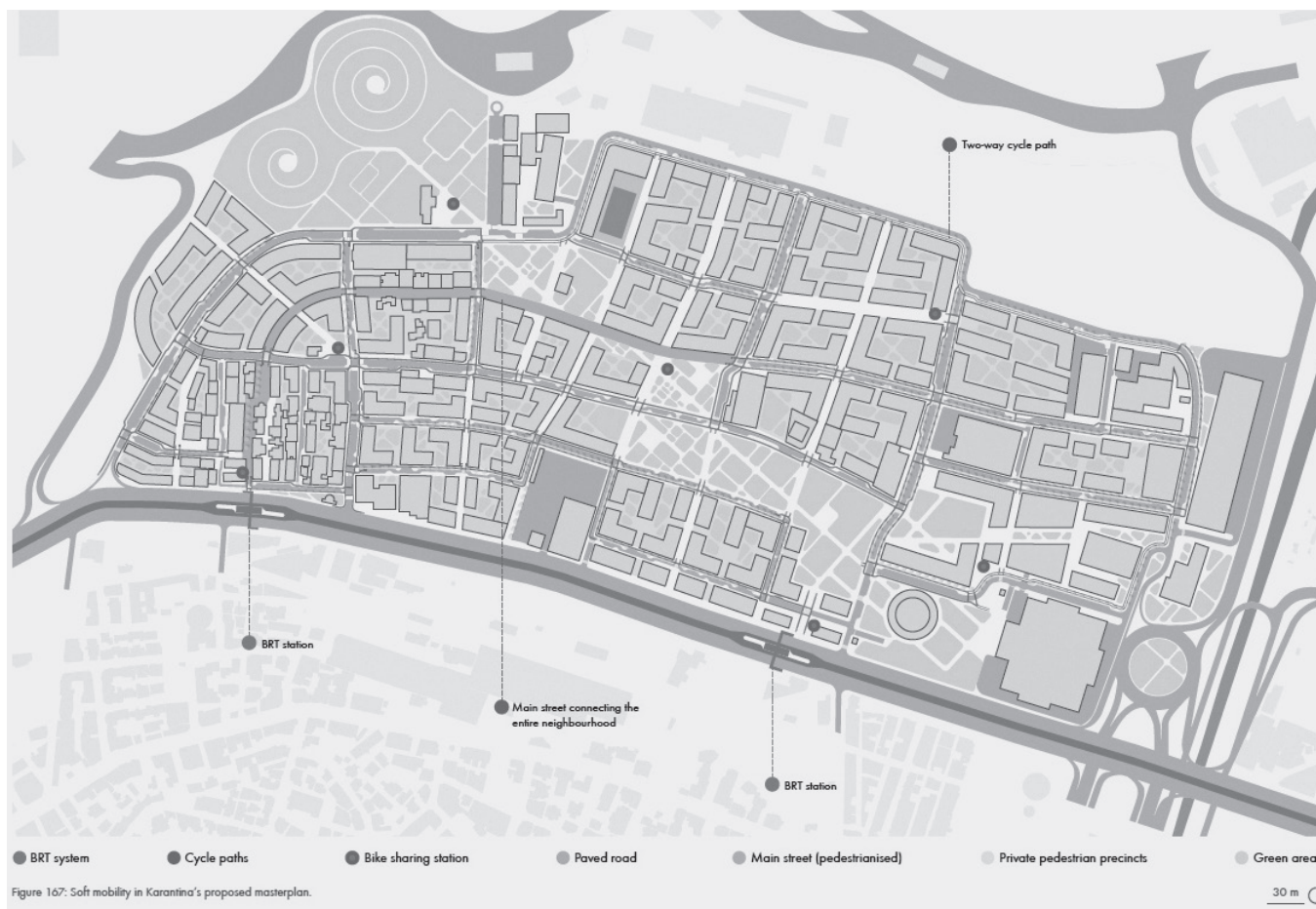
Državljska vojna je na mestu pustila močno sled, ki je v številnih predelih že izbrisana, saj je bila prenova centra izredno hitra in dosledna. Prenovili so stavbe, toda tudi družbeno tkivo, saj so rekonstruirani predeli namenjeni najbogatejšim slojem. Le nekaj kilometrov oddaljene od centra mesta se nahajajo revne soseske in palestinska taborišča. V današnjem Bejrutu so največje razlike ravno premoženjske, saj se nepremičninski trg osredotoča le na luksuzna stanovanja, tovrstna tipologija novogradenj pa potiska revnejše sloje v skromna stanovanja ali ilegalna naselja. Javnih neprofitnih stanovanj ni, urbanistična regulacija je slabo upoštevana. Mesto je izredno gosto grajeno, javni prostor je namenjen večinoma avtomobilom, zelene površine so prava redkost. Prostorski načrtovalci predlagajo uvedbo raznih urbanističnih načel specifičnih za Bejrut: graditi mesto na podlagi prometne infrastrukture, iskati stik z morjem, oblikovati linijske, ne pa točkovne javne prostore, in graditi nevtralna okolja z večjimi storitvami za podpiranje stikov med skupnostmi.

Peter Grudina – onkraj marginalizacije / revitalizacija območja Karantina

V nalogi se izpostavlja nevarnost gentrifikacije, ki se pojavlja kot negativna posledica večine projektov urbane prenove. V tem kontekstu se pri študijah urbane prenove uvaja tudi pojem trajnostne mobilnosti, najprej kot bistvena komponenta procesa urbane prenove, nato kot predpogoj za povečanje družbene raznolikosti, ne nazadnje pa kot potencialno orodje zaščite pred gentrifikacijo. Ob primerni aplikaciji lahko tako postane proces urbane prenove bolj družbeno trajnosten.

Bejrut je dokaj segregirano in družbeno neenako mesto, ob tem je težava libanonske prestolnice skoraj popolna odsotnost trajnostnih oblik lokalne mobilnosti. Lokacija projektnega preizkusa je območje Karantina v Bejrutu. Soseska je multietnična, družbeno marginalizirana, onesnažena. Obenem je optimalno locirana med пристaniščem in mestnim središčem. Avtor izpostavlja glavne prednosti in slabosti Karantine; neprimerna raba tal, delna nedostopnost, odsotnost premožnejših prebivalcev, ki bi lahko pritegnili investicije, in pomanjkanje javnih akterjev. Projektni del naloge temelji na predpostavki, da bo bejrutski načrtovani sistem Hitri Avtobusni Prevoz (Bus Rapid Transit– BRT) izveden in bo postal glavni nosilec prihodnjega razvoja v Karantini. Izdelan je obsežen prostorski načrt, ki ima kot cilj optimalno izkoriščanje sistema BRT kot vzvoda za celovito trajnostno revita-

5.8 Visualisations

Karantina in a winter afternoon...

View towards the north from the pedestrian street that runs along the social housing estate.

A sunny but chilly day.

Hassan and Fatima, 32 years old, living in Karantina's social housing.

"We really love our new social housing estate. We were really worried when, a few years ago, they decided to tear down the old building we were sharing with many other Syrian refugees. But now we think it was better this way. We don't live anymore with other families in a crowded apartment and the rent we are paying now is still very reasonable. We also like the proximity of so many services and shops - we can walk with our son to the kindergarten without even worrying about cars. Everything is so different from before."

Amine, 65 years old, living in central Karantina, on the main pedestrian street.

"My wife and me have moved to Karantina a year ago, when my sight started to deteriorate quickly. I used to live in Zouk Mosbeh where I worked as an electrician, but I realised it would not be a practical and safe place to be as a blind person. Here is totally different. At the time of choosing what step to take, I've read that Karantina would be a mainly pedestrianised neighbourhood with very few cars. In my opinion, it is much more than that. I find that living here is extremely practical and relaxing. I feel safe to go out even on my own."

Elie, 26 years old, living in Mar Mikhael, in a renovated building.

"My family is from Jbeil, but I lived some time in Karantina as a teenager when my parents left me with my grandma so I could attend high school in Beirut. Since then, many things changed. Grandma passed away and new development happened in the neighbourhood. We decided to invest in the flat by renovating it and I'm living here again since I work as a physiotherapist in a local clinic. I really think I'll make of Karantina my stable home, it's so convenient. You're in central Beirut, but you feel it is really another world."

Figure 179: 3D visualisation of central Karantina according to the proposed masterplan.

Karantina in a summer evening...

View towards the west from the main pedestrian street that runs through central Karantina.

A sunny and warm day with a light breeze.

Zahraa, 36 years old, living just south of Karantina's park.

"I'm originally from Bourj Hammoud, but I've decided to move here in Karantina. I rent a new flat between the BRT station and the park, it is really an amazing location. My son can walk literally just a few meters to the school, while I take my bike to eastern Karantina where I work as an industrial designer. I feel the community to be very supportive and that helped me a lot when I was left alone with no job and my child to care for. At that time, I could easily leave my son at the daycare centre that also helped me to find a new job in the area."

Georges, 6 years old, living in a new building in the western expansion of Mar Mikhael.

"I live here since I remember. I play every day with my friends in the big park, we often run on the high hill and watch the colourful boxes and the ships that carry them. They are so, so big! I love summer here, because I often go with my cousins to the swimming pool. My big sister, Rousselle, takes care of me in the water, because she says I'm too little to swim. But it is fun anyway. Oh, past Sunday I rode my new bike for the first time, it was incredible! Dad says we can do it here because it is not dangerous, we actually have a lot of space for that."

Rania, 82 years old, living in Gemmayzeh, on the other side of the motorway.

"I come often to Karantina with my grandson while my daughter is working. We just walk to the motorway, ride the new bus for a few stops, take the elevator at the bridge and we find ourselves in the nature. It seems magic, previously I could experience this only by going far out of Beirut, but it was difficult as I don't drive. Here in Karantina we usually walk a bit in the centre, take an ice cream or a manasheh, and then we head to the hills, provided I have the energy for that! When I'm a bit tired we usually stop at one of the new playgrounds."

Figure 180: 3D visualisation of central Karantina according to the proposed masterplan.

lizacijo soseske. Obenem je cilj projektnega predloga uporabiti participativne procese pri sprejemanju projektnih odločitev. Predlagani prostorski načrt sistematično obravnava faze trajnostnega razvoja soseske. Osrednja misel in vodilo v projektu je zagotovitev družbene trajnostne revitalizacije.

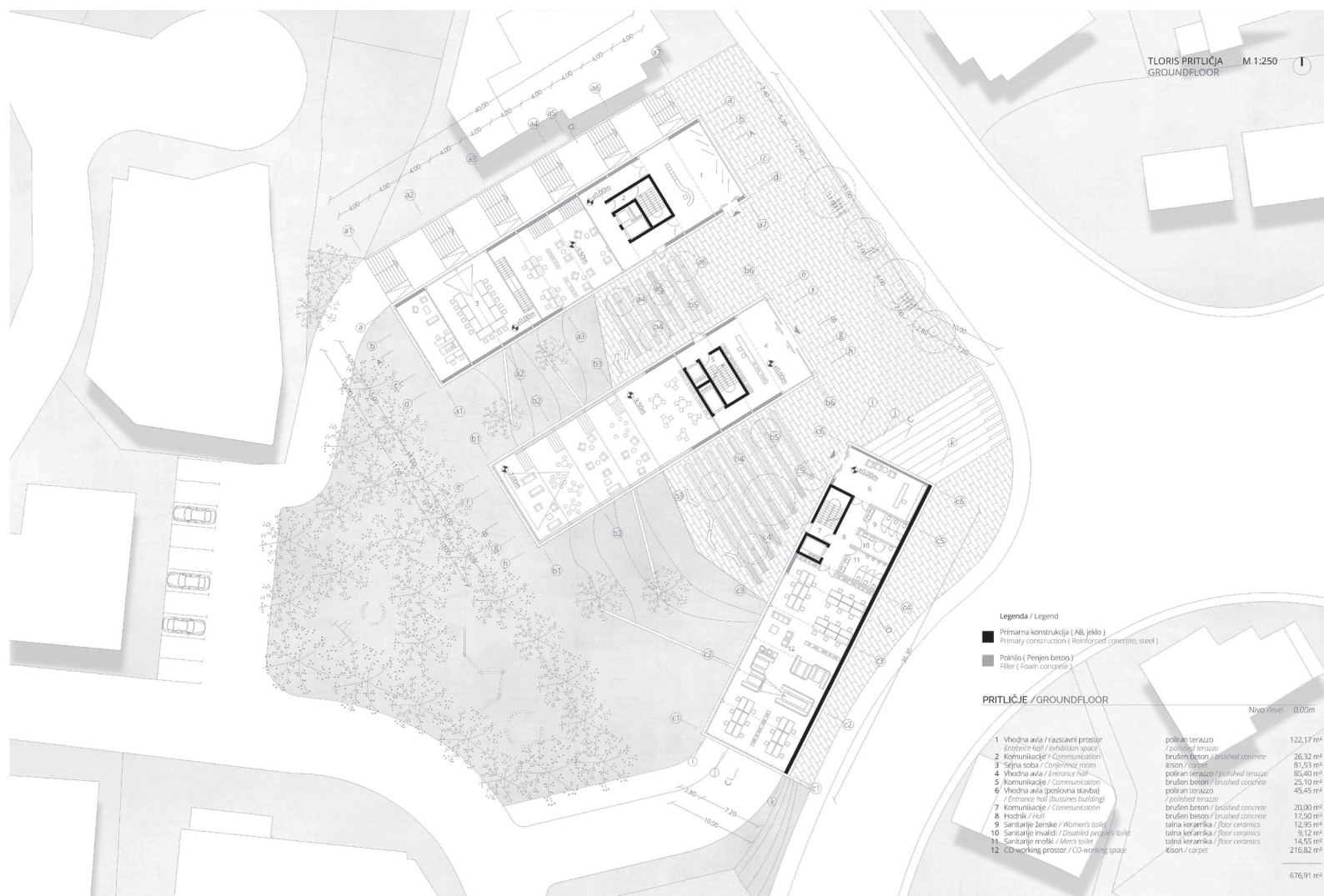
Kljub onesnaževanju in nizki bivanjski kakovosti ima Karantina številne možnosti za razvoj, ki pa so trenutno neizkoriščene. Njena optimalna lokacija med pristaniščem in prenovljenim središčem libanonske prestolnice, relativna razpoložljivost nizkocenovnih zemljišč, prostih za gradnjo, so nedvomno prednosti lokacije.

Z novim prostorskim načrtom se spremeni položaj in vloga javnega deležnika – od trenutne vloge »omejevanja« do vloge »vpliva in usmerjanja« razvoja. V ta namen se predlaga premeščanje onesnaževalnih dejavnosti in ograjenega vojaškega kompleksa, tako da se sprostijo zemljišča v notranjosti lokacije ter se namenijo morebitnim zunanjim vlagateljem namensko za razvoj sodobnih konceptov stanovanjskih kompleksov. Vzhodni del nove Karantine ostaja nestanovanjski (pisarniški prostori, srednja šola, klubi in lahka industrija), center in zahodni del pa sta predvidena kot mešana raba dejavnosti in stanovanj, saj se s tem podpirata hodljivost in varnost. Novi center soseske je prostor, kjer se srečuje ta krščanski in muslimanski del, hkrati pa je prostor, kjer park »zareže« v grajeno okolje. Park je oblikovan kot osrednja poteza odprtega prostora, ki služi kot povezava med primarnim postajališčem BRT in glavno parkovno ureditvijo v območju. Načrtovana mešanica stavb različnih socialnih standardov ter uravnotežena gostota sta zagotovilo izboljšane standarda prebivalcem. Trajnostna mobilnost je v osrčju načrtovanja; glavne zgostitve se nahajajo ob sistemu BRT, notranjost soseske je popolnoma prilagojena pešcem in kolesarjem.

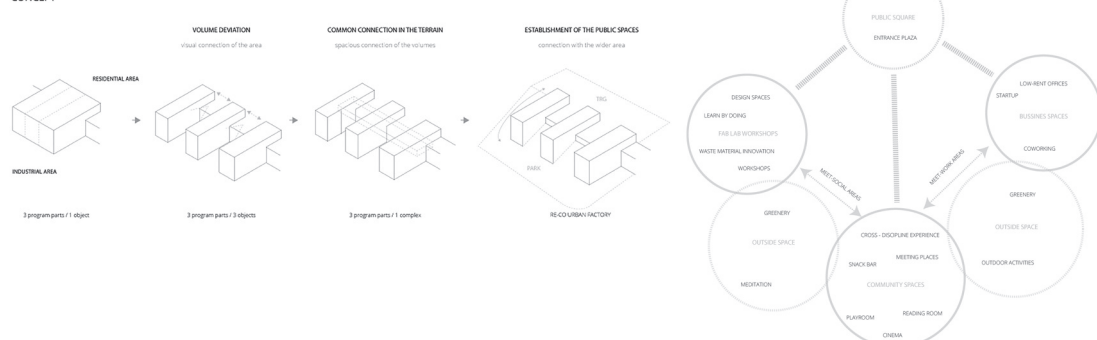
Poleg zmanjšanja stroškov gradnje in preprečitev gentrifikacije sta predvideni dve strategiji. V prvi je predvideno zagotavljanje deleža socialnih stanovanj, gradnja socialnih stanovanj na območju, kjer trenutno stoji »črna gradnja«. Druga pa predvideva ohranjanje in ustvarjanje delovnih mest z ohranjanjem večine proizvodno-industrijskih dejavnosti.

Predvidena projektna faznost sledi viziji optimalnega zaporedja prodaje in odkupa zemljišč s strani javnih deležnikov. Prav tako pa so posamezne faze gradnje premišljene tako, da se območje Karantine z njenimi novimi predeli lahko razvije po samostojnih stavbnih otokih in je ob tem možno prestrukturirati obstoječo gradnjo in selitev obstoječega prebivalstva v nove enote. Razvoj in prestrukturiranje Karantine vpliva tako na urbano tkivo južno od avtoceste kot tudi na druga območja mestu – v prvem primeru kot možno podaljšanje zelenega koridorja v območje zapuščene železniške postaje Mar Mikhael, v drugem pa kot zgled vsestransko trajnostne soseske ob novem sistemu BRT.

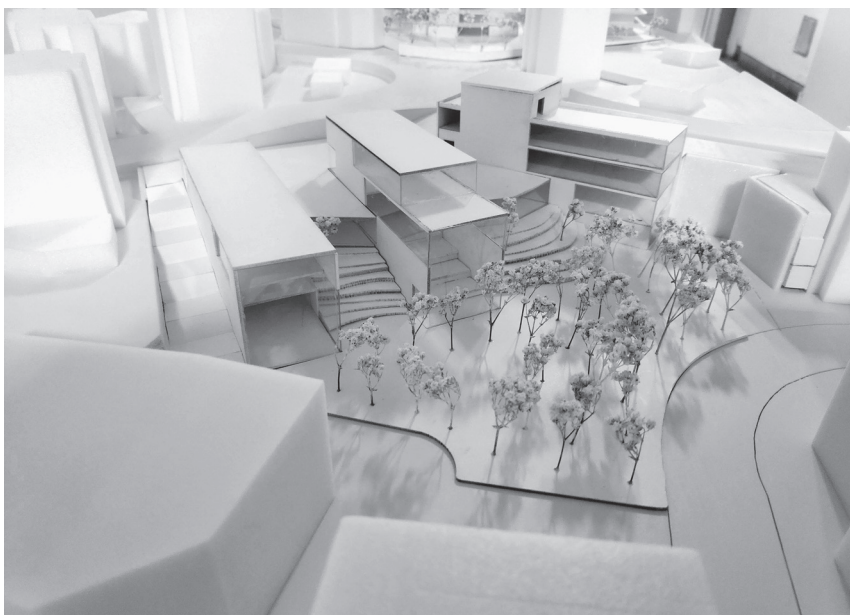
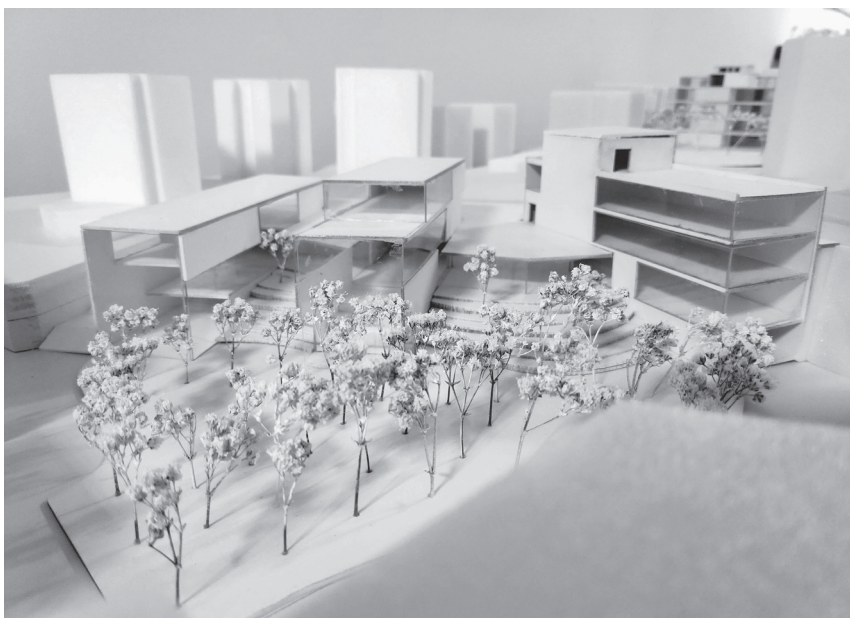
Aleš Švigelj – RE-CO center skupnosti

CONCEPT

Razlaga tipologije delovnega prostora je lahko zelo obsežna, saj ta predstavlja vse od domače pisarne do poslovne stavbe ali tovarne. Vrsto let so ti prostori obsegali le fizični prostor, kar pa se je z razvojem novih tehnologij in velikega tehnološkega napredka sodobnega časa povsem spremenilo. Poleg fizičnih so se pojavili tudi tako imenovani virtualni delovni prostori. Ti s svojo digitalno sfero, ki je v današnjem času prisotna praktično povsod, predstavljajo nadgradnjo osnovnega fizičnega prostora. Delovni prostor se tako ne konča s fizičnim, temveč se nadaljuje z virtualnim. To lahko sprejmemo kot slabost ali prednost, in to s pridom izkoristimo. Eden od pomembnih dejavnikov, ki vplivajo na spremembo delovnih prostorov, je tudi tako imenovana generacija milenijcev, ki predstavlja mlade, rojene med letoma 1980 in 2000, torej ljudi, ki so odrasli hkrati z razvojem tehnologije. Njim sledijo mlajše generacije, ki so tehnološko še bolj podkovane in prek tehnologije vsakodnevno vpete v življenje. To so generacije, na katere se starejši opirajo pri prenosu znanja in postopnem uvajanju v hitre tehnološke spremembe. Zaradi omenjenih dejavnikov in številnih teženj po spremembi načina dela in delovnih prostorov je prišlo do pojava novega koncepta skupinskega dela, poimenovanega

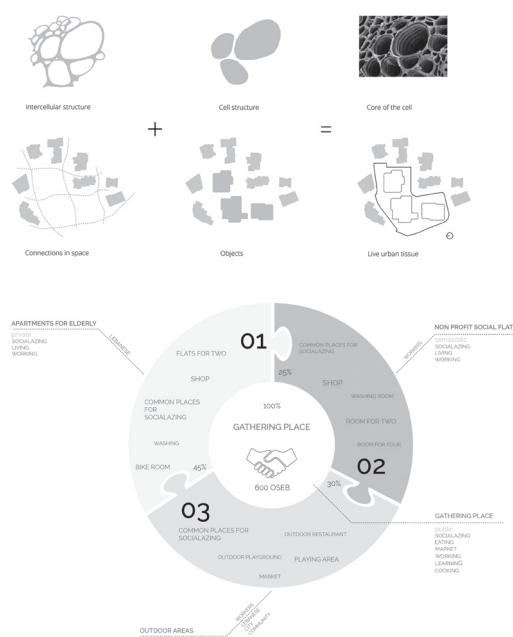
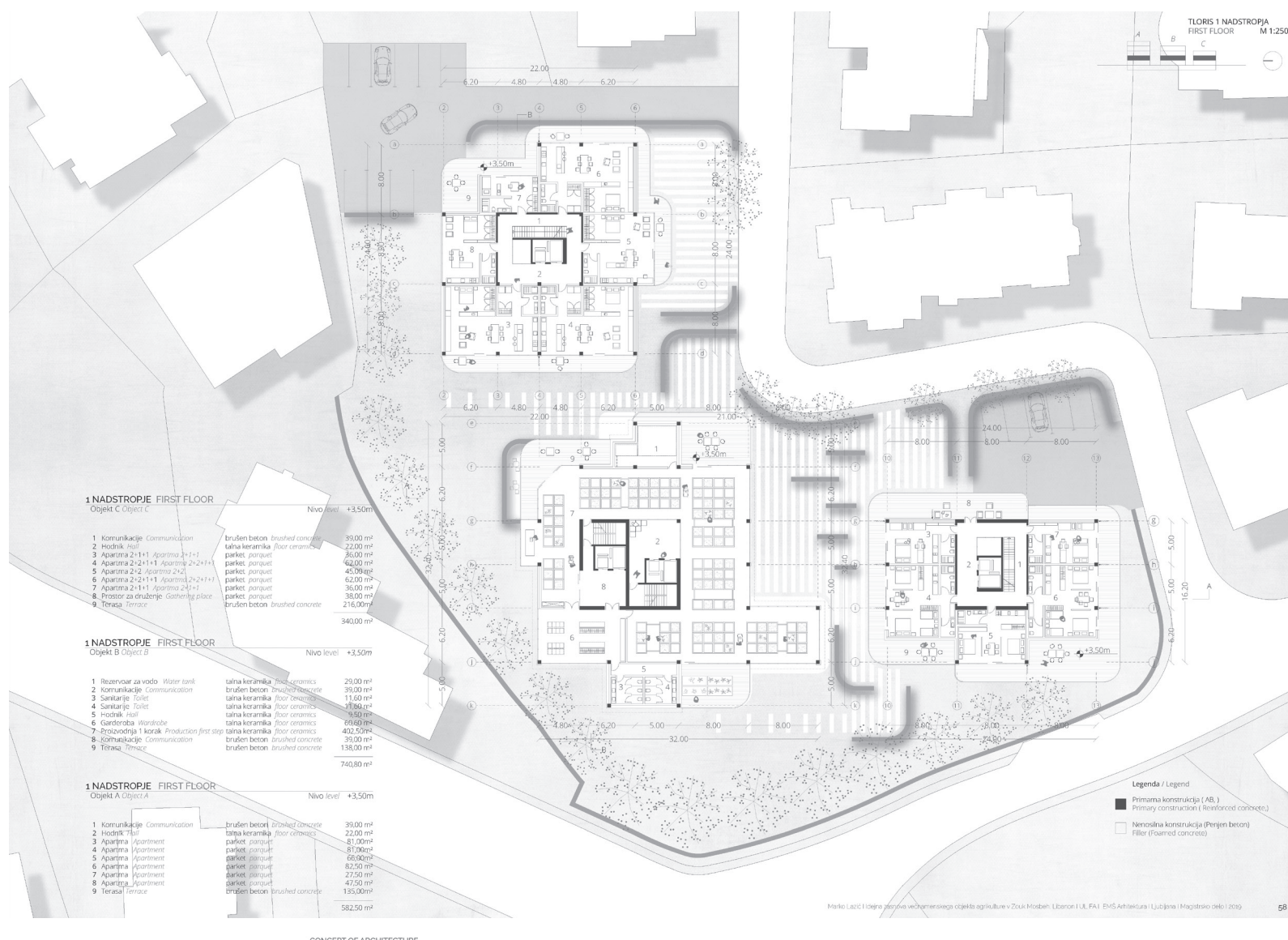
co-working. Ta vzpostavlja povezavo skupnosti, povezovanja različnih generacij in medsebojno sodelovanje pri delu. Hkrati s tem izginja koncept hierarhije in se vzpostavljajo nove smernice v delitvi znanja in hitrega tehnološkega napredka.

Z vidika zasnove delovnih prostorov prihodnosti ti ne bodo vzpostavljali množične proizvodnje, temveč nastopanje, povezovanje, sodelovanje in nadgradnjo. Delovni prostori se bodo popolnoma preoblikovali. Morda bodo v obliki, kakršno poznamo danes, celo povsem izginili in bodo nadomeščeni z nekakšno obliko kampusa, v katerem se bo bolj kot delo posameznika vzpodbujalo delitev znanja in razvoj danes že poznane co-working prostora. Temeljili bodo na skupni zasnovi in zmožnosti takojšnje komunikacije. Vse večji poudarek bo na skupnosti in uveljavitvi pametnih okolij, ki bodo pritegnila vse generacije. Programski koncept izhaja iz okoljskega konteksta in družbenih problematik, ki predstavljajo izjemne možnosti za razvoj. Združuje razvoj degradiranega industrijskega območja ter reševanje naštetih družbenih problematik – rezultat je Re-Co urbana tovarna, ki predstavlja program poslovnega pospeševalnika in bi poleg drugih kvalitete nudil nova delovna mesta in prostor za medgeneracijsko izmenjavo znanja.

Območje Zouk Mosbeh v Libanonu se je v povojnem obdobju preobrazilo iz agrikulturnega v gosto naseljeno območje. Kljub nekakšni povojni zasnovi mesta se ta ni formirala v celoti ter na vseh področjih, predvsem kar se tiče javne infrastrukture in prostorov, ki so poleg stanovanjskih ključni za vzpostavljane mestnega okolja in interakcij v njem. Ob slabo razvitem javnem programu je na območju umeščena fakulteta NDU, ki je ena glavnih ustanov višjega šolstva v državi in predstavlja potencial ne le obravnavanega območja, ampak tudi celotnega Libanona. Obenem z urbanistično zasnovo projekt povezuje stanovanjski in industrijski predel, s čimer vzpostavlja nove povezave in interakcije v prostoru. Projekt razvija koncept delovnih prostorov prihodnosti v obliki poslovnih zaganjalnikov, ki bi mlajšim in starejšim lahko ponudili priložnost, da vzpostavi nova delovna mesta in projekte. Na podlagi medsebojnega sodelovanja se tako odpira možnost za dolgoročno reševanje več desetletij trajajoče problematike prostora.

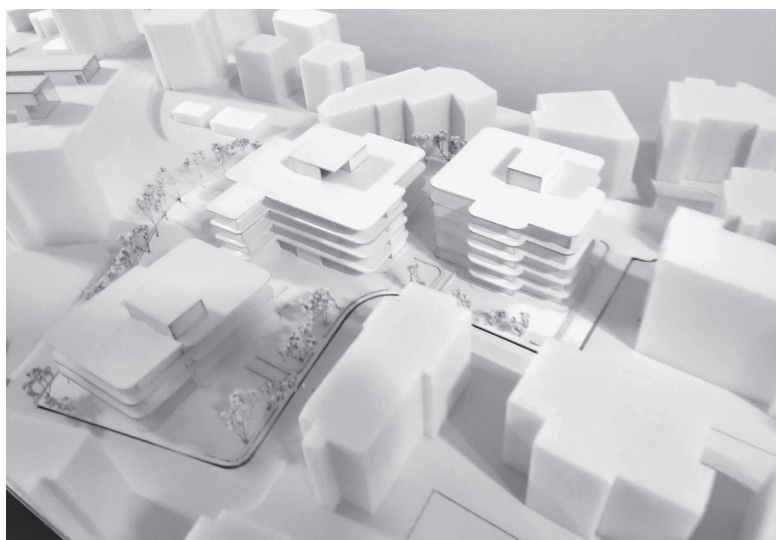
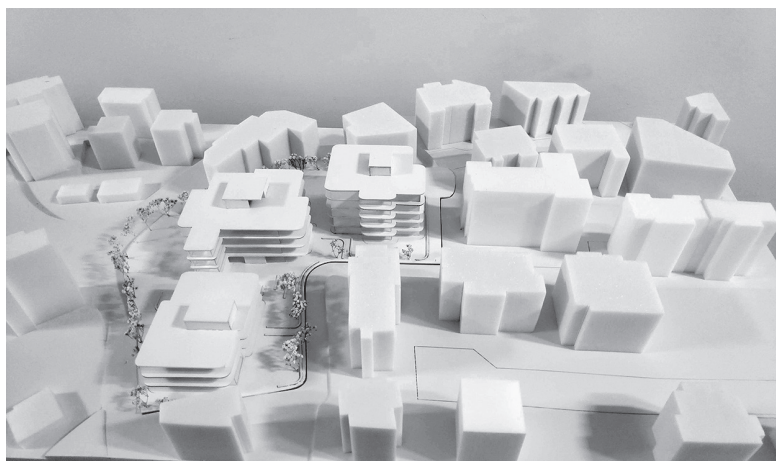
Osnovni volumen projekta je razdeljen na tri ločene enote, ki s svojim medsebojnim odmikom zagotavljajo vizualno integracijo območja. Za ohranitev komunikacijskih povezav na območju se objekt v nivoju pod terenom, gledano s strani rezidenčnega dela, poveže preko povezovalne lamele, ki programu doprinese skupne prostore. Znotraj njih poteka medsebojna interakcija tako stanujočih v stavbi kot tudi okoliških prebivalcev vseh generacij. Na nivoju stanovanjskega dela se vzpostavi trg, ki mestu ponudi odprt javni prostor, medtem ko se na nivoju industrijskega predela vzpostavi park, ki seže vse do povezovalne lamele objekta in je popolnoma ozelenjen. Na ta način okolišu zagotavlja zeleni tampon, ki doprinese h kvaliteti bivanja. Med omenjenima nivojema poteka tudi neposredna povezava zunaj objekta ter posredna skozi sam objekt, s čimer je stavba popolnoma vpeta v okolje.

Marko Lazić – Vertikalna agrikultura kot socialni vzvod

Obravnavano območje Zouk Mosbeh zaznamujeta dve izraziti lastnosti. Prva je, da gre za zelo znano agrikulturno območje, in druga, da je izjemno gosto naseljeno, saj je po koncu dolgoletne državljanske vojne postalo pribežališče za veliko število ljudi. Prišli so v kratkem času zaradi lastnih življenjskih potreb povsem spremenili podobo tedanjega prostora. Velik prirastek prebivalstva v državi so sestavljali emigranti iz Sirije, Egipta, Etiopije, Bangladeša in Indije, ki so v državo pribežali zaradi politične nestabilnosti ali preganjanja. Skozi čas sta se oblikovali dve skupini – skupina avtohtonih prebivalcev, ki prišleke še vedno zavračajo, ter na drugi strani generacije emigrantov, ki so zaradi socialne izključitve izgubile svoj smisel in cilj. Razhajanja med omenjenima skupinama so vidna zlasti v hierarhiji dela, v kateri emigranti opravljajo le pomožna dela, kot so čiščenje in vzdrževanje, medtem ko so zanje druga delovna mesta nedostopna. Glede na sedanje razmere in glede na dejstvo, da živimo v času, ko je

emigrantska problematika vsepovsod prisotna, tega ni mogoče spregledati. To še posebej velja za države, kakršna je Libanon, kjer se zaradi svoje lege na vojnih območjih s tovrstno problematiko ukvarjajo vse od začetka. Zlasti starejši domačini so tisti, ki so bili priča vsem spremembam, ki jih je država doživljala in so danes najbolj odporni za nove prilagoditve. Na drugi strani so mlajši manj obremenjeni s temno preteklostjo in se lažje soočajo z novimi izzivi med svojimi vrstniki, čeprav različnih kultur in družbeno-kulturnih ozadij. Avtor obravnava socialno problematiko dveh najbolj ranljivih skupin prebivalcev območja, torej emigrantov in starejših prebivalcev Libanona. Socialna dvojnost se odraža na vseh nivojih družbe, saj emigranti niso sprejeti kot enakovredni člani družbe, starejši Libanonci pa nimajo urejene primerne oskrbe. Dogodki iz preteklosti so močno vplivali na razdvojenost družbe, kar prepoznamo kot najbolj izrazito v teh dveh skupinah in njenem nezmožnem

socialno dostojnem delovanju v skupnosti. Našeta dejstva so vplivala na zasnovo in programsko opredelitev projekta, ki vpelje vertikalno agrikulturo kot socialni vzvod, preko katerega se vzpostavlja možnost medsebojnega spoštovanja in družbenega sprejemanja omenjenih skupin. Sodoben kompleks sobivanja z razčlenjenimi stanovanjskimi namestitvami za starejše in emigrante se preplete v osrednji, povezovalni objekt vertikalne agrikulture. Ta služi povezovanju, vzdrževanju in ohranjanju ravnovesja skupnosti v širši družbi. Z razvojem raznolikega programa odprtega za družbo se vzpostavljajo tudi prepotrebne javne površine, ki so obenem prepletene, prehodne in odprte ter občutljive na bližnjo okolico. Skupni, povezovalni prostori agrikulture so nadgrajeni s programom restavracije, ki je namenjen navezavi kompleksa na širši kontekst okolice. Prostor kulturnega doživetja v obiskovalcu vzbudi idejo sprejemanja drugačnosti v danes razdvojeni družbi.

Pri integraciji emigrantov v družbo že obstaja nekaj preverjenih mehanizmov, preko katerih domačini lažje sprejemajo nove ideje in dopuščajo njihovo vključevanje v družbo. Eden od takšnih mehanizmov in katalizatorjev integracije je lahko kmetijstvo oziroma agrikultura. Pri takšnih eksperimentih je eno glavnih vprašanj, kako k problematiki sprva pristopiti. Osnovni cilj uspešnega implementiranja posameznika v družbo je vedno spoštovanje, ki omogoča razvijanje strpnosti in sprejemanja drugačnih ljudi. Posameznikova sposobnost samospoštovanja in spoštovanja je močno odvisno od socialnih okoliščin. Tudi emigranti in ljudje, ki so socialno izključeni, imajo znanje in kompetence, ki pogosto niso prepoznane ali uporabljene, vendar bi bile lahko družbi v korist. Agrikultura tako med ljudmi ustvarja, vzpostavlja in obnavlja manjkajoče socialne dimenzije. V tovrstno dejavnost se vključujejo kot aktivni udeleženci tako, da proizvajajo hrano in izdelke, ki jih lahko tudi tržijo. Posameznik se prek tega zave, da družbi nekaj prispeva, ne le prejema oziroma jemlje. Panoga kot taka vzpodbuja tudi urbani razvoj in ekologijo, ki prav tako bogatita celotno skupnost, krepi pa se tudi zavedanje posameznika o njegovem prispevu družbi. To krepi skupnost ter posledično omogoča sprejemanje in vzpostavljanje prepotrebni povezav med različnimi sloji in generacijami. Gre za združevanje in vzpostavljanje spoštovanja med ljudmi različnega izvora in socialnih ozadji na prostoru, ki ga kultivirajo skupaj. Povedano drugače, agrikultura predstavlja socialni vzvod, prek katerega lahko premikamo družbene meje.

Europe Readr – umetniška instalacija v Izoli

Seminar Fikfak 2021

Mentorji: UL Fakulteta za arhitekturo: prof. dr. Alenka Fikfak, asist. Janez Grom, asist. Kristijan Lavtižar, doc. dr. David Koren, Jan Barič; zunanji sodelavci: Marko Lazič, Aleš Švigelj; UL Fakulteta za elektrotehniko: prof. dr. Grega Bizjak, Lanlan Wei, doc. dr. Matej Bernard Kobav; Biotehniška fakulteta: prof. dr. Manja Kitek Kuzman; Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: asist. dr. Gašper Mrak; Urbanistični inštitut RS: doc. dr. Matej Nikšič; Šolski center Nova Gorica, Učni izdelovalni laboratorij: Uroš Polanc
Študentje: Nina Beganovic, Leon Rus, Manca Gjura Godec, Liza Štandeker, Tisa Lozej, Tadej Gregorič, Lovro Pinter, Vladimir Tripković, Laura Fontana, Anže Lopatic, Matija Kunstelj, Alexander Simič, Gašper Luka Pevec, Jure Polanc, Jernej Malik, Blaž Parežnik, Kaja Žnidaršič, Mara Vogrinc, Korina Kuzmič, Katarina Končina, Tajda Hladnik, Lara Zalokar, Tilen Fikfak Peršak, Filip Živković

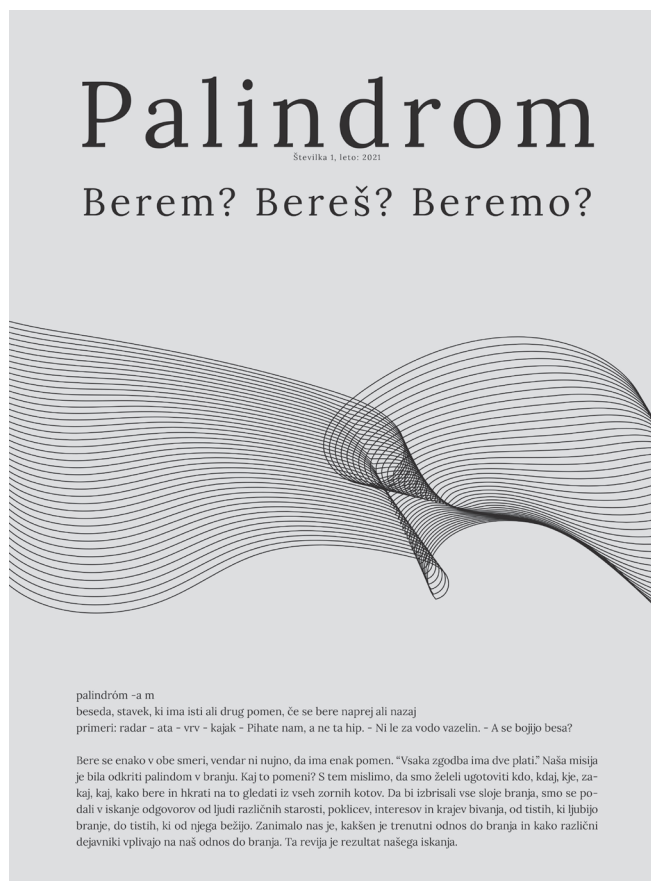
V Sloveniji je Univerza v Ljubljani skupaj s partnerji pripravila funkcionalno umetniško instalacijo »Moja bralna soba« ob svetilniku v Izoli, ki je delovala kot povsem javna čitalnica. Instalacija Europe Readr je bila postavljena v odprtem prostoru, v parku ob svetilniku in v senci borovcev v Izoli. Kot praktična delavnica z dodano izkušnjo participativnih pristopov je vključevala lokalno skupnost. Izvedena je bila v okviru digitalne platforme Europe Readr med predsedovanjem Slovenije Svetu EU, njen namen pa je bralcem vseh generacij po vsem svetu približati aktualna družbena vprašanja – predvsem spodbujati razmislek o tem, v kakšnem svetu želimo živeti.

Projekt Europe Readr so spremljali številni dogodki po svetu, prav vsi pa so spodbujali vzpostavitev javnih prostorov za branje in medgeneracijsko izmenjavo idej. Ideja prostorske umetniške instalacije v Izoli sledi konceptu knjižnice pod krošnjami, saj postajajo odprte knjižnice pod drevesi, na dvoriščih in v parkih del poletne urbane infrastrukture ter s tem vozlišče srečevanj uporabnikov različnih generacij. Instalacija je bila izvedena v okviru študentske delavnice in od samega začetka načrtovana v participativnem procesu v sklopu izvajanja procesa »Learning by doing«. Ta proces sam po sebi predvideva medgeneracijski prenos znanja z neposredno aplikacijo teorije v prakso. Participativnost je zagotovila sodelovanje široke palete različnih akterjev, ki so s svojimi izkušnjami in znanji doprinesli k uspešni izvedbi projekta. Že sam proces uresničitve instalacije je med študenti in vsemi drugimi udeleženi akterji dosegel novo zavedanje o kakovosti življenja, ki presega potrošnjo in potrošniški tempo. Cilj projekta je bilo spodbujanje potrebe po branju in pridobitvi znanja tako mladim kot tudi starejšim obiskovalcem bralne sobe.

Zamisel knjižnice na prostem ni nova, vendar je v zadnjih letih čedalje bolj prepoznana in prisotna v prostoru. V primeru projekta »moje bralne sobe« gre za otipljivo prostorsko instalacijo – knjižnico, kjer se lahko uporabniki zadržujejo, jo obiskujejo ali le spremljajo dogajanje ob njej. Prav tako je projekt izveden kot serija vsebinsko ciljno organiziranih dogodkov, ki združujejo heterogeno množico zainteresiranih akterjev. Sama knjižnica vzpodbuja obiskovalce in bralce preko izbora v njej dostopnih knjig k razmišljanju o aktualnih družbenih vprašanjih in jih spodbuja k razmisleku o njihovi prihodnosti. V okviru projekta so

študentje izdali tudi poseben večjezični časopis Palindrom. Objava časopisa je kot del projekta ER zagotovila izmenjavo izkušenj branja generacijsko različnih avtorjev prispevkov.

Sam potek študentskega dela je obsegal veliko raznolikih vsebin, ki se še nadaljujejo: od iskanja ideje, organizacije dogodkov, izvedbe na terenu do uredništva nove študentske revije Palindrom. Najvznemirljivejši del je bil vsekakor izvedba na terenu, razumevanje procesa postavitve, spopadanje z malimi in velikimi izzivi na lokaciji z obiskovalci plaže. A že v toku postavitve so obiskovalci plaže umetniško instalacijo posvojili kot svojo, kot kotiček branja, povezovanja med generacijami. V reviji Palindrom so sodelovali študentje, otroci iz vrtca, starejši. Vsem je bila skupna misel – berem? Zakaj berem? Kako berem?

Marina Hrs, direktorica Mestne knjižnice Izola:

Odlično obiskana umetniška instalacija Europe Readr – Knjižnica na plaži Mestne knjižnice Izola pri svetilniku v Izoli

Dejavnost Europe Readr v Izoli

V okviru projekta BOOK Europe Readr je bila času letošnjega slovenskega predsedovanja Svetu EU s podporo Ministrstva za zunanje zadeve, Francoskim inštitutom, Fakulteto za arhitekturo in Občino Izola v senci borovega gozdička plaže pri Svetilniku v Izoli postavljena umetniška instalacija. S slavnostno otvoritvijo se je 7. julija Slovenija pridružila svetovni digitalni platformi, ki spodbuja ustvarjanje javnih prostorov, namenjenih branju in izmenjavi idej o svetu prihodnosti. Organizira jih Mreža nacionalnih inštitutov za kulturo Evropske unije (EUNIC). Temu velikega bralnemu projektu se je pridružila tudi Mestna knjižnica Izola z dejavnostjo Knjižnice na plaži, ki je obiskovalcem v umetniški instalaciji ali Moji bralni sobi vse poletje vsakodnevno ponujala v branje 400 knjig v različnih jezikih. Zbirko je z darovanimi knjigami dopolnil Francoski inštitut v Sloveniji s partnerji. Ta prostor je v času od 7. julija do 30. septembra 2021 obiskalo **7.176** mladih in odraslih obiskovalcev, ki so si izposodili **2.704** knjig. Odzivi obiskovalcev, turistov, ki so v tem času obiskali Mojo bralno sobo, so bili izjemno pozitivni. Navdušeni so bili nad lično konstrukcijo, umeščeno v senco dreves kot tudi nad izposojno gradiva brez evidenc in ponudbo pravljic. Študentje so otrokom vsakodnevno prebirali pravljice v slovenskem in italijanskem jeziku. Skupaj je bilo izvedenih **96** pravljinih ur z delavnicami. Pravljice so izbrali iz zakladnice ljudskih pravljic, ki so jim poleg otrok prisluhnili tudi starši, dedki in babice. Vsak torek popoldne je pravljničarka pripovedovala pravljice na tematiko dreves in gozda ter tako v okviru študijskega krožka Drevesa pripovedujejo, ki poteka v izolski knjižnici, ozaveščala o pomenu dreves kot živih bitij, pomembnih za življenje ljudi in planeta ter našega bivanja v prihodnosti. Pravljice so potekale tudi za skupine otrok iz vrtcev v slovenskem in italijanskem jeziku. Za skupine otrok iz italijanskega vrtca so potekale v organizaciji izolske italijanske narodne skupnosti, za skupine otrok iz slovenskega vrtca pa v organizaciji Mestne knjižnice Izola. Ob svetovnem tednu jezikov so se v zadnjem tednu septembra Občina Izola, izolska italijanska narodna skupnost, Center za kulturo, šport in prireditve in Mestna knjižnica Izola vključili v izvedbo 28 dogodkov in srečanj EUNIC Reads – EUNIC bere, ki so potekala v okviru Francoskega inštituta skupaj s partnerji na treh lokacijah v Izoli, in sicer v umetniški instalaciji Europe Readr pri morju, v prostorih narodne skupnosti v palači Manzioli in izolski knjižnici.

Informacije o Europe Readr

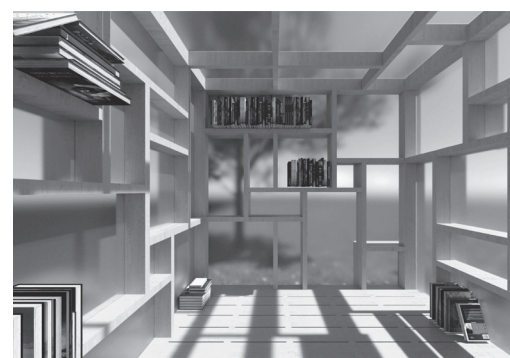
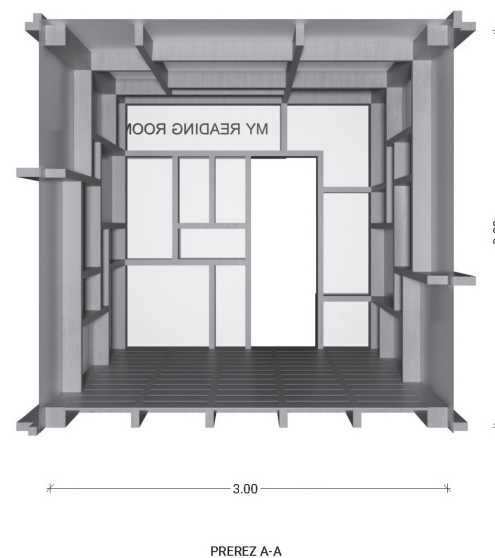
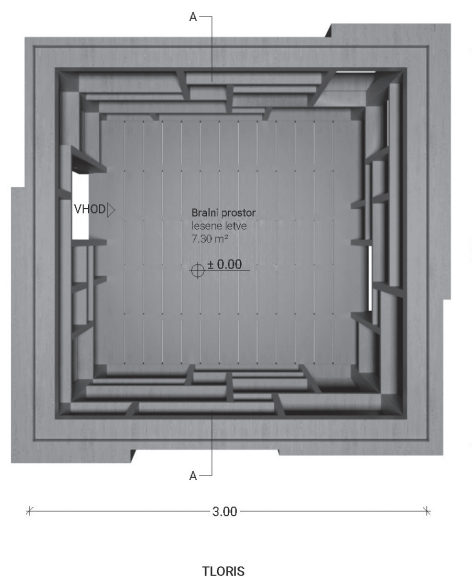
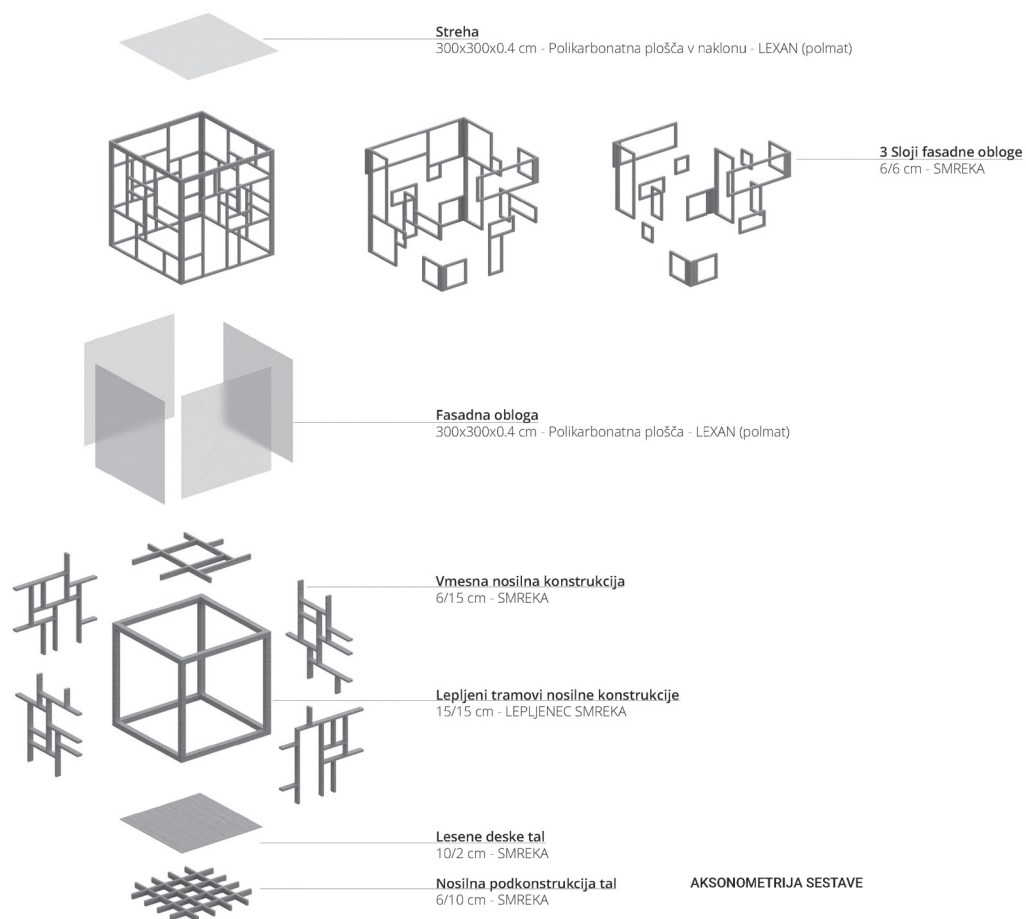
<https://europereadr.eu/>

<https://www.facebook.com/EuropeReadr>

<https://www.instagram.com/europereadr/>

Informacije o Europe Readr Izola

<https://europereadr.wixsite.com/website>

Mesto 65+

Staranje med umikom in urbanostjo

Razstava

Meta Kutin

Projekt je del razstave Vizije SO 16 Društva arhitektov Ljubljana, v sodelovanju s Slovensko univerzo za tretje življenjsko obdobje (SUTŽO).
 Otvoritev razstave: 16. 10. 2021 na Kongresnem trgu v Ljubljani in 27. 10. v Galeriji Kresija v Ljubljani.
 V projektu so sodelovali študenti arhitekturnega programa Trgi, ulice in stavbe okoli nas na SUTŽO:
 Pika Bizjak, Nada Klučar, Dubravko Lovrečič, Vida Vilhar Pobegajlo, Mira Rajh, Anamarija Rančič, Milan Stojnšek, Andrej Šolar, Marko Živec, Ivica Žonta
 Avtorica spremljevalnih besedil in kustosinja: Meta Kutin
 Portretne fotografije: Janez Marolt
 Oblikovanje vabila in plakatov razstave: Katjuša Kranjc
 Razstavo so podprli: Mestna občina Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor RS, Ministrstvo za kulturo RS

Ljubljana je leta 2011 dobila naziv »Starosti prijazno mesto«. Raziskava, ki jo je opravil Inštitut Antona Trstenjaka o tem, kakšno mesto je starejšim prijazno, se je naslonila na načela Svetovne zdravstvene organizacije. Prebivalstvo se stara, družba se spreminja, potrebe obvladovanja prostora za starejše in aspiracije starejših prav tako. V Ljubljani je danes skoraj 20 odstotkov prebivalcev starejših od 65 let. Za njih arhitekti in urbanisti načrtujejo, njih morajo spoznati, dobro poznati njihove subjektivne in skupne potrebe, jih povabiti k sodelovanju.

S posegi v urbano okolje in poglobljenim poznavanjem starejših, njihovih potreb in aspiracij, se tudi arhitekti in urbanisti lahko uprejo starizmom, slabšalnim nepreverjenim resnicam o staranju, starosti in starih. Tako kot številni drugi strokovnjaki, tudi oni pogosto še nimajo izkušnje lastne starosti, zato pri načrtovanju upoštevajo predvsem infrastrukturne in programske potrebe starejših, opirajoč se na področno zakonodajo, pravilnike in standarde. Ko želijo starejšim, tako tistim v institucionalni oskrbi kot tistim, ki ostajajo doma, zagotoviti varnost in udobnost, upoštevajo medicinski model staranja. Težje pa se vživijo v emocionalne, socialne, participatorne in razvojne potrebe starejših moških in žensk, v socialni in kulturni model staranja, ki se oblikujeta v nekaterih drugih strokah. Ob prebiranju publikacij o pravicah starih v mestu, ki obstajajo na različnih koncih Evrope, se zavemo, da je zakonodaja pomanjkljiva, saj je preprosto preslikana s področja invalidnosti na področje starejših.

Starejši so izjemno raznoliki, njihov slog staranja prav tako. Potrebujejo prostore, ki so zanje pomenljivi (pomembni in smiselni), pa naj gre za merilo ene sobe ali celega dela mesta. Načela, ki naredijo prostor pomenljiv starejšim, veljajo v veliki meri v prostorih zelo različnih meril. Še več, pomenljivost prostorov se spreminja v občutjih tistih, ki se starajo. »Dobro načrtovana soseska je tista soseska, ki zadovoljuje potrebe starejših, ne le danes, marveč tudi v njihovi prihodnosti,« je povedal A. T. (78). S staranjem se hierarhija potreb in vrednot starejših spreminjata. Jim znamo slediti?

S projektom Mesto 65+, Staranje med umikom in urbanostjo želimo opozoriti na stanje starih, razpetih med umikom in urbanostjo, med dezangažiranostjo in življenjem, povezanim z mestom, s spremembami v njem. Ljubljana se je v zadnjih petnajstih letih močno spreminjala. Vsem vidne spremembe mestnih prostorov ohranjajo mesto živo, ob tem pa je treba imeti posluš tudi za malenkostne razlike v rešitvah. Te naredijo, da so posamezne rešitve zadostne, dobre ali odlične. »Spremembe imamo radi, če so na bolje,« pravijo starejši študenti Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje (SUTŽO). Skupaj z njimi smo se spraševali, kakšen naj bo javni prostor, da bo njim, starejšim od 65 let, prijazen, da jih ne bo izključeval? Kakšna so razmerja, ki se plečejo med javnim prostorom in njegovimi starejšimi uporabniki? Kako se ti lahko umaknejo iz prostora in pri tem ostanejo na svoj način vključeni vanj, in iz česa sestoji njihova urbanost?

Opozoriti želimo tudi na pomen vključevanja starejših v javni prostor mesta. Kadar delamo z družbenimi skupinami, ki so zunaj glavnega družbenega toka, moramo utirati poti k njihovi vidnosti, slišnosti, priznanosti. Razstava Vizije SO 16 je omogočila, da starejši meščani vstopijo v mestno galerijo in na osrednji javni trg ...

Pred vami so izbrane nekatere izjave starejših Ljubljančanov, ki smo jih opremili s kratkimi razmisleki. Prisluhnite jim. Ne sodite, temveč poskušajte razumeti, kaj sporočajo.

*»V centru moram hrup
pač vzeti v zakup. A hrup je tudi
življenje. Moj hrup so koncerti
v Križankah, glasba iz
baletne šole ...« .
Mira*

Starejše je treba znova pripeljati tja, kjer je življenje, kjer je kultura, izobraževanje, kjer živijo in delujejo drugi. Kako lahko pripomoremo k temu, da bi starejši ostali v središču mesta? Fasade in druge zunanje mestne površine so v starem mestnem jedru Ljubljane pretežno prenovljene. Morda je sredi staranja prebivalstva čas, da se začnemo ukvarjati tudi s prostori za zidovi stavb. Da razmislimo, kako jih prilagoditi potrebam prebivalstva, ki se stara.

*»Čeprav rada odkrivam
novosti, pa rada tudi samo
posedam in opazujem
dogajanje.«
Anamarija*

Hoditi v mesto takrat, ko je v njem največja množica, nekaterim daje občutek, da so vključeni v dogajanje. Spet drugi pa vse manj vstopajo v svet mlajših in se mu boječe umikajo. Vsem pa je treba zagotoviti vizualni stik z mestom, skozi okno njihovega doma, skozi okna mestnega avtobusa. Zato je pomembno, da avtobusnih oken ne prekrivamo z reklamnimi nalepkami.

*»Rada imam odprte in svetle
prostore. In čim manj reklam,
ki kar dušijo.«
Nada*

S staranjem se nam življenjski prostor pogosto krči. Pri tem je pomembno, da je življenjski prostor vzdrževan, predvidljiv, obvladljiv, pa naj gre za stanovanje, hišo, sosesko, občino ... Že najmanjše nepravilnosti v asfaltu so lahko ovira. Neenakomerna višina stopnic lahko povzroči nesrečo. Nenehno spreminjanje programov in obvestil ljudi zmede.

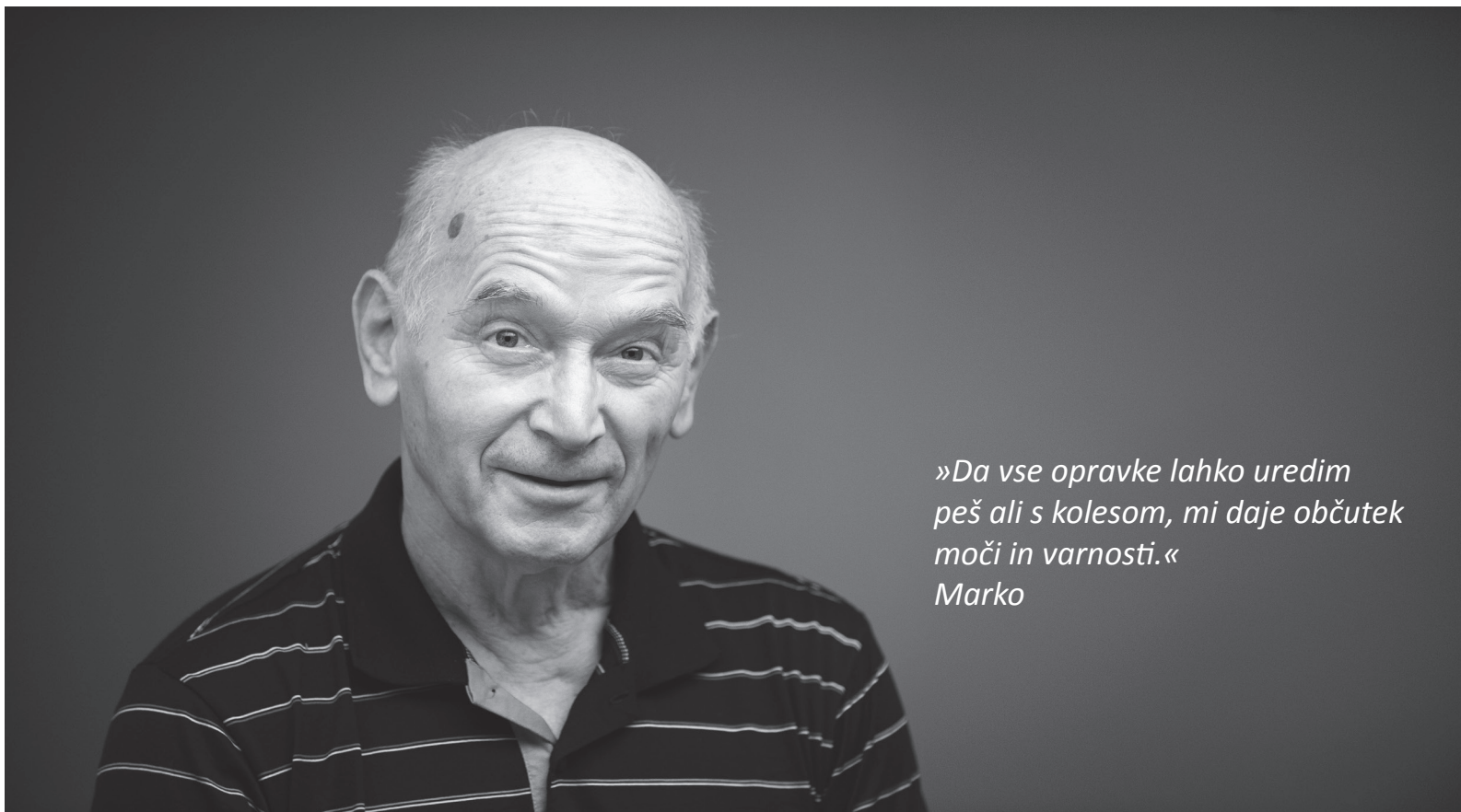

*»Vloga, ki jo imam tisti dan,
vpliva na to, kako doživljam mesto.
V mesto prihajam kot babica,
študentka, vodnica ...«
Ivica*

Starejši in upokojeni so ena izmed najbolj raznolikih družbenih skupin. Gre za ljudi z različnim socialnim ozadjem, različno izobrazbo, različnimi izkušnjami ..., zato so tudi njihove potrebe in aspiracije, povezane s prostorom, zelo različne in mesto (do)živijo različno.

Če se starejši izločijo iz prostorov soseske, to pomeni, da se je soseska grobo in močno spremenila in je v njihovih očeh izgubila svojo identiteto. Na spremembe se je treba pripravljati z nenehnim ozaveščanjem in izobraževanjem vseh prebivalcev, ne le starejših.

*»Da vse opravke lahko uredim
peš ali s kolesom, mi daje občutek
moči in varnosti.«
Marko*

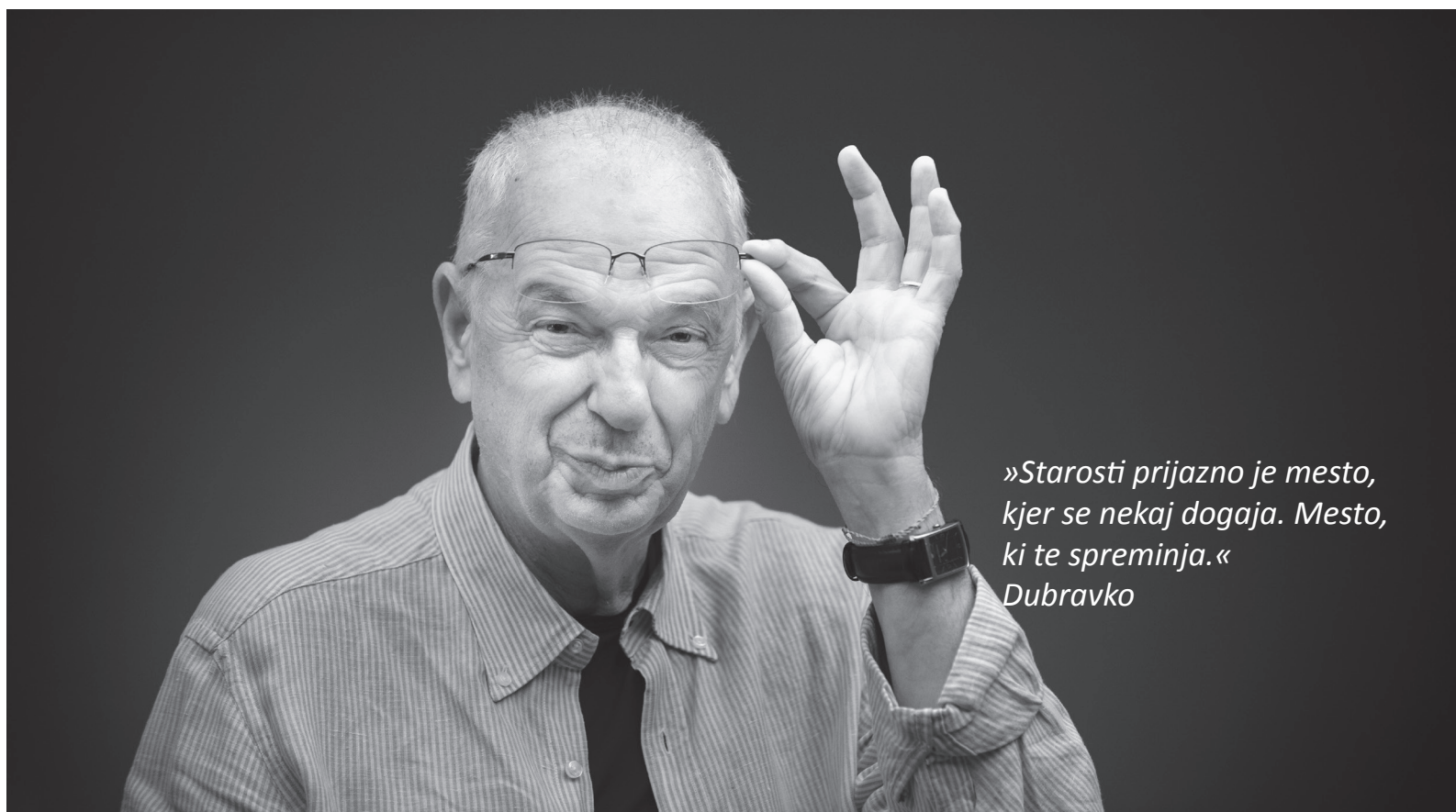
Kako dobro se staramo, je odvisno od varnosti in udobnosti okolja. Tako je treba upoštevati načelo hodnosti (angl. walkability) površin. Starejši namreč cenijo hojo kot fizično dejavnost, pa tudi kot način premikanja. Hojo lahko spodbujajo tudi ozelenjenost okolja, povezljivost mestnih ulic, čistoča in estetika mestnih prostorov. Starejšim prijazno mesto, je mesto prijazno vsem.

*»Vse, kar se dogaja v mestu,
je del mene. Po daljši odsotnosti
se zapeljem po mestu, da vidim,
kaj se je v vmesnem času
spremenilo.«*

Andrej

Za nekatere je odnos do mestnega prostora temelj njihove urbanosti. Navezanost na svoj teritorij se v starosti krepi. Lasten teritorij je zatočišče, je prostor spominov. Lasten teritorij pa ni le stanovanje ali hiša, so tudi soseska, četrt, občina, kjer potekajo vsakodnevne dejavnosti in se ohranjajo navade. Gre za sistem vseh že omenjenih prostorov, pa tudi za skupne površine in javne prostore. Vse skupaj sestavlja okvir urbanega življenja.

*»Starosti prijazno je mesto,
kjer se nekaj dogaja. Mesto,
ki te spreminja.«
Dubravko*

Poleg materialne razsežnosti je pomembna tudi socialna razsežnost mesta. Nanjo vplivajo osebne značilnosti posameznika in socio-prostorske značilnosti poti, na katere se poda starejši človek. Obvladovanje življenja v mestu oz. urbana kompetenca je v tem, da se nekdo povezuje in deluje z drugimi in da med njimi najde svoje mesto. Zato naj mestni prostori ne bodo monofunkcionalni. Podpirajo naj različne potrebe in aspiracije starejših uporabnikov mesta. Drobne in specializirane storitve v pritličju stavb krepijo pripadnost prostoru.

*»Odkar se izobražujem o arhitekturi
in urbanizmu, ne hodim več z očmi
uprtimi v tla.«
Pika*

Družba znanja vsem narekuje nenehno učenje. Starejši pri tem niso izključeni. V Ljubljani, ki se hitro spreminja, je spremembe treba raziskovati, sooblikovati in razumeti. Znanost občanov (angl. Citizen Science) kot sestavina vsakdanjega življenja se širi, kajti sprememb je toliko, da jih ne moremo prepustiti le strokovnjakom.

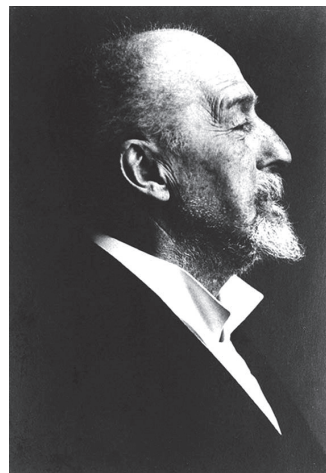

*»Obiskovanje raznih izobraževalnih programov me pripravi, da pridem v center mesta in spremljam spremembe. Rada jih imam, spremembe na boljše.«
Vida*

Upoštevanje urbanosti starejših pomeni, da sredi razvoja ščitimo preteklost. Snujmo prostor tako, da omogoča spoštovanje in dostojanstvo starejših in da jih dela ponosne, da ponuja kakovostne storitve in povezavo starejših z vrstniki in drugimi. To so prostori, ki omogočajo vključevanje starejših v javnost, prostori, kjer so starejši vidni in so njihove zmožnosti ter dosežki vidni. Kateri prostori našega mesta to že dosežajo?

Umetniška praksa

Otto Wagner

Sl. 1: Otto Wagner 1841–1918, portret.

Znova je bila priložnost, da uporabimo besedo »umetniška praksa« in opozorimo na njeno poznejšo obravnavo. Z njo razumemo priučeno, pridobljeno vajo podeljevanja forme [*Formgebung*]. Ta nastane pri slehernem, ki se dolgo vrsto let ukvarja z umetniškim poklicem. Zato se mi zdi smotrno, da najpomembnejša načela te izkušnje uvrstim v ta spis.¹

Preden se lotimo izrecne teme, pretehtajmo vprašanje: »Kako naj grafično predstavimo dela [*die Arbeiten*] gradbene umetnosti?«

Ne tajimo, da je za arhitektonične stvaritve, dokler so na papirju, le bore malo zanimanja. Slika, kip, prostor, zgradba in vsak drug umetniški objekt s pomočjo očesa neposredno deluje na čute ogledovalca; s tem sta razumevanje in presojanje umetniškega objekta precej lažja. Da bi razumeli načrte in risbe, se moramo duhovno poglobiti, za kar ogledovalcu večinoma zmanjka volje, še pogostejše pa sposobnosti, tako da mu je presojanje oteženo ali celo nemogoče. Veliko stavbenikov osnutke rado podaja v suhoparni, zahtevam modernega okusa neustrezni formi.

Ker se zaradi novih umetniških prijemov in iznajdb način prikaza tudi tu nenehno izpopolnjuje in je okus avtorjev različen, tega »kako« ne moremo natančno precizirati; potemtakem zmoremo o njem podati le namige.

Če začnemo pri alfi arhitektoničnega risanja, moramo najprej poudariti, da je treba povsem zavreči slednji tako imenovani atraktivni [*flotte*] način; naloga stavbenika mora vselej biti, da svoje misli spravi na papir kar se da jasno, ostro, čisto, ciljno in prepričljivo. Vsaka arhitektonična risba mora dokumentirati okus umetnika; nikdar ne smemo pozabiti, da prikazujemo PRIHODNJE, to, kar še ne obstaja. Ponujati kar se da zavajajočo podobo prihodnosti – to moramo imeti za napačno slo že zato, ker vključuje laž. Vse mikavne slučajnosti in razpoloženja, ki smo jih povzeli iz narave, ki jih fiksira dober akvarel in jih prenašamo na neobstoječi objekt, so hotene prevare, in jih je torej že zato treba zavreči.

Bližje, pravilneje, in zato naravneje je, da – recimo tako – delo individualno, impresionistično predočimo ogledovalcu; tako zbudimo zanimanje, ga napolnimo z mislimi. Umetnik ima pri tem priložnost pokazati fantazijo, okus, voljo in zmožnost, da ogledovalca spodbudi in pritegne, ne da se bi oddaljil od resnice.

Moderna umetniška prizadevanja in objave dandanes preveva sveža, mladostna poteza, ki je ne moremo dovolj poudariti; kaže jo veliko število odličnih nemških, angleških in francoskih kulturnih revij, v katerih izide skoraj vse, kar nastane novega v umetnosti. Takšne publikacije dajejo umetniku obilo spodbude.

Vsekakor pa moramo posvariti pred preveč tega »zdravila«.

Izčrpani okus bo umetniku tudi tu stal ob stani kot vodja; bogati spodbudi navkljub bo poskrbel, da v svoj prikaz sprejme samo stvari, ki dostojno spremljajo poglobljeno zadevo in spodbudijo zanimanje ogledovalca.

Seveda bo moral uporabiti le take načine prikaza, pri katerih lahko ob neznatni porabi časa upamo na največji učinek in ki ne izključujejo lahke in lepe reprodukcije. Z uporabo obrob, napisov, detajlov, ko nastopi individualno doemanje itd., – celo najnedolžnejšo ortogonalno projekcijo zmoremo spremeniti v umetniško delo vredno ogleda.

Stavbeniški prikazi, določeni za razstave, imajo za pogoj, da izločimo vse, kar okolico moti. Tlorisov, narisov in prerezov, ki jih kažejo velike pole belega

papirja, nikdar ne moremo uvrstiti med slike in skulpture, saj bi zagotovo motili celostno podobo. To je tudi razlog, zakaj arhitekturna dela pri razstavah pogosto obravnavajo več kot mačehovsko.

Kakor koli je že ta »kako« prikaza pomemben, mora sam govoriti proti temu, kar prikazuje, mora stopiti v ozadje. H »kaj« pa se vrnemo po kratkem ekskurzu.

Kakor v drugih delih tega spisa, gre tudi v poglavju o »umetniški praksi« lahko le za poudarjanje posameznih pomembnih momentov, ki se še zlasti tičejo moderne arhitekture. Najmodernejše modernega v stavbeništvu [*Baukunst*] so verjetno naša današnja velemesta. Dimenzija, ki je prej niso dosegla, je spodbudila nastanek brezštevilnih novih vprašanj, ki si svoje rešitve obetajo s pomočjo stavbenišтва.

V zadnjem času je zaradi razcveta vseh velikih mest še posebej stopilo v ospredje vprašanje ureditve mest [*Städteregulierung*], saj se je v številnih primerih pokazala nujna potreba, da si prizadevamo za racionalno rešitev te zadeve.

Ubranost umetnosti in smotra je po modernih nazorih vselej prvi pogoj dobre rešitve. Pogosto lahko pride tudi do primerov, pri katerih naj bi se umetniški moment umaknil smotrnosti, tako je treba v skladu z naravo te zadeve privzeti, da se je pri gradnji mest uveljavilo obratno razmerje. Če gre splošni nazor zagotovo v tej smeri, da na primer za promet – ki bo za množico vselej najvažnejši – ni noben znesek dovolj velik, je za umetnost dovolj ravno »nič«.

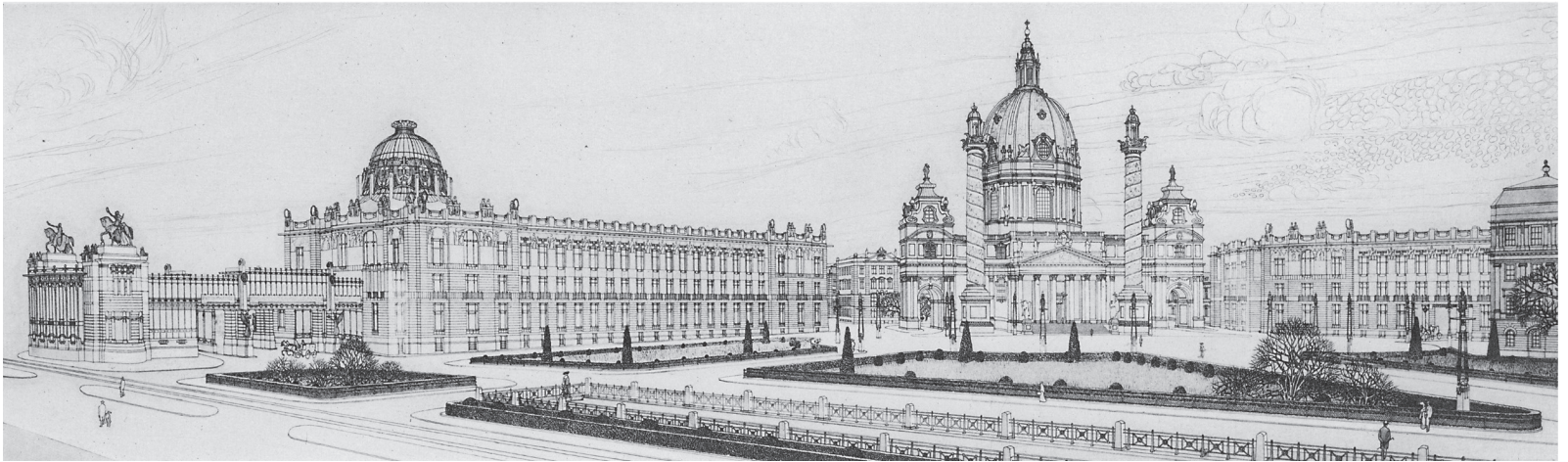
Gotovo je, da mora v ospredje stopiti praktični moment ureditve mesta, in da mora umetnost – strogo gledano – pravzaprav zgolj bedeti nad tem, da se ognemo slednjemu vandalizmu. Umetnost bo določene nastopila in svoje pravice zahtevala šele tam, kjer je njeno ustvarjanje sebi namen.

To bo imelo za posledico, da natančno preciziramo in zakoličimo prometno tehnične, ekonomične in higienski zahteve, in da stavbeniki, ki izvajajo načrt te ureditve, te premise umetniško ovrednotijo.

Vsaka ureditev mesta nujno razpade na dva dela: na naraščajoči periferni del, kjer lahko tehnika in umetnost gospodarita precej svobodno, ter na kompaktno notranjost mesta, kjer se morajo želje novega oblikovanja prilagoditi morju hiš, umetniškim spomenikom, navzočim ureditvam in parkom. Oba dela sta seveda soodvisna; prenekatero nalogo bo moč rešiti le ob upoštevanju celotnega mestnega področja. Žal vselej bolj cenijo notranjost mesta, ki se zdi nujnejša; periferijo pa obravnavajo precej sporadično. To je povsem nepravilno že zato, ker zaradi tega prav kmalu nastanejo nove zadrege, in se morajo zagotovo vselej znova pojavljati vprašanja, ki prav tako hitro terjajo svojo rešitev; zato se je treba s pravočasno skrbnostjo izmakniti prisili.

Zagotovo so v prihodnje nujne reči (tiri, parki, preskrba, odvoz smeti in snega, dovoz materiala, transport trupel, zasnove postaj, četrtne gradbene skupnosti ipd.) lažje, lepše in ceneje dostopne, če načrt ureditve preveva veliki zamah. Ker še posebej na Dunaju periferijo zanemarjamo, dejansko gojimo precej slabo

1 Otto Wagner: Moderne Architektur. Prim. zadnjo opombo.

Sl. 2: Otto Wagner, načrt za Mestni muzej cesarja Franca Jožefa, Karlov trg na Dunaju, perspektivni pogled 1898.

stanje [*Übelstand*]; skorajda vsem nemškim mestom se je temu posrečilo izogniti, in to tako dobro, da je njihova ureditev omogočila, da so se posamezna predmestja oblikovala bolj bivalno, bolj zdravo, čisteje in lepše. Na Dunaju se je primerilo ravno nasprotno; mestna periferija ne odstopa od pregovorne ogrske vasi.

Naj še pripomnimo: širjenje velikih mestnih površin, za kar si ves čas prizadevajo, zagotovo neposredno sovпада z razmerami v prometu; slabe prometne razmere pa morajo dvigniti cene parcel, kopičiti nadstropja, za posledico imajo preveč stisnjen način gradnje; slabo urejena mestna periferija bistveno prispeva k poslabšanju slabega stanja. Največja skrb in pozornost pri zasnovi mesta gre cestam in trgov.

O njih moramo spregovoriti najprej.

Ni treba dokazovati, da naj bosta velikost in obrobje trga [*Platzwand*] v pravilnem razmerju. Zdi se, da so dimenzije trga poljubne, a so naravno zamejene s precej strogo podano višino, ki jo lahko doseže obrobje, ki sklene trg. Ta višina – naj jo tvorijo zgradbe ali skupine dreves – ne znaša kaj več kot 25 m, razen posameznih delov zgradb, ki jo presegajo. Zato naj bi obrobje trga v naznačeni višini na oko naredilo še dovolj močan vtis; tako lahko – ob sicer pravilnem razmerju površine trga velikega kakih 120.000 kvadratnih metrov – to velikost označimo za estetsko mejo. »Place de la Concorde« v Parizu ima 100.000 m² (skupaj s Seno).

Površina tako veliko dimenzioniranih trgov v umetniškem odnosu potrebuje določene točke, kjer se oči spočijejo, predvsem pa potrebuje energične delitve.

Točke umirjenja ustvarijo postavitve figuralnih in arhitektoničnih monumentov, vodnjakov ipd., medtem ko neprekinjene ceste, vrste kandelabrov, balustrade, aleje, peroni, pločniki itd., očesu nudijo razdeljujoče smernice te površine.

Za estetsko mejo velikosti cestne širine lahko normiramo 80 m – ob višini obrobja [*Einfassung*] 25–30 m. Tudi ta potrebuje močno poudarjene delitve, da se očesu lahko prikaže prijetno zajemljiva.

Dolžina ceste naj sledeč izkušnji ne zdrsne pod petkratnik njene širine in naj brez karakterističnih prekinitev ne prestopi petnajstkratnika širine.

Minimalne dimenzije trga so torej, same po sebi, odvisne od višine njegovega obrobja in osnovne oblike, medtem ko mora za širino ceste veljati načelo, ki ga sprejemajo po vsem svetu, da višina obrobja nikdar ne sme prestopiti širine ceste.

Manjši trgi prebudijo potrebo, da obrobje trga vidimo skoraj v celoti, sklenjeno, medtem ko večji dopuščajo povsem energične delitve obrobij trga. Zato je čas, da se soočimo z nekaterimi sprevrnjenimi nazori, ki jih časti velik del občinstva; ti merijo na to, da se vsak prosti trg, tudi najmanjši, »okraši« z vrtom.

Zagovorniki tega nazora imajo ves čas polna usta parol, bombastično jih navajajo, brez števila, npr.: paša za oči, zračno središče, vpojnik dušika itn. Parole preoblačijo v ljudstvu ljube fraze, mečejo jih množicam, vse mogoče zatrjujejo o higieni; če so taki nasadi tudi lepi, tega ne pretehtajo.

Ne glede na to, da se taki sanitarni postulati v svojem učinkovanju po kažejo več kot vprašljivi, so te uborno vegetirajoče karikature vrta vsakomur v napoto in onemogočijo enega najlepših arhitektoničnih motivov, namreč efekt površine z njenimi vodilnimi linijami.

Čarobni učinek *Place de la Concorde* v Parizu, *Petrovega trga* v Rimu, bo slednjemu, ki ju je videl, ostal v trajnem spominu.

Vrtna zasnova na obeh trgih (nebu hvala, da še nihče ni imel poguma, da bi jo zahteval), bi uničila ves njun učinek. Na Dunaju pa se je posrečilo, da so enega največjih trgov (trg pred mestno hišo, 80.000 m²), oropali slehernega umetniškega učinka z neslano vrtno zasnovo, ga skazili z monstrozno ureditvijo poti, ki se roga slednji praktični potrebi.

Vrtno zasnove [*Gartenanlagen*] v mestih morajo povsem upoštevati estetske in praktične potrebe (dva pojma, ki se po modernih nazorih vselej pokrivata) in se z ravno senčnato potjo ne ozirati le na hitečega pešca, ohraniti je treba tudi mogočen vtis površine.

Glede na povedano vprašanje parkov nehote sili v ospredje, zato mu posvečamo nekaj vrstic.

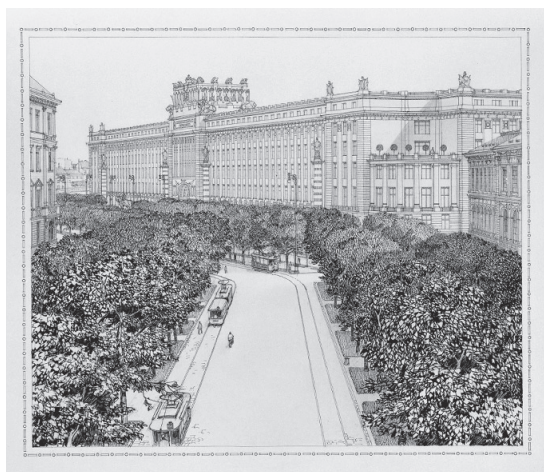
Parki v samolastnem, izvirnem smislu so bila velikanska zemljišča, ki so vključevala krajinske lepote; bogate lastnike so spodbudila, da so jih preoblikovali v sedeže gospodarjev. Glede na to so uredili vozne poti in pešpoti, ki so kot lahko dostopne povezale zemeljne valove, gozdne predele, skupine dreves, jezera, ribnike, reke, potoke, skupine skal in razgledne točke itd., jih privedli do slikarske veljave. Na najlepših in najbolj posrečenih točkah so zgradili gradove, paviljone itn.

Učinek, nastal s kontrastom narave in umetnosti, je zaradi nenehnega zmanjševanja površin in kopičenja objektov, ki ne ustrezajo ne zemljišču, pa tudi lokaciji ne, postal imitacija (beri karikatura angleškega parka – dunajski *mestni park itn.*) Nadaljnje zmanjševanje je moralo, kakor sami po sebi kažejo številni primeri, privedi do popolnega osmešenja. To je še toliko bolj žalostno, saj so nam mojstri renesanse, še zlasti pa baroka, za vzorčne primere zapustili tako rekoč neprekinjene vzore vrtnih ureditev v bližini stavb. Razločno so nam pokazali pravo pot, po kateri moramo iti, da se zgradba in vrtno ureditve v svojem učinku podpirajo in dopolnjujejo.

Zato ne moremo dovolj priporočiti, da naj stavbenik glede tega energično poprime, da bo vrtnarsko veščino, ki je dejansko na najnižjem nivoju, kar se da hitro povzdignil.

Tako mu ne bo šlo samo za to, da lepó izoblikuje glavne dispozicije takih ureditev, mora se tudi toliko informirati o flori, da mu ob snovanju takega projekta ne bo težko lotiti se pravilne razdelitve skupin dreves, obrob, ut, ograj itn.; mora si biti na jasnem o trajnosti rastlin glede na lokalne razmere, natančno mora poznati barvo in videz rastlin, ki jih predlaga, poučiti se mora o učinku zemljišča in umetelnem obrezovanju, o položaju in razporedu poti, pregledov, očišč, povsem si mora biti na jasnem o umetniški vodogradnji, o uporabi in razdelitvi figur, rastlinjakov, dekorativnih rastlin, o gradnji rastlinjakov, talnih zasaditev in še o velikem aparatu njihovega vzdrževanja.

Natančno mora vedeti, katere vrste dreves – od primera do primera – ustrezajo alejam, katere je treba zamenjati z mejami, zelenikami itn. Sposoben mora biti navesti, kako se uspešno bojevati zoper odmiranje cestne vegetacije, ki ga povzroča uhajajoči plin javne razsvetljave, prenikajoče cestne odplake, tresljaji prometa, manko podlage (zaradi kanalov, vodnih poti).

Sl. 3: Otto Wagner, načrt za poštni urad, 1902.

Sl. 4: Otto Wagner, načrt za vojno ministrstvo, perspektivni pogled z Ringa, 1908.

Še enkrat bi rad opozoril na izjemni, monumentalni učinek talne površine; površine trgov je mogoče z različnimi metodami tlakovanja oblikovati kakor preproge z večbarvnimi vrstami kamna, z razporeditvijo solitarnih rastlin, ki krasijo travne površine – če pritegnemo še vodilne linije in dobro postavljene ogleadne objekte, dosežemo kar najsijajnejši učinek.

Te reči so z umetniško, monumentalno podobo trga in ceste v tako tesnem sovisju, da ne moremo dovolj priporočiti, da se jih intenzivno upošteva.

Po ekskurzu o podobi trga in ceste poudarjamo, da mora stavbenik obe izrecno upoštevati še v drugem smislu, da zadosti umetniškim zahtevam.

Žal pa arhitekt pri številnih vprašanjih nima nikakršnega vpliva, saj večinoma drugi razlogi premagajo estetske.

Najpomembnejša med zahtevami za doseganje umetniške, pestre podobe, ki jih še moramo omeniti, je, da je za javno zgradbo določen primeren prostor; da zanjo ustvarimo žal večinoma manjkajoče, estetsko pa absolutno nujno očišče–krajšče [Augachsen–Endpunkt].

Če takih umetniških zahtev ne upoštevamo – utilitarni princip, ki se povsod krepko uveljavlja: odklanjanje monumentalnih gradbenih izvedb, manko denarja za umetniška prizadevanja, ki se ga nikdar ne da odpraviti – so za arhitekta pogosto precej trd oreh. Te in podobne okoliščine so priklicale nekakšno navidezno arhitekturo, ki želi z lažjo prekriti šibke točke. V to kategorijo spadajo prenapihnjene fasade najemniških hiš, ki smo jih že omenili, v novejšem času oktroirani, zaukazani tipi fasad (arkade in hiše v četrti Franca Jožefa na Dunaju), torej umetniško, ne pa tehnično gradbeno jerobstvo. Ne moremo dovolj grajati prevarantstva, ki kipi od laži in spominja na Potemkinove vasi, ki tiči v taki odredbi. Nobena druga umetniška epoha, samo naša, se ne more hvaliti s takimi nemsisli; podajajo nam zares žalostno sliko umetniških razmer našega časa. Morda to delno opravičuje, da okusu – ki je zataval na stranpoti in hlepi po zaželenem umetniškem vtisu – moderna splošnost krati sredstva, da bi to dosegel, že zato, ker je neprestano naraščajoča množina najemniških hiš v nadvse neugodnem razmerju s potrebno množino javnih stavb.

Način življenja ljudi, ki si vsak dan postaja bolj podoben, je precej izpodrinil posamično stanovanjsko hišo, drugo so postorili gradbeni predpisi, in tako je morala nastati današnja uniformnost najemniških hiš.

V nobenem drugem mestu moderna najemniška hiša nima tako velike vloge kot pri nas.

Če so v Londonu razmere lastnikov parcel za te namene priklicale tip gradnje, za katerega moramo trditi, da se odpoveduje skorajda vsakemu součinkovanju umetnosti, je v Parizu dozorela rešitev, ki ima za neizpodbitno izhodišče nastanitev služinčadi v mansardah.

Berlin ima večjo pozidano površino kot Dunaj, zato cene parcel tam nikdar niso dosegle tiste višine, za katero boleha naše že dolgo utesnjeno rodno mesto. Tudi ni bilo potrebe, da bi se tudi tam pri najemniških objektih izoblikovalo tako kopičenje nadstropij, kakor je na Dunaju pravilo.

Pri nas niso nobena redkost najemniški objekti, pravilno imenovani hiša s stanovanji za najem [Zinshäuser], ki imajo nad nivojem ceste 6 ali 7 nadstropij. Izumirajo podobni, večnadstropni tipi gradnje, z večjim, v zunanji upodob

poudarjenim stanovanjem lastnika v glavnem nadstropju. Skladišča in samostojne hiše se izločijo iz te kategorije.

Naše sedanje hiše najemnikov – kar pogojujejo gospodarske razmere – nimajo nobenega drugega smotra kot kopičenje manjših stanovanj, ki jih je lahko oddati, v eni stavbi – da prinesejo kar najvišji prihodek investiranega kapitala za gradnjo.

Potem ko so z namestitvijo osebnih dvigal, najemniško vrednost posameznih nadstropij precej izenačili, je moralo iz tega kot naravna posledica iziti, da zunanega umetniškega oblikovanja ni bilo več moči izpeljati s poudarjanjem nadstropij. Arhitektonične izvedbe, ki iščejo svoje motive v arhitekturi palač, moramo pri takem konglomeratu celic označiti za povsem zgrešene; nasprotujejo namreč notranji strukturi zgradbe.

Stavbeništvo je zato pri izvedbi fasade moderne najemniške hiše napoteno na gladko površino, ki jo predira več enakovrednih oken, čemur se pridružujejo varovalni glavni napušč, razkošni okrasni friz, portal itn.

Temeljna načela, ki jih ta spis vzpostavlja, napotujejo na to, da umetnosti ne pripada boj zoper omenjene gospodarske tokove, ali da se jih ogrinja z lažjo, marveč je njena naloga, da take zahteve upošteva.

Moderno oko je izgubilo malo, intimno merilo, navadilo se je manj pestrih podob, daljših ravnih linij, bolj raztegnjenih površin, večjih mas, zato se zagotovo zdi primerno krepkejšo vzdrževanje mere, revnejši obrisi zgradb. Umetnost bo torej prišla do besede šele tam, kjer njena domena ostaja nesporna, njen poseg naraven.

Arhitekt naj torej pri najemniških hišah, ki bodo vendarle postale poglavitna gmota cestne podobe, poskuša z dekoriranjem površine s podobami, ki si kontrastirajo, z enostavnimi in pravilno izbranimi detajli, z razločnim poudarkom konstrukcije, ne da bi se to, kakor je žal vse pogostejše priljubljeno, izrodilo v kosanje mejašev.

Ob nakazani umetniški izvedbi se bodo naše hiše najemnikov najhitreje združile v estetsko razveseljiv pogled in bodo zagotovo ustrezale vsem tistim rečem, za katere je cesta ustvarjena.

Vselej je treba pomisliti na to, da moderno velemesto ne more in ne sme izgledati kot antični Rim ali stari Nürnberg.

Kako je s slikarskim učinkom ceste in z rabo ravne linije oz. krivulje?

O pomenu ravne linije se v moderni arhitekturi pogosto govori. Brez števila razlogov razločno in energično napotuje na njeno kar največjo uporabo. Glede na trasiranje ceste je ta upravičen pogoj, preprosto že zato, ker gre zaposleni človek kar se da naravnost in je temu, ki se mu mudi, odveč že najmanjši ovinek, ki mu trati čas. Zadnja desetletja nosijo besede: »Čas je denar!«

Projektanti zaviti poti imajo priložnost, da se o tem zadovoljivo prepričajo ob prečkanih travniških površinah in shojenih kotih travnikov.

Še slabše izkušnje bodo imeli ti, ki ustvarjajo nepraktične poti in še prenekatere nelaskavo besedo jim bo zabrusil ta, ki so ga vodili za nos.

Samo po sebi se razume, da ravne ceste povsod ni mogoče speljati. Pogosto je treba za ohranjanje obstoječega, za doseganje boljših oblik gradbenega prostora itn., pri trasiranju cest, cesto speljati v obliki krivulje, izbrati poligonalno

linijo. Taki primeri spadajo k rečem, ki se porodijo same od sebe in ki pripomorejo, da je podoba mesta bolj pestra, in če so dobri, da jih tudi zanimiveje oblikujejo.

Še posebej omenimo, da prelomov cestnih gabaritov nikdar ne smemo prelagati v same gradbene bloke.²

Če za pešca kot najboljša vodilna linija poti velja ravna, se pravi najkrajša linija, je po drugi strani za promet vozil zagotovo dopustno odrejati kratke, majhne ovinke in zavoje, seveda samo tam, kjer izhajajo iz naravnih ali umetniških pogojev.

Kar največja zaščita, ki jo je treba ponuditi občinstvu, sama po sebi napotuje na upoštevanje prometa vozil, torej na zadostno širino pločnikov in energično širjenje križišč.

Omenjeni manko javnih zgradb, ki s svojimi večjimi formami in z bolj motivirano, bogatejšo silhueto prekinjajo pročelja najemniških hiš in tako cestno podobo oblikujejo bolj zanimivo in z večjimi kontrasti, mora arhitekta spodbuditi, da želeni učinek doseže z drugimi sredstvi. Za to so najprimernejša: umeščanje trgov, zmerno izstopajoči in umikajoči se vhodi zgradb, ustvarjanje osprednjih vrtov, razporejanje razdelitev cest, cepitev taistih pri vstavljenih monumentih in vodnjakih, končno tisti objekti, ki jih mora sprejeti sama cestna površina, aleje, arkade, meje, kioski itn.

Ni nam treba posebej razpravljati, da nam pietetno ohranjanje podegovanih del umetnosti, nespremenljivost njihove okolice, ki jo je treba ohraniti glede na vselej dobro pretehtano vidno distanco in vrsto slučajnosti, nudi druga dragocena sredstva umetniške izvedbe cestne podobe.

Z umetniško obravnavo ulic in trgov kakega mesta se naloga arhitekta še ne konča. Najnovejši čas je tako prinesel marsikatero institucijo, marsikatero noviteto, ki se upira umetniški izvedbi. Tu je treba v prvi vrsti omeniti tire; njihov vpliv na podobo ceste je prepogosto poguben.

Tiri na nivoju ceste, pa naj gre za konjsko vprego, parni voz ali vozilo z električnim pogonom, skoraj zmeraj kvarijo cestno podobo, tudi če se ne oziramo na motnje prometa pešcev, ki jih povzročijo.

Ta nazor je v velikih metropolah že postal prepričanje. Tako na primer Parižani na *Place de la Concorde* in *Champs-Élysées*, Berlinčani na *Unter den Linden* nikdar ne bi dovolili takih naprav.

Železniške naprave, s katerimi se bo moralo sprijazniti vsako vele mesto, so lahko podzemne ali nadzemne. Izbira enega ali drugega sistema je odvisna od lokalnih predpogojev in tehničnih razlogov. *Pro et kontra*, ki iz tega rezultira, lahko strnemo v nekaj poglavitnih točk.

Podzemna železnica, še posebej pokrita, skorajda ne vpliva na cestno podobo, kar zadeva dostop je udobnejša, vendar običajno že v zasnovi dražja in za vozeče občinstvo neprijetna.

Nadzemna železnica včasih precej skazi ulico, je pa malo cenejša od podzemne in nudi potnikom zaradi prostega in menjavajočega se razgleda marsikateri užitek.

Prebivalcu mesta gre vselej v prvi vrsti za ohranitev kar se da lepe mestne podobe, nadzemna železnica mu torej nikdar ne bo pogodu, in to je tudi vselej stališče stavbenika.

V vsakem mestu privedejo zakon ali poreklo, tehnični ali finančni razlogi do gradnje okrožij z vilami, tovarnami ali stanovanji, bistveno jih pogojuje krajinska lega mesta, v periodah gospodarske rasti se hitro širijo.

V zadnjem času prihaja do usmeritve, ki pripomore h gradnji samostojnih hiš in upraviči s tem povezane idealne predpostavke, da lahko nadoknadimo zamujeno.

Tega gibanja se je polastila gradbena špekulacija, iz katere je nastal nov tip mesta in ulic, kompleksov hiš ali vil.

Čeprav moramo pri takih okrožjih vil v estetskem oziru pozdraviti način gradnje ulic – zdaj izmenjavajoč se, kontrastnejši, nato bolj odprt, potem spet bolj sklenjen, izpeljan s prednjimi vrtovi, vrinjenimi trgi itn., – se ta do sedaj lahko izkaže le s pomanjkljivim uspehom, in to predvsem zato, ker je špekulacija s prekomernim kopičenjem ENEGA gradbenega tipa temu gradbenemu načinu zadala smrtni udarec.

Glas ljudstva je o tem že podal upravičeno, a uničujočo sodbo, in mu pravi pokopališče vil, *Villenfriedhof*.

Mnogo podobnih objektov – naj gre za posamezne hiše ali najemniške objekte – če jih postavimo skupaj, drug drugega gotovo oropajo slednjega učinka, povzročijo estetski dolgčas, ki ga lahko odpravimo le z velikimi kontrasti. Takšna okrožja vil zato terjajo vsaj to, da skoznje povlečemo tudi ekonomsko upravičene poslovne ceste povsem spremenjenega stila gradnje.

Pomemben vpliv na podobo ceste, ki ga imajo spomeniki, smo že izrecneje poudarili pod vidikom »kompozicije«; tu nam še preostane, da se zavzamemo za pastorka umetnosti, za monumentalni vodnjak.

Naši veliko dimenzionirani trgi in ulice ukazovalno terjajo izstopajoče, močno odlikovane točke. Monumenti tej potrebi očitno ne morejo ustreči. Treba je poseči po drugih oglednih objektih, med katerimi najprej pride v poštev monumentalni vodnjak. Osvežilnemu, poživiljajočemu, ki ga nudi prebivalcem mesta, se kot pomembni umetniški element pridružuje okoliščina, da se po formi in velikosti zlahka uskladi s podobo trga. Zato ne moremo – še posebej v našem mestu – dovolj priporočati teh merodajnih dejavnikov in njegovo pogosto rabo.

V podobi mesta že skorajda izginja vpliv naših modernih mostov. Železo je izrinilo kamen; sredstva, ki jih imamo na razpolago, tega sicer ne izrekajo na način, ki bi ga lahko razumeli narobe, tako da so mostovi postali skorajda povsem utilitarne zgradbe, ponižane v preprosto, izravnalno izpeljavo poti. Prvi, brutalni nastop novega materiala, železa, je prebivalce mesta spodbudil k precej energičnim protestom, ki so vsaj danes pripeljali do rezultata, da tam, kjer je to kolikor toliko mogoče, odredijo »spodnjo konstrukcijo«, da ne bi motila vselej lepega pogleda na most. Tudi tu je nujno potrebno, da pri takih proizvodih umetnost in umetniki soodločajo z vplivno besedo, da pogled na most po mostni osi, ki so ga dozdaj povsem zapostavili, izvedemo tako, da se estetsko nujna priprava pogleda ponuja tistemu, ki se mostu bliža.

Umetniška izvedba mostov bo tako morala v večini primerov pokazati močno poudarjeno mostišče in bogato opremljeno mostno ograjo.

Veliki napredek na področju higiene, nesporni uspeh takih ukrepov, neznanska, stalno naraščajoča rast števila prebivalstva v velemestih, končno pa tudi okoliščina, da je umetniški učinek neločljiv od snažnosti, sami od sebe kažejo na nujnost mučnega čiščenja naših prometnic, na brezhibni videz naših javnih površin! To, več kot upravičeno zahtevo, mora arhitekt – s pomočjo ustreznih ukrepov – upoštevati že ob prvi dispoziciji.

Namera tega spisa ne more biti, da navedemo vse, kar spada na področje higiene; treba je poudariti, da naj bo arhitekt tudi na tem področju povsem na tekočem, že zato, ker te moderne pridobitve v umetniškem odnosu zahtevajo dejanske nove forme.

Na področje higiene v velemestih spada vse bolj pereče vprašanje odvajanja gorilnih plinov in saj. Sanitarni ukrepi, kakor tudi nujna uporaba premoaga, postavljanje tovarn itn., na obrobje mesta, aparati za sesanje dima itd., seveda lahko k temu le bore malo pripomorejo – neznanskega števila kurišč naših bivalnih in javnih prostorov sploh ne zadevajo.

Vsekakor pa na podobo mesta v estetskem pogledu vplivajo tovarne z velikimi dimniki, medtem ko ostajajo manjša kurišča skorajda rekoč neopazna. Če bi za prve morda našli lepše oblike, je po današnjem stanju znanja le malo upanja, da bi mesta v doglednem času osvobodili dima in saj.

Ta najbolj škodita modernim umetniškim delom. Konglomerat prahu, saj in padavin že v kratkem prekrije vsako umetniško delo, če stoji na prostem, mu podeli povsem spremenjen, zagotovo ne hoten videz.

Zagotovo ni umanjalo poskusov, da bi to upoštevali s človeštvu prirojenim smislom za barve, tako da smo za nasvet poprosili sestrskes umetnosti. Vsi takšni poskusi propadejo zaradi estetsko in kemično izničujočega učinka omenjenenadloge. Če se temu pridružijo še naše neugodne klimatske razmere, iz tega rezultirajo počrnjene fasade, zaradi saj neprepoznaven figuralni okras.

2 V izvirniku: »Des einen sei hier noch besonders Erwähnung getan, daß Brüche der Straßenfluchtlinien nie in die Baublöcke selbst zu verlegen sind.«

Sl. 5: Naslovnica knjige Otto Wagner: *Moderne Architektur*. Tretja izdaja, Dunaj 1902. Založba Anton Schroll & Co.

Grozna barva bronениh spomenikov, neobstojnost vseh slikarjev na zunanji strani stavb, prek zime nujno zavarovanje vsega marmornega okrasja naših trgov in gradbenih del z lesom itd., so žalostne posledice teh faktorjev.

Nasprotno je mogoče z uporabo kar se da enostavnih form, gladkih površin, z rabo porcelana in majolike, kamnin, mozaikov, sistematičnega čiščenja umetniških del itd., to preprečiti – moderna arhitektura na tem področju že lahko pokaže pomembne uspehe.

Kakor smo že omenili, politična in socialna razmerja v veliki meri vplivajo na način gradnje v mestih, da, veljati morajo za poglavitni vzrok tako spremenjenih tipov gradnje. Demokracija je arhitekturi dodala precejšnje število novih nalog; ugotoviti pa moramo, da je to, kar je po eni strani pridobila glede mogočnosti novih impulzov in možnosti, ki jih ustvarja moderna konstrukcija, po drugi strani izgubila s pešanjem suverene volje, dejavne sile, smisla za slavljenje posameznika in intimnosti. O tem dovolj zgovorno pričajo naše kolosalne zgradbe (razstave, železniške postaje, parlamenti itd.) – za razliko od gradov, palač.

Pomislimo še na ekonomski vpliv na umetnost. Zdi se, da se učinkovitost umetnosti začne šele v preobilju in bogastvu. To zagotovo ne drži.

Enostavnost zagotovo najbolj ustreza našim današnjim nazorom, ki terjajo, kar zadeva podobo mesta, vsaj umetniško praktičnost. Čista točka utilitarnosti in preobloženosti neokus – vsekakor ju je treba zatreti. Tudi to, kar je najenostavnejše, je moč umetniško izvesti brez zvišanja stroškov.

Bolj kot kadarkoli prej v takih primerih nastopi resni opomin umetniku, da s precizno in vestno izpolnitvijo zahtevanega, z najbolj enostavnim, smotrnim formiranjem [*Formgebung*] dokumentira svojo umetniško zmožnost. BREZ DVOMA LAHKO IN MORA PRITI DO TEGA, DA NE NASTANE NIČ, KAR JE VIDNO OČESU, DA NE BI BILO UMETNIŠKO POSVEČENO. Nikdar ne smemo pozabiti, DA UMETNOST KAKE DEŽELE NI ZGOLJ MERILO NJENE BLAGINJE, MARVEČ PREDVSEM TUDI NJENE INTELIGENCE.

Splošno, neuklonljivo uveljavljanje takih načel s pomočjo umetnikov, bi vsakemu mestu v kratkem podelilo drug izgled in izrinilo zoporni, medenjaški, ornamentalni kup gradenj, ki so jih ustvarili neumetniki.

Pomisliti moramo tudi na veliki vpliv, ki ga imajo na oblikovanje mestne podobe zastopniki mesta in njihovi izvršni organi. Vsi javni in zasebni proizvodi so pod njihovo kontrolo, lahko priznamo, da to kontrolo – ob izključevanju vsega umetniškega – opravljajo zelo dobro in vestno. Ker organe uprave, ki se s tem ukvarjajo, sestavljajo zgolj tehniki in ne umetniki, in jim poleg tega to, kar je treba umetniško izpeljati – ali pa umetnikom tudi pri rečeh, ki naj bi pripomogle k urejenemu umetniškemu izgledu podobe mesta – ni dovoljeno nič ali pa bore malo, prihaja do najbolj neverjetnih napak zoper umetnost.

Če bi kot primer spet navedel naše rodno mesto [Dunaj], potem se to zgodi s kar največjo mero otožnosti. Da se dotaknem le ene zadeve, opozarjam na tržnice na prostem, ki so pri nas ustaljene (*Naschmarkt*, dunajska tržnica;

kilometer dolga vrsta stojnic na *Mariahilferstraße* itd.) Kopičenje odpadkov, bakterijskih kultur dviga lase, grob videz ulic brez primere, motnje prehodov, postopki, ki se jih higienično ne da dovolj grajati, so le majhen del slabih razmer, ki iz tega rezultirajo.

Premočno izbočene cestne površine, ki močno zmanjšajo vozno površino, naše žal tako različne ravni [cest], nerešljiv »nered« hišnih vhodov, na vse vetrove razmetane lesene telegrafnice, popolnoma nenačrtno postavljeni drogovi nadzemne napeljave električno gnanih vozil, njihovi tiri, in prav tako zmedeno razporejene plinske luči, se združijo z neštevilom koč in drugih zgradb, ki stoje na cesti in se strnejo v dejansko pusto celostno podobo. Zato je skrajni čas, da mestna uprava, pod vodstvom odličnih umetnikov, priskrbi denar in energično poseže z razlastitvenim zakonom, da vse, kar oko vidi, ne odobri le inženir, marveč tudi umetnik.

Ob vsaki ponujeni priložnosti, smo pomislili na učinek modernih človekovih prizadevanj na bodoče oblikovanje del gradbene umetnosti.

Medtem ko pri zunanji podobi naših zgradb večkrat še vladajo negotovost, tipanje in iskanje pravega, se v notranji arhitekturi, v izoblikovanju predmetov rabe, kaže energični, cilja ozavešeni zagon, zelo napredna zmožnost, ki upošteva moderne tendence.

Beseda komfort se je udomačila v vseh jezikih, tako da označujemo danes za napačno vse, kar se zoperstavlja njegovim strogim zakonom.

Dva pogoja sta, ki morata veljati kot kriterija; moderno človeštvo terja njuno izpolnitev: KAR NAJVEČJA UDOBNOST IN KAR NAJVEČJA SNAŽNOST.³

Vsi poskusi, ki teh postulatov ne upoštevajo, dobavljajo zgolj brez vredno; vsi umetniški produkti, ki tema praviloma ne ustrezajo, se izkažejo za nezmožne življenja.

Primerov za to je na trume. Neudobne stopnice, vse, s čimer ne moremo rokovati, nepraktično, kar se slabo čisti, vse strukturno nepravilno, vsi objekti, ki jih je težko proizvesti, pri katerih videz ne ustreza proizvodni ceni, vse nezadostne higienične ureditve, pohištvo z ostrimi robovi, sedežno pohištvo, ki se ne umerja po človeški formi, in ki ne zadosti vsakokratni rabi pri branju, jedi ali kajenju, pri sprejemu itn., vsi nepraktični predmeti »umetne obrti«, čeprav so ob njihovi zibki stali največji mojstri, in še marsikaj drugega spada v ta red. Pri tem ni pomembno, ali so ti predmeti namenjeni za palačo ali za najpreprostejše meščansko stanovanje.

V spisu znova namigujemo, da v umetnosti ne sme biti nikakršne razredne razdelitve predmetov, ki jih ustvarijo umetniki. Zato moramo zmeraj govoriti le o umetnosti, nikdar pa o umetnostih. Umetniško ustvarjati pomeni najti izraz lepote, in vseeno je, ali gre za kaj velikega ali majhnega.

Nadarjenost in sila razmer umetnika vodita na določena pota. Napredek se na teh godi s poskusi, študijem, uporno energijo in navdušenjem. Čas in izkušnja umetnika bližata cilju, ki si ga zastavi. Ustvarjalnost je v svojem učinkovanju vselej merilo njegovih dosežkov; samo ona ga vodi k uspehu.

Te besede naj bi napotile na to, da se ima moderna za svoje rojstvo in za svojo rast zahvaliti velikemu številu umetnikov, ki pripadajo VSEM vejam umetnosti; [oz.] njihovemu zedinjenju, ki ga je zbudilo hrepenenje po »OSVOBODITVI!«; osvoboditev pa je privedla do tega dejanja.

Brez dvoma je morala moderna najprej zavzeti področje obrti, ki ji je najbližje; na njem se – zaradi potreb – zahteve osredinijo.

Večina se je hitro odločila sprejeti forme, ki jih je ponudila moderna; ugotovila je, da te forme bolje ustrezajo današnjemu občutenju kot doslej uporabljena stilna šara.

Ne kakor v preteklih desetletjih, ko so umetnost za nosni obroč vodile arheologija, tradicija in znanost, ne, osvobodjena spon, je znova začela umetniško učinkovati.

3 »Zwei Bedingungen sind es, welche als Kriterien zu gelten haben und deren Erfüllung die moderne Menschheit fordert: GRÖSSTMÖGLICHSTE BEQUEMLICHKEIT UND GRÖSSTMÖGLICHSTE REINLICHKEIT.«

Povsod so se na prizorišču pojavili umetniki, obrt so spet napotili na pravo pot, in s tem pokazali, kako neskončno deprimirajoč je bil eklekticism, ki je dopuščal, da umanjka slednji umetniški vzgib.

Plagiatstvo je besedi »umetna obrt« in »ta, ki opravlja umetno obrt« sicer spravilo v rabo, vendar zagotovo ne v tem smislu, da je, kakor v preteklih stoletjih, vsak, ki se ukvarja z obrtjo, tudi umetnik. Psevdo umetni obrtniki zadnjih desetletij so imeli glede eklekticizma res prijetno zaledje, saj proizvodnja kopij in imitacij ni zahtevala niti najmanjše umetniške usposobljenosti.

Šele ko so umetniki ustvarili nove forme ter vzgojno učinkovali na množico, se je jasno obelodanila puhlost dozdajšnje izumetničenosti.

Obrtnikom se nikdar ni zjasnilo, da so to, kar je resnično dobro, ustvarili edinole umetniki, kakor to še danes ustvarjajo. Pojma umetnost in obrt po današnjih nazorih nista združljiva. Razlog za to tiči v načinu proizvodnje objekta. Umetnik se bo vselej zadovoljil le z lepoto nastajajočega dela, medtem ko bo ta, ki se ukvarja z obrtjo, na prvo mesto stalno stavil svojo korist in bo že zato umetnikov antipod.

Zato tudi država ne zmore zediniti obeh pojmov, ki sta si – ne glede na vsa uporabljena sredstva – kot kis in olje.

Da splošno hrepenenje po novih formah v umetnosti pri uporabnih predmetih v veliki meri izhaja iz sle po novotarijah, ne pa iz umetniške potrebe množice, je dejstvo, ki ga ne moremo zatajiti. To pojasni tudi vnemo tistih, ki se ukvarjajo z obrtjo, da masovno zaželeno artikle formirajo tako, da (po njihovem mnenju) ustrezajo podani paroli »secesija«.

Tako je – kakor v stavbeništvu – nastala armada škodljivcev. Svoje izrodke, ki dvigajo lase, postavljajo pod gornjo devizo, jih predstavljajo svetu kot noviteto; žal moramo ugotoviti, da so te proizvode tudi kupili iz omenjenih razlogov. Nikakršnega dvoma ni, da mora hitro prodiranje umetnosti v obrt pripeljati do tvorbe raznovrstnega balasta. Če ustvarjeno preizkusimo, ugotovimo, da marsikaj ne ustreza pojmu lepote, da marsikaj pogreša trezni premislek, da konstruktivno misel pogosto prav mačehovsko obravnavajo, da v izbiri sredstev izvedbe pride do napak. Pri tem se – zaradi naglice v umetniškem ustvarjanju – pogosto opušča napredovanje proizvodnih tehnik, ki jih je moč doseči le po empirični poti, se pravi počasi.

Zadnja okoliščina je sprožila klic umetnika po državnem ateljeju, bolje rečeno: po delavnicah za poskuse, ki naj bi jih pripojili umetniškim ateljejem. Naj tu pred to institucijo posvarimo, čeprav le za to, da preprečimo breme res dragega balasta. Ker so vsi večji establisti opremljeni s takimi delavnicami, jih je zlahka moč pritegniti k poskusom, še toliko bolj, kolikor je interes taistih najbolj notranje povezan z načrtovanim smotrom.

Kar zadeva opremo naših prostorov, se je umetnikom posrečilo, da danes vsaj že do te mere vplivajo na množico, da se je utrdila misel, da naj se POJAVA IN FUNKCIJE STANOVALCA UJEMAJO S PROSTORSKIM POJAVLJANJEM. Gre za umetniški *nonsense*, če ljudje v salonskih oblačilih, obleki za tenis na zelenici, kolesarski opremi, v uniformi ali karirastih hlačah tratijo čas, životarijo v interjerju, izdelanem v stilih preteklih stoletij.

Enostaven, kakor naša oblačila, naj bo tudi prostor, ki ga naseljujemo.⁴ S tem ni rečeno, da prostor ne more biti opremljen bogato in izborno, da ga ne smemo krasiti umetnine. Bogastva in izbornosti ne izražajo forme, ki disharmonirajo z našimi zahtevami po komfortu in z našimi današnjimi občutki za forme in barve.

Interjer lahko sprejme skorajda vse vrste obrtniških izdelav in vse tehnike izvedbe. Ker skoraj vsi proizvodi potrebujejo pomoč umetnosti, je torej visoko spoštovanje, ki jim ga umetniki posvečajo, torej več kot upravičeno.

Da lahko formiramo reči, jih povzdignemo v umetniška dela, zahteva, kakor vselej, trezno presojo in ostro opazovanje. Ker v tem spisu vedno znova napotujemo na upoštevanje [*Wahrnehmung*] človeških potreb in zahtev, naj za boljše razumevanje te okoliščine navedemo še nekaj primerov:

Med tekstilnimi proizvodi ima preproga glavno vlogo; posvečamo ji nekaj vrstic.

Tapiserije ne bomo obravnavali, ker je v umetniškem odnosu (forma, barva, poteze, slikovni prikaz itd.) povsem nevezana. Pred njeno uporabo v praktičnem odnosu svarimo v tem smislu, da moramo ves čas pomniti njene slabe

lastnosti. Težko jo čistimo, težko vzdržujemo, hitro se navzame močnih vonjav (cigar, sadja itd.), ki jih kljub dobremu zračenju prostora še dolgo oddaja. Prostor, v katerem uporabimo tapiserije, mora zato biti primerno izbran.

Preproga kot talna obloga mora služiti predvsem prijetnosti in varnosti oseb pri hoji. Neslišnost korakov, toplota in prijetnost, ki jo podarja prostoru, preprečevanje zdrs so glavni razlogi njene uporabe. Umetniško pa preproga omogoči popolno barvno usklajenost prostora.

Povsem je treba zavreči slednje nemirno in grobo vodenje linij ali celo to, ki prinaša forme, ki se očesu kažejo plastične in s tem povzročajo negotovost in neugodje pri uporabi taiste, končno pa še bogatejše ornamente in podobe. Razpored črt se mora omejiti na to, da bodisi deluje tako, kakor da »vodi pot«, ali pa da močnejše zaznamuje rob preproge, in s tem prebudi pozornost tega, ki preprogo rabi. Bogat *en plein-ornament* bo vselej kolidiral z inštalacijo prostora. To je tudi eden od poglavitnih razlogov, zakaj orientalna preproga ni primerna za naš interjer. Za namere Orienta: prosto ležeča, obdana z divani, usklajena s stenskim okrasjem, ali zaradi smotru odgovarjajočih funkcij – je orientalna preproga s svojo pogosto očarljivo harmonijo barv zagotovo najboljša rešitev, ki si jo lahko zamislimo, jo pa moramo iz razlogov, ki smo jih navedli zgoraj, pa tudi še drugih, označiti za neustrezno.

Dovolj svetlobe, prijetna temperatura, čist zrak v prostorih, so zelo upravičeno hrepenenje človeštva. Če so te reči še pred desetletjem veljale za nedosegljive, nam je množica iznajdb in izboljšav dala možnost njihove polne izpolnitve. Tako npr. električna luč omogoči – ob preprečevanju nevarnosti požara – idealno razrešeno osvetlitev prostorov (razpršeno, brez saj). Električna luč sama po sebi dopušča kar najbolj intenzivno izpolnitev smotra in učinka.

Naši nazori so se povsem spremenili ne le v odnosu do osvetlitve, ampak še zlasti glede osvetljenosti prostorov.

Pri najemniških objektih se bo normalno okno verjetno še precej dolgo obdržalo; pri lastniški stanovanjski hiši se že povsod kaže dovolj odločilnih prizadevanj, prilagoditi izvore svetlobe prostoru in funkcijam, ki jim služi.

Eklekticism je s svojim prizadevanjem, da bi neuporabno arhitekturo palač pritegnil v rešitev profanih in monumentalnih vprašanj gradnje, dolgo zavrnil zdravi razvoj osvetljenosti prostora, tako da danes lahko upravičeno trdimo, da vse naše zgradbe, predvsem javne, niso dovolj osvetljene. Tudi tu je zato treba prekiniti s tradicijo.

Pravi okras naših prostorov bodo vselej tvorila umetniška dela. Kakor povsod, bo tudi tu zelo umestno modro vzdrževanje mere. Neokusno zapolnjevanje celotnih stenskih površin, tudi z največjimi umetninami, vselej privede do nekakšne negotovosti, nemira ogledovalca, razprši njegovo ugodje, zanimanje in poglobljanje. Ta okoliščina že jasno nakazuje, da je treba stenski okras uporabiti le tam, kjer očesu ponudimo točko mirovanja. Tehtanje tega pojava bo kmalu pripeljalo do tega, da bomo zajezili masovno produciranje tabelnih slik, stremeli bomo za načrtnim, umetniško premišljenim krašenjem naših prostorov in žal tako zanemarjeni »uporabni« umetnosti pripomogli do njene upravičenosti.

Prav tako dovteten kot za število slik, je prostor za razmerje velikosti taistih, končno pa tudi za višino, v kateri je treba namestiti umetniška dela. Ker naravni vidni kot človeškega očesa znaša maksimalno 60 stopinj (30° navzgor, 30° navzdol), je treba tudi tu računati na ugodje, zato je treba umetniška dela namestiti znotraj tega kota.

Zaradi te okoliščine moderna sklepa, in sicer popolnoma upravičeno, da je treba zavriniti stropne podobe, katerih motrenje zahteva nenaraven človeški položaj.

Na skrajni meji pojma »umetnosti v obrti« so človekova oblačila in o tem zagotovo ne bi zgubljali besed, če umetniki ne bi vedno znova poskušali tudi to področje tako rekoč osvojiti za umetnost.

4 »Einfach wie unsere Kleidung, sei der Raum, den wir bewohnen.«

Ker za moška oblačila veljajo vselej znova izrečeni zakoni, in so bili vsi proti temu usmerjeni napadi potekali brez rezultata, gre potemtakem samo za ženska oblačila. Z umetniškega stališča veljajo za odločilno lepša kot moška. Bistvena sprememba obeh je mogoča le tako, da umetnost, ki tvori okus, prodre v množico, tako da šele iz množice sledijo impulzi za njihovo novotvorbo; potem pa je vselej pridržano socialnim razmerjem, da imajo pri tem glavno vlogo.

Modo oz. stil v oblačenju lahko porodi le splošnost, in ker so v tem primeru ženske močni sodelavci, bi to skoraj pomenilo, zaradi umetniškega je-robstva na tem področju oviramo umetniško sodelovanje polovice človeštva, da dosežemo rezultat, ki je brez dvoma nezadosten.

Večkrat smo poudarili, da naj ima stavbenik že pri osnutku svojih del pred očmi tehniko materiala in izvedbe, ju torej nujno mora poznati.

Če se torej povsem odvrnemo od dosežkov obrti, ki jih arhitekt izčrpno pozna ob običajni gradbeni izvedbi, in pregledamo obseg različnih tehnologij, kakor so stereotomija, tekstilika, tektonika, keramika, metalna tehnika z njihovimi stoterimi postopki, potem postane jasno, kakšen zaklad vedenja in izkušnje mora stavbenik sprejeti vase, če naj bo njegovo ustvarjanje uspešno.

Moderna kultura je izumila tisoče in tisoče stvari, za katere je umetnost danes že našla forme, da, mnogim je že dala dovršeno formo; ne opominjajo na forme preteklih časov, da, so popolnoma nove, saj so njihove premise, njihov strukturni princip, izšli iz prastarih hrepenenj in spoznanj.

Svež piš veje čez doslej pusto umetniško polje, povsod vznikajo bujne bilke. Ni vse, kar kali in poganja, zrelo za sad, ne postane umetnostna forma; da nastane novo, kakor zahteva naravni umetniški razvoj, in končno razgali skopljeno v umetnosti, je za nas osrečevalna okoliščina.

Umetnost napreduje počasi in resno, ustvarjalno in stanovitno rojeva, dokler ne doseže umetnostnega ideala, ki povsem ustreza naši epohi.

Sveda jo bo človeško divjanje nekoč spodbudilo v zaton, vendar se bo vselej znova dvignila, če ji dobavimo nove poživljalne impulze.

Tako je bilo, tako bo vselej.

Sveta naloga umetnikov je, da jo spremljajo, je ne zapustijo, čeprav bo pot trnova, da bo to, kar z umetnostjo ustvarijo, razveselilo človeštvo.

Te besede nas kar same po sebi spodbujajo, da še enkrat resno opozorimo nastajajoče umetnike gradnje, naj se mojstrijo v gledanju, zaznavanju, spoznavanju človeških potreb, in da kot rezultat svojih zaznav dojamajo kot bazo ustvarjanja.

Če stavbeništvo, *die Baukunst*, gradbena umetnost ne korenini v življenju, v potrebah sodobnega človeštva, ji umanjka neposrednost, to poživljalno, osvežujoče, poniža se na nivo utrudljivega tehtanja, preneha biti umetnost.⁵

Umetnik mora ves čas imeti pred očmi, DA JE UMETNOST POKLICANA DELOVATI ZA ČLOVEKA, DA NI TU ZARADI MNOŽINE UMETNOSTI. USTVARJALNA SILA NAJ BI SE V SLEHERNEM UMETNIŠKEM DELU VSELEJ ZNOVA NA NOVO POKAZALA.

Na koncu mi gre še za to, da načnem vprašanje: »Kako varovati umetniško lastnino?«

Zagotovo je logično in upravičeno, da ustvarjalec dela pridobi materialni in umetniški uspeh iz svojega dela in da zakoni varujejo njegovo lastnino.

Kakor koli se to zdi enostavno, tako težko je to izpeljati. Za dela, ko je vprašljiva le slikovna reprodukcija, funkcionira uporaba zakona povsem brez pripomb. V trenutku, ko gre za ideje, ki so jih delno ali pa v celoti prenesli na dela, so te ideje proste.

Ideje pa so te, ki tvorijo to ustvarjalno v umetniškem delu; in prav za zaščito idej ni moč najti zakonske forme.

Manj spremenjene in nespremenjene gledajo kot lahko pridobljiv in zelo dobrodošel plen. Pravnega lastnika, če znotraj prava išče zakonsko zaščito, zapletejo v jaro kačo nerazveseljivih in dragih procesov.

Ker je ravno umetnik poklican podajati polnost misli, ga ta zloraba kar najbolj prizadeva. Bolj kot običajno je ta sposobnost primerna pri učiteljih umetnosti. Če naj bi, kakor se spodobi, na učence, pa tudi na množico, delovali spodbudno, morajo biti zrele ideje učiteljev učencem v pomoč. Ker se teh zakonsko ne da zavarovati, je samo po sebi razumljivo, in s tem se to vprašanje reši samo po sebi. Država je zato pristojna, da take učitelje dobro honorira in spregleda kompenzacijo v tem, da proste ustvarjalne misli postanejo lastnina občestva. Umetniki pa naj, če jih okradejo, najdejo zadoščenje v umetniškem pripoznanju ožjih kolegov in si pomagajo sami, se pravi, tatove in skrivače je treba grajati, kjer je le mogoče.

S K L E P

Obseg spisa je narasel daleč čez izvorno namero, in vendar se mi zdi, da sem kar najbolj na kratko izrazil svoje prepričanje.

Vsebina spisa je lahko le fundament. Način, kako so ustvarjeni nadaljnji gradbeni kamni, kako naj jih polagamo in kakšne forme naj bi jim dali, prepuščamo svinčniku v šoli.

Mnogo tega je, kar bi rad še sporočil. Zato bi potreboval grafični prikaz. Temu sem se želel ogniti že zato, ker so moje dosedanje publikacije v določenem smislu ilustracija tu povedanega. Jasno kažejo, kako so izgovorjeni nazori zoreli z mano.

Pot, ki jo moramo ubrati, da bi se približali zastavljenemu cilju, se pravi moderni arhitekturi sem – tako verjamem – v spisu nakazal.

Na vprašanje: »Kako graditi?« verjetno ne moremo striktno odgovoriti; NAŠ OBČUTEK NAM DANES ŽE MORA POVEDATI, DA BODO PRI BODOČI, NA NOVO NASTAJAJOČI UMETNIŠKI FORMI MOČNO DOMINIRALI: NOSILNA IN OPORNA LINIJA, PLOSKOVNA IZVEDBA POVRŠINE, NAJVEČJA ENOSTAVNOST IN ENERGIČNI NASTOP KONSTRUKCIJE IN MATERIALA; TO POGOJUJE MODERNA TEHNIKA IN SREDSTVA, KI SO NAM NA RAZPOLAGO.

VTIS LEPOTE, KI GA BO UMETNOST DALA UMETNIŠKIM DELOM NAŠE DOBE, MORA GOVORITI ZASE, MORA SE UJEMATI Z NAZORI IN POJAVO MODERNEGA ČLOVEKA, MORA POKAZATI INDIVIDUALNOST UMETNIKA.

Danes ne moremo govoriti o nikakršnem dušenju idealov, o nikakršnem nižanju umetniškega nivoja, tisti pa, ki so jih te vrstice prepričale, ali pa so njihovo prepričanje okrepile, bodo morali priznati, da bodo novi veliki impulzi, za katere človeštvo skrbi vsako uro, pravilno zajeti, in zagotovo bodo danes močnejše pripomogli k razjasnitvi precej zmedenih umetniških nazorov, bolj kot vse dobronamerne doktrine o uporabi stilno čistih in dobro kopiranih form preteklih stoletij, ki niso v nikakršnem sovisju z modernim človekom.

Učenci, ki si prizadevajo za cilj, ki ga spis nakazuje, pa bodo, KAR SO BILI ARHITEKTI VSEH EPOH – OTROCI SVOJEGA ČASA; NJIHOVA DELA BODO NOSILA LASTNI PEČAT, SVOJO NALOGO BODO IZPOLNILI KOT NADALJEVALCI IN REŠNIČNO USTVARJALNO DELOVALI, NJIHOVA GOVORICA BO RAZUMLJIVA ČLOVEŠTVU, V NJIHOVIH DELIH BO SVET UGLEDAL LASTNO ZRCALNO PODOBO, ZAZNAMOVALI JIH BODO SAMOZAVEST, INDIVIDUALITETA, PREPRIČANJE, KI SO BILI LASTNI VSEM UMETNIKOM VSEH EPOH.

Napakam, ki so jim naši očetje zapadli s tem, da nepietetno niso upoštevali del lastnih prednikov ali pa so jih uničili – bi se radi izognili, in dela, ki so nam izročena, ustrezno vkovali kakor dragulje, da se nam ohranijo – kakor plastična ilustracija zgodovine umetnosti.

Grandiozni napredek kulture nam bo razjasnil, kaj smo se od starih naučili, kaj naj opustimo, in ubrana pot nas bo zagotovo pripeljala k cilju, da ustvarimo novo, lepo.

Naj to, kar je spis povedal, pade na plodna tla, za dobro šole, za dobro učencev; naj izgovorjene misli pripomorejo k temu, da se zbudi sveže utripajoče življenje, bogat, cilja zavesten razvoj gradbene umetnosti, da bomo videli utelešenje našega umetniškega ideala – MODERNE ARHITEKTURE!

Prevedel* Aleš Košar

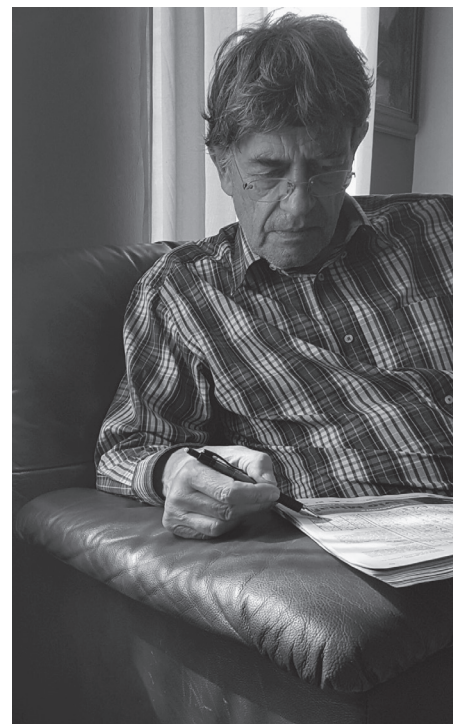
* Prevedeno iz: Otto Wagner: *Moderne Architektur*. Tretja izdaja, Dunaj 1902.

Založba Anton Schroll & Co. Osmo in deveto poglavje, »Die Kunstpraxis«, »Schlußwort«, str. 118–188. | Janezu Suhadolcu

5 »Wurzelt die Baukunst nicht im Leben, in den Bedürfnissen der gegenwärtigen Menschheit, so wird sie des Unmittelbaren, Belebenden, Erfrischenden entbehren und auf das Niveau des mühseligen Abwägens herabsinken, sie wird eben aufhören, eine Kunst zu sein.«

Peter Žargi 1949–2021

Boris Briški

V ponedeljek, 18. oktobra 2021, smo se na ljubljanskih Žalah mnogo prezgodaj poslovili od prijatelja, arhitekta Petra Žargija. Vsi, ki smo ga poznali, vemo, kako izjemen, dragocen in nenadomestljiv je bil. Z vedenji, ki so segala na področja literature, prevajalstva, glasbe, likovne umetnosti, arhitekture in tehnike, je znal vedno znova navdušiti in očarati. Razgledanost in širina duha, znanje kemije, fizike, razumevanje statike, obvladovanje predpisov, so mu omogočali suvereno reševanje nalog, ki so bile za nas pogosto pretežke. Brez njegove, z inovacijo zaznamovane tehnične in likovne pomoči ni šlo, ali pa je šlo slabo. Bil je mojster obvladovanja problemov gradbene fizike in detajlov ovojev stavb, ki jih nikoli ni reševal na račun njihove uporabnosti ali lepote. Številni hvaljeni in nagrajeni projekti so pravo in dokončno podobo pridobili prav s sodelovanjem Petra Žargija.

Na začetku svoje strokovne poti, po diplomii, je na ZRMK delal z arhitektom Fedorjem Škrlepom, kot je sam večkrat dejal, si boljšega učitelja ni mogel želeti. Pozneje, v devetdesetih letih je ustanovil podjetje Polytechnic in znotraj njega delal kot samostojen projektant, svetovalec, do izteka življenja. Za upokojitev ni bilo časa. Med leti 2004 in 2020, v obdobju, ki je nekoliko bolje dokumentirano, je sodeloval pri več kot 160 arhitekturnih nalogah, od stanovanjskega kompleksa Bežigrajski dvor, do Muzeja sodobne umetnosti na Bledu in Športne dvorane Bovec. Ob delu je nizal nešteto predavanj, se udeleževal strokovnih seminarjev, bil zraven pri nastajanju zakonov in pravilnikov, pisal ekspertize in izvedeniška mnenja. Žal je zgolj naključje preprečilo, da ni postal predavatelj na fakulteti za arhitekturo. Nikoli se ni postavljajal zase, vedno pa je našel čas za brezplačno pomoč neštetim posameznikom in izvajalcem, z znanjem ter kreativnim pogumom je dan za dnem vnašal svetlobo v mrak naše nevednosti. Svoje delo je imel rad in rad je imel ljudi.

Bil je potrpežljiv, duhovit, zabaven, iskrič, radoveden ter spoštljiv sogovornik, s čutom za socialno enakost in pravičnost ter lepoto življenja. Ničkolikokrat je iz žepa potegnil lastne prevode angleških in ameriških pesnikov, nam prebral dobro sestavljeno premetanko ali predvajal tonski zapis skladb, ki jih je skomponiral in posnel.

Užitek je bilo deliti trenutke z njim, ga poslušati, se od njega učiti, pomirjajoče delati po njegovih nasvetih. Ni ga več, preveva nas žalost.

Arhitektura za lepo starost •

Architecture for an Enjoyable Old Age

Miha Dešman ... A kaj, ko ni aktivnih instrumentov, ki bi spodbujali različne modele in oblike, kot so alternativni prostorski, programski in bivanjski modeli, sobivanje generacij, združeno bivanje in številne specifične situacije, v katerih žive posamezniki in ki se jih ne da zvesti na skupni imenovalac.

Biserka Marolt Meden ... Zdravstvena, finančna in socialna ogroženost starejših in neustrezno ukrepanje države predstavljajo tudi veliko breme za širše družine.

Mojca Dobnikar ... Predvsem pa bi od sodelujočih v takšnem ali podobnem projektu terjala psihološki premik od (neo)liberalne mantre o človeku, ki mora sam poskrbeti zase in pri tem na druge gledati kot na potencialno grožnjo – kajti *homo homini lupus est* – k bolj kolektivistični naravnosti in zaupanju v to, da smo ljudje sposobni oblikovati življenje v skupnosti v dobro vseh.

Vanja Skalicky Klemenčič, Vesna Žegarac Leskovar ... Kako načrtovati domove za starejše s celovitim pristopom, ki ni osredotočen le na zasnovo stavb, temveč tudi na oblikovanje odprtega prostora in zelenih površin ter umeščanje v širšo urbano strukturo, kar se je v Sloveniji na področju stanovanjske gradnje izkazalo kot pozitivna praksa v 50. in 60. letih 20. stoletja?

Robert Potokar ... Med letoma 2006 in 2007 so bili razpisani trije javni natečaji za domove za starejše, potem je minilo več kot deset let brez javnega natečaja in šele v zadnjem obdobju se znova razpisuje ta tematika.

Marjan Zupanc ... Oskrbovana stanovanja so pravzaprav običajna, manjša prilagojena stanovanja. Namenjena so starejšim, ki priložnostno potrebujejo tudi pomoč drugih. Zasnovana morajo biti brez arhitektonskih ovir, v stanovanjih mora biti omogočeno delo negovalne službe. Hkrati pa morajo dopuščati nadaljevanje čim bolj samostojnega življenja.

Ana Belčič ... stari ljudje [so] dobro vpeti v svoje lokalno okolje, ki jim pogosto predstavlja tudi primarno socialno okolje, vir pomoči in podpore. Imajo tesne stike s sosedi in so vključeni v lokalna društva ali interesne dejavnosti, pogosto živijo v bližini tudi njihovi sorodniki. Bivanje v lastni hiši, znotraj tega okolja, predstavlja pomembno vrednoto, ki jo večinoma želijo ohraniti kar se da dolgo.

Polona Filipič, Lea Ograjšek ... Kakovost bivanja starejših je danes v Sloveniji pogojena predvsem z bivanjem v domu za starejše ali v upokojenskem naselju, ki je za marsikoga zadnje bivališče, kamor se preseli proti svoji volji in s tem izgubi svoj socialni krog in ključno motivacijo za kakovostno življenje. Modeli takšne oskrbe in bivanja so povečini zastareli, saj so današnje generacije starejših bolj aktivne in nepripravljene na osamljeno in tiho staranje v neprivlačni ustanovi doma za starejše.

Lea Ograjšek ... Skupnostno bivanje starejših je bilo v nalogi prepoznano kot najprimernejša oblika bivanja, saj spodbuja sobivanje generacij, daje občutek družbene povezanosti in odgovornosti, spodbuja k aktivnostim in druženju ter ohranja socialno povezanost ter vključenost posameznika v družbo.

Tadej Urh ... gre za prevpraševanje o oblikovanju kvalitetnega bivalnega okolja za osebe z demenco, o iskanju novih modelov bivanja v skupnosti. S tem se vzpostavi alternativna možnost obstoječemu sistemu, tako da znotraj dveh glavnih uveljavljenih praks – institucionalnega bivanja v domovih za starejše in bivanja na lastnem domu – išče novo, srednjo pot, pri tem pa nadaljuje življenje zapuščene vasi, ki ga premisli znova.

Maja Cvelbar ... V Sloveniji se že razvija oblika varstva starejših na kmetijah, nekatere obstoječe turistične kmetije ponujajo varstvo starejših kot dopolnilno dejavnost. Kmetija ni v celoti zasnovana za starejše, vendar ponuja alternativo starejšim s podeželja, ki se ne želijo povsem ločiti od svojega načina življenja.

Ana Florjanovič ... V sklopu seminarskega dela smo v sodelovanju s CeMeKo – Centrom medgeneracijskih kooperativ izdelali projekt medgeneracijskega naselja Škofljica. V procesu načrtovanja smo z različnimi projekti poskušali podpreti optimistično vizijo kakovostnega bivanja za specifično skupino uporabnikov, namreč kombinacijo aktivnih predstavnikov starejšega prebivalstva in mladih družin.

Meta Kutin ... S projektom Mesto 65+, Staranje med umikom in urbanostjo želimo opozoriti na stanje starih, razpetih med umikom in urbanostjo, med dezangaziranostjo in življenjem, povezanim z mestom, s spremembami v njem.

